

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1936

IRÓDALMI ÖMÖRTÉNYEI

KÖNYVISMERTETŐ

1902. évi kiadás

1902. évi kiadás

Magyar. ir. III.

1602/XLVI.

Magyar Könyvtár

Magyar Könyvtár

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Brisits Frigyes</i> : Vörösmarty Mihály és az Akadémia.....	1, 151, 261, 379
<i>Dénes Szilárd</i> : Hogyan hatott a tanítás Arany János lelki életére?...	188
<i>Gálos Rezső</i> : Barcsay Ábrahám meghurcoltatása.....	403
<i>Horváth Cyrill</i> : László-versekről.....	133
<i>Rajka László</i> : Az utolsó budai basa. (Jókai elbeszélése).....	293
<i>U. az</i> : Jókai és Pitaval.....	46
<i>Szabó Z. László</i> : A «Szilágyi és Hajmási» monda és tótnyelvű fordítása.	419
<i>Tímár Kálmán</i> : Zsoltárfordítás nyoma a Bécsi és Müncheni kódexben.	61
<i>Varga Imre</i> : A kuruc költészet hitelessége.....	29, 171, 276

ADATTÁR.

Amade László kiadatlan versei. Közli: <i>Gálos Rezső</i>	69, 207, 318, 434
Beniczky Péter latin fordításban. <i>Turóczi-Trostler József</i>	443
Barcsay Ádám sírfeliratának történetéhez. <i>Kristóf György</i>	206
Bartók Lajos levelesládájából. Közli: <i>Knöpfler László</i>	359, 475
Berzsenyi megítélésének történetéhez. <i>Waldapfel József</i>	348, 446
A Cantus catholici és szerzője. <i>Stripsky Hádor</i>	199
Csokonai: Emlékezetnek okáért! <i>Kardos Albert</i>	431
Ismeretlen Csokonai-adalékok. Közli: <i>Gulyás József</i>	86
Csokonai ismeretlen levelei. Közli: <i>Gulyás József</i>	468
Deák Ferenc kiadatlan levelei. Közli: <i>Fukánszky Béla</i>	305
Gaal György levelei Kisfaludy Károlyhoz. <i>Komáromy Béla</i> ..	220, 232, 456
A Gróf Pontisz fordítói. <i>Szabó Miklós</i>	474
Kazinczynak egy eddig föl nem ismert műve. <i>Csahíhen Károly</i>	101
Kazinczy Gábor levelei Mikó Imre grófhhoz. <i>Kristóf György</i>	203
«Az kopaszságnak diczireti» a tizenhetedik században. <i>Turóczi-Trostler József</i>	218
A magyar irodalomtörténet német nyelvű vázlata 1698-ból. <i>U. az</i>	96
Nagy Ignác ismeretlen levele és jegyzetei a Bánk Bánról. Közli: <i>Kozocsa Sándor</i>	
Petrichevich Horváth Lázár felségfolyamodványa. Közli: <i>Angyal Dániel</i>	
Egy Rákóczi-iról szóló ének szerzője. <i>Gulyás József</i>	
Tolnai János és a Novissima Tuba. <i>Turóczi-Trostler József</i>	49

KÖNYVISMERTETÉSEK.

	Lap
Agoston Julián: Kaffka Margit. <i>Solt Andor</i>	241
Alszegehy Zsolt: A tizenhetedik század. <i>Turóczi-Trostler József</i>	111
Bada Gyula: Uti levelek a magyar irodalomban. <i>Haraszthy Gyula</i> ...	242
Balázs Győző: A «Szentpéteri üres fészek». <i>Császár Elemér</i>	119
Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. <i>Kerecsényi Dezső</i> ...	117
Bartmann György: Torkos László. <i>Kerekes Emil</i>	374
Czunya Miklós: Jókai töröktárgyú regényeinek forrásairól. <i>U. az.</i>	374
Csipkay Sándor: Magyar-holland irodalmi kapcsolatok. <i>Berczik Árpád</i> . 481	
Förhécz József: Tolnai Lajos élete és művei. <i>Kenyeres Imre</i>	482
Gálos Rezső: Jegyzetek Berzsenyi Dániel költeményeiről. <i>Waldapfel József</i> 477	
Gyöngyösi István összes költeményei. III. k. <i>Tolnai Vilmos</i>	105
Harsányi Ilona: A XVII. és XVIII. század magyar költőnői. <i>Kerekes Emil</i> 373	
Halász Viola: Goethe és Arany. <i>Haraszthy Gyula</i>	242
Huszti Mihály: Vörösmarty az újabb irodalmi ízlés tükrében. <i>Berczik Árpád</i> 480	
Kardos Tibor: Janus Pannonius bukása. <i>Waldapfel Imre</i>	116
Klempa Károly, dr.: A spanyol és német dráma szellemtörténeti kapcsolatai. <i>Pukánszky Béla</i>	477
Koszterszitz Géza: A feddő költészet régi irodalmunkban. <i>Kerekes Emil</i> 373	
Kozáky István: A haláltáncok története. <i>Turóczi-Trostler József</i>	237
Magyar István: Szana Tamás. <i>Solt Andor</i>	241
Murakin, A.: Ülevaade ungari kirjandusest. <i>Kálmán Béla</i>	480
Ongrádi József: A piaristák irodalomtörténeti munkássága. <i>Haraszthy Gyula</i>	242
Papp Ferenc: Gyulai Pál. I. k. <i>Galamb Sándor</i>	106
Sárkány Oszkár: A tájeszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig. <i>Kenyeres Imre</i>	481
Szirmay-Pulsky, H. v.: Genie und Irsinn im ungarischen Geistesleben. <i>Schaffer Károly</i>	368
Várady, Emerico: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. <i>Elek Oszkár</i>	113
Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. <i>Császár Ernő</i> 236	
A magyarság szellemi néprajza. Népköltészet, stílus és nyelv. <i>Kerekes Emil</i>	234
A százéves Kisfaludy-Társaság. <i>Zlinszky Aladár</i>	371
Még egyszer a székely népballadáról. <i>Gálos Rezső</i>	243

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1905. évről. <i>Kozocsa Sándor</i>	
I. Általános rész	120
II. Egyes írók. A—H.	246
III. I—Ö	375
IV. P—Zs	483
Hibagazítás.	119, 475

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
<i>Ábc, melyben magyarok nevei</i>	289	Arany János	107—110, 283, 284, 371, 374, 394; — hatása Gyulaira 110; — lírája 110; — psychopathiája (?) 370; — tanári működése 188—198; — és Goethe 242; — <i>Bor vitéz</i> 239; — <i>Hidavatás</i> 239; — <i>Melyik a bűnös?</i> 239; — <i>Toldi</i> 370; — <i>Ünneprontók</i> 239
Ábel Jenő	113	Auróra	232, 305, 311, 456, 458, 465—467
Abrahám Ernő	239	Aurora-kör	103
Ábrányi Emil levele Bartók L. hoz	363	Babits Mihály	114, 239, 481
Adelung szótára	159	Badics Ferencz	172
Ady Endre	370—372, 481	Bajza József	10, 17, 102, 164, 390; — Kisfaludy S. és Vörösmarty költészetéről 270, 271; — és a kormány 9
Akadémia, M. T. alapítása 1; — belső élete 13—20, 273—275, 389—391, 395—397; — első tagjai 8; — felirata a királyhoz 398; — a nádorhoz 399; — az országgyűléshez 400; — Széchenyihez 399; — fogalma és hivatása 12, 13, 18, 275; — k-ezi szótára 162—164; — megerősítése 3—8; — nagy-szótára 158—162; — népdal-gyűjtése 261—262; — nyelv-tana 158, 164—169; — reform-ja 392, 393; — tájszótára 161; — és a kormány 8—10, 19; — és a Nemzeti Színház 155—157; — és a »nyelvjárástan« 391, 392; — és a nyelvműve-lés 2. 3; — és a vármegyék. 2		Bajza József (ifj.)	32
<i>A kölesdi harcon</i>	285	Balassa Bálint	370, 373
Amade László életadatai 72, 73; — kiadatlan versei 69—85, 207—218, 318—331, 434—443; — költésze-e 118; — lappan-gó versei 71, 74; — —nek tulajdonított versek 70, 71, 73; — és Ovidius 72; — <i>Szeret-mei</i>	74, 75	Balla Károly	280, 281
Andrássy György gr. 9, 15, 102, 317		<i>Bánatimnak örvényében</i>	174
anekdota. magyar	235	Bánffy György gr. 405—408, 412, 416	
Ányos Pál	354, 454	Barcsay Ábrahám 454; — fogsága 403—418; — laibachi város-parancsnok 414—417; — sír-felirata	206
Apáti Ferenc, <i>Cantilena</i>	373	Báróczi Sándor	409
Apáti Miklós	443—446	barokk az irodalmunkban	112
Apor-k.	61—65	Bartal György	9
Áprily Lajos	480	Bártfay László	17, 102, 267
Aranka György	406	Bartók Lajoshoz írt levelek 359—365, 475; — <i>Legszebb</i> 362, 364; — <i>Levél költő barátomhoz</i> 360; — <i>Örtüzek</i> 360; — <i>Zulejka</i> 364	
		Bécsi k.	61—65
		<i>Bécsi német</i>	288
		Békesi (Concilia) Emil	65
		Beniczky Péter versei latinul 443—446	
		Benkó Imre	191, 192
		Beöthy Zsolt	372
		Berde Mária	239

	Lap		Lap
Berzeviczy Albert.....	372	Cserei Mihály 374; — verse 180;	
Berzeviczy Gergely.....	470	— <i>Históriájának</i> hatása Jó-	
Berzsenyi Dániel 16, 370; —		kaira 299—303; — <i>Naplója</i> . 204	
költeményeinek kronológiája		Cserey Farkas 403, 404, 416;	
478, 479; — szövegtörténete		— levele Döbrenteihez 4, 5	
477, 478; — költészete Szemere		Csikei István <i>Illyés prófétáról</i>	
P. megvilágításában 348—358,		c. énekének versalakja 149	
446—456; — hatások költé-		Csiky Gergely levelei Bartók L.	
szetére 479; — költészetéről		hoz 361, 362, 364; — <i>Anna</i> 365	
Virág B. 348—350; — és		Csokonai 354, 355, 370, 447,	
Gessner.....	352	450, 453; — ismeretlen ver-	
Bessenyei György.....	454	sei 95, 96; — ismeretlen	
Bessenyei Sándor.....	468, 469	prózai darabjai 86; — levele	
Bethlen Miklós.....	405	Berzeviczy Gergelyhez 473;	
<i>Bezerédy elvesztette a lovát</i> ...	284	— Bessenyei Sándorhoz 468;	
Bíró László (testőr).....	407	— Nagy Gáborhoz 470; — is-	
Bite János.....	70	meretlenhez (öt levél) 472—474	
Boda István.....	189	lírája 115; — népdalgyűjte-	
<i>Boldogtalan fejem</i>	182, 183	ménye 56; — <i>Emlékezetnek</i>	
<i>Boldogtalan vagyok</i>	281—283	<i>okáért!</i> (pontos szövege) 431—	
<i>Boldogtalan sorsa siralmas él-</i>		433; — <i>Lélek halhatatlansága</i>	
<i>temnek</i>	176	239; — <i>Szamar és szarvas</i>	
Bolond Istók (éleclap).....	363	87—95; — <i>Tüdőgyulladásom-</i>	
Bólyaiaak.....	370	<i>kor</i>	309
Bonfini.....	97, 366	Dálnoki Veres Gerzson verses	
Boros Alán.....	65	krónikája.....	178
<i>Bölcsőm, vigasztalom</i>	290	Darholz Kristóf.....	219, 220
búcsúzó-bújdoso énekek....	42, 43	Dávid Ferenc.....	97, 366
Bubrik Sándor.....	70, 75	Dayka Gábor....	352, 447, 448, 453
Budai János.....	475	Deák Ferenc 151; — ismeretlen	
Budapest irodalmi élete 1770—		levelei 305—318; — és Stett-	
1890.....	236, 237	ner 305—313; — és Vörös-	
Bugát Pál 9, 10, 17, 103, 162,	391	marty.....	313—318
<i>Bujdosik, bujdosik szegény árva</i>		Decsy Sámuel, <i>Osmanografia</i> 295,	374
<i>legény</i>	175	Dessewffy Aurél gr.....	9
Bulyovszky Mihály....	100	Dessewffy József gr. 17; — köl-	
Bürger 447, 450; — és Ber-		teményei 86; — Kisfaludy S.	
zsenyi.....	479	és Vörösmarty költészetéről ..	269
Calderon.....	153, 477	Dézi Lajos.....	281—283, 420
<i>Cantus catholici</i> szerzője 198—		Dóczy Jenő.....	188, 370
203; — tót szövege	201—203	Dosztojevszkij.....	237
Cervantes.....	450	Döbrentei Gábor 9—12, 152, 155	
Czech János Kisfaludy S. költé-		162, 391, 395; — Berzsenyi-	
szetéről.....	270	kiadása 478; — szerepe az	
<i>Czepléki István haláláról</i>	178	Akadémiában.....	14—19
Czirák József gr.....	8, 9	Döme Károly.....	475
Czuczor Gergely 9, 17, 151, 161—		drámánk spanyol kapcsolatai 476, 477	
166; — népdalgyűjtése.....	261	Drégely Gábor.....	480
Czvittinger <i>Specimenjének</i> forrása	98	Dudith András.....	97, 366
Osanaki Máté, <i>Scabiei encomium</i>		<i>Egek szélességét</i>	290
218, 219		<i>Egy bujdoso szegénylegény</i>	291
Császár Elemér 143, 350, 373,		<i>Egy szegény legény volt, az Esze</i>	
403; — a kuruc költ.-ről 30,		<i>Tamas</i>	182
32, 172, 173		Endrődi Sándor levelei Bartók	
Császár Ferenc.....	114	L.-hoz 360, 363; — <i>Petőfi-óda</i> 363	
Csató Pál.....	9, 17	<i>Én is hajdan magyar voltam</i> .	186

	Lap		Lap
Eötvös József	151, 372, 397	Gyulai Pál 372; — élete és mű-	
epistola	454, 455	vei 106—110; — levele Bartók	
Erasmus 219, 481; — <i>Encomium</i>		L.-hoz	364
<i>moriae</i>	218	<i>Gyürky Ádám vitézünk</i>	283
Erdélyi Pál	29, 69	Gyürky-kódex	291
<i>Everyman</i>	240	Haláltánc története	237—241
<i>Ez világi élet olyan mint az pá-</i>		haláltáncok, magyar	238, 239
<i>lya</i>	178	<i>Hallgassátok meg, magyarim</i>	
Faludi Ferenc 352, 354; — élet-		283, 284	
írása	264	Hammer-Purgstall 300, 301; — <i>Os-</i>	
Fáy András 9—11, 152, 155, 263,		<i>man. Reich</i> hatása Jókaira 295—	296
265, 266; — az Akadémiáról		Haraszi Emil	276
18; — Kisfaludy S. és Vörös-		Harsányi István	34, 35
marty költészetéről 271; —		Hatvány Lili	480
<i>Friss bokréta</i>	306	Hebbel hatása Gyulaira	109
feddő költészet	373	Heine	110
Fejér György	475	Helmezy Mihály 9, 10, 102, 395;	
Felvinczi György éneke	180	— Berzsenyi-kiadása	477, 478
<i>Fennyen tartod az orrod</i>	183	Heltai Jerő	239
Ferenc, I.	410, 416, 418	Herder hatása Szemerére	352
Ferenczi Zoltán 172, 285—287,	291	Herman Ottó levele Bartók L.-hoz	362
Fessler, <i>Gesch. d. Ung.</i> ...	311, 312	<i>Hol vagy te most, nyalka kuruc</i>	
Finácz Ernő	188, 196	183, 184, 187	
Fodor László	480	Honti János	420, 423
Fogarassi János	162, 165, 391	Horatius	449, 455, 456
Frankenburg Alajos	11	Horger Antal	235
Frölích Dávid	97	Horvát Endre, P. ..	16, 17, 155, 158
futurizmus	115	<i>Árpád</i>	273, 305, 313
Gaal György levelei Kisfaludy		Horvát István 9, 16, 103, 167,	
K.-hoz 220—233, 332—347,		226, 311, 349, 350, 457	
456—468; — <i>Tudós palóc</i> ..	466	Horváth Ádám, P. ...	279, 280, 288
Gálamb Sándor	288	Horváth János ..	117, 133, 147, 481
Galeotto	97	Hölscher-kódex	289
Garay János 11, 151; — hatása		Hubay-kódex	290
Gyulaira 109; — <i>Egy álom</i> ..	239	Huszi József	116
Gárdonyi Géza	365	<i>Idéje bujdosásomnak</i>	186
Gervinus	110	Igaz Sámuel	456, 462
Gessner. 449, 454, 468; — ha-		<i>Illésházy imája</i>	204
tása Berzsenyire	479	irodalom, a magyar, korszakai 10,	11
gisant typ	240	irodalomtörténet-vázlat, magyar,	
Goethe 341, 344, 353, 450, 456,		németül (1698)	96—100
477; — és Arany	242	Istvánffy Miklós..	97, 103, 366, 374
Gogoly hatása Gyulaira	110	Jaj mely szerencsétlen időre ju-	
Gombos Imre, <i>Esküvés</i> ...	229, 233	<i>tottam</i>	175
Gozdu Elek	365	<i>Jaj néked Istennek hű ecclesiája</i>	178
Gragger Róbert	243—245	Janus Pannonius 97, 366; —	
Guevara	112	bukása	116, 117
Guzmics Izidor	9	Jerney János	391, 392
Gyóni Géza	370	Jeruzsálem állapota 1848-ban	67—69
Gyöngyösi István 112, 113; —		Jeszenszky János	98, 100
<i>Csalárd Cupido</i> 105; — <i>Rózsa-</i>		Jókai 107, 108, 362, 363, 370;	
<i>koszorú</i>	105	— töröklárgyú regényeinek for-	
György Lajos	235	rása 374; — és <i>Der neue Pi-</i>	
<i>Győzhetetlen én köszöloom</i>	178	<i>taval</i> 46—60; — <i>Angyalarcú</i>	
		démon 59; — <i>Büntárs</i> 56; —	

	Lap		Lap
<i>Egy az Isten</i> 52, 53; — <i>Egy gyilkos nő</i> 58; — <i>Egy halálraítélt</i> 55; — <i>Egy hírhedett kalandor</i> 53, 54; — <i>Egy magyar nábob</i> 47; — <i>Egy szegény asszony tört.</i> 50, 51; — <i>Hűsz év múlva</i> 57; — <i>Kalózkirály</i> 47–50; — <i>Láthatatlan seb</i> 57; — <i>Mi van a föld alatt?</i> 55, 56; — <i>Soliman álma</i> 299, 300; — <i>Szegény gazdagok</i> 59; — <i>Utolsó budai basa</i> 293–304		343; — <i>Stibor</i> 222–228, 340; — <i>Szécsi Mária</i> 336, 338–341; — <i>Tatárokon</i> Schiller-hatás 228; — bécsi előadása... 460, 461	
Jósika Miklós 151; — hatása Gyulaira 109		Kisfaludy Sándor 17, 115, 347, 447; — akadémiai jutalma 268–273; — hatása Berzsenyre 479, — Gyulaira 109; — az irodalmi neologizmus és protestantizmus ellen 273; — regéi 337; — <i>Naplója</i> 242; — <i>Tátika</i> 337, 348	
Kafka Margit költészete 241		Kisfaludy-Társaság 27; — története 371–373; — és Ady 372; — és a Petőfi-T. 372	
Káldi György 98, 99		Kiss József levele Bartók L.-hoz 365	
Kállay Ferenc 265–267		Koltay-Kastner Jenő 113	
Kardos Albert 422		Komjáthy Jenő 370	
Katona István <i>Historia critica</i> 311		<i>Kopaszságnak dicséreti</i> ... 218, 219	
Katona József <i>Bánkjának</i> 1840-es kiadása 359		Korn Chr. F., <i>Gr. v. Pontis</i> magyar fordítása 474, 475; — <i>Római mesék</i> 475	
Kazinczy Ferenc 83, 152, 350, 355, 358, 404, 406, 417, 455; — Horvát Istvánról 103; — Kölcsey és Szemere P. verseiről 447; — Berzsenyi-másolata 477, 478; — úti levelei 242; — és az Akadémia 12; — és Döbrentei 14–17; — és Virág 349; — <i>Pesti utazásom</i> 101–104		Kossuth Lajos 370	
Kazinczy Gábor levelei Mikó Imréhez 203–207		Kovács rézmetsző 335	
kegyesrendi, magyar, írók 242		Kovács Pál 151	
Kéký Lajos 371, 372		Kozma Ferenc vigjátékai 265	
Kemény Zsigmond 370, 372, 374, 405; — hatása Gyulaira 109		Kölcsey Ferenc 17, 161, 311; — Berzsenyi kritikája 349–358, 446–456; — szerepe az Akadémiában 19	
<i>Kerekes Izsák</i> 184, 185		Körössy György 104	
<i>Kiállott Rákóczi a munkácsi sáncra</i> 290		<i>Közhasznú tudományos könyvtár</i> 264	
Király György 171		Kresznerics Ferenc 161, 473; — szótára 158, 164	
Kis János 352, 447, 479		Kultsár István 69, 350	
Kisfaludy Károly 11, 102, 103; — drámai németül 222, 226, 228–233, 341–347, 458, 460, 463; — drámaterve Máttyás királyról 464, 465; — rajz-tervei 346, 458, 459; — vig elbeszélései 464, 466; — és Gaal György 220–233, 332–347, 456–468; — <i>Barátság és nagylelkűség</i> 344; — <i>Eszterház</i> (dráma) 222, 334, 335; — <i>Ilka</i> 222, 232, 343; — <i>Irene</i> 347, 459; — <i>Karácsonyjé</i> 239; — <i>Kemény Simon</i> 341–345, 458, 463, 464; — <i>Kérők</i> 340,		Kunoss Endre 11	
		kuruc költészet érzésvilága, jellege, indítékai, kora, műfajai 32–43; — hitelessége 29–45, 171–187, 276–292; — kapcsolata a korábbi költ.-tel 37–41, 43; — sorsa 44	
		<i>Kurucok, kurucok, hej szegény kurucok</i> 288	
		<i>Kurucoknak kedves fölkje</i> 285	
		Küküllői János 97	
		Lafont Ch. és Béchard F., <i>Le passé d'une femme</i> 365	
		Lange-Eichbaum 368–370	
		Laskai János 481	
		László Zsigmond 284–288, 290	
		Le-sing 450, 454, 455	
		Lévay József 190, 192; — <i>naplója</i> 119	
		Lipót, II. 410	
		Líppay János 98, 106	

	Lap		Lap
Loósz István	172	<i>Nincs becsületei a katonának</i> ...	182
Luczenbacher János Kisfaludy S.		<i>Novissima tuba</i>	219, 220
és Vörösmarty költészetéről..	269	nőköltők, magyar	373
Luczenbacher Pál	9	Nyeki Vörös Mátyás, <i>Dialogus</i>	239
Lukács Móric	372	Nyíró Gyula	370
Macaulay	110	<i>Oh vajha valaki</i>	179
Madách Imre 370; — <i>Embertragé-</i>		Oláh Gábor	431—433
<i>diája</i>	372	olasz irodalom hatása a ma-	
<i>Magyar emléktörök</i>	204, 205	gyarra	113—116
magyar-holland irodalmi kapcsó-		Orczy Lőrinc	454
latok	480	Ossian 472; — hitelessége.....	464
magyar irodalomtörténet észt		Ovidius 72; — hatása Amadéra	72
nyelven	480	<i>Őszi harmat után</i>	281—283
magyar költők lángelméje és		<i>Pallas bölcsességnek szép isten-</i>	
örültsége	368—371	<i>asszonya</i>	283
magyar könyvek Frankfurtban		panaszdalok, protest.	33—37
1625-ben	366	Pap Károly	191, 197
Magyarország a XVII. sz. német		<i>Parnassus hegyein mulató</i>	
tudományának megvilágításá-		<i>Muzsáknak</i>	175
ban	96—97	paskillusok	41
Magyar János	475	<i>Patak, Petrahóra</i>	177
Malláth János gr	457	<i>Patyolat a kuruc</i>	289
Majláth György	9	Pázmány Péter	98, 111, 114, 366
Makai Emil	335	Pécze József (ifj.) 9, 151, 161; —	
Mályusz Elemér	403, 404	népdalgyűjtése	261
Mándi Sámuel	475	Petőfi 18, 370; — hatása Gyulai-	
Maszyuk Endre	367	ra 109; — úti levelei	242
Matthisson	456;	Petrarca	237
— hatása Berzsenyre	479	Petrichevich Horváth László fel-	
Mécs László	480	ségfolyamodványa 66, 67; —	
Mednyánszky Antal	6, 9	levele a török nagyvezérhez	
Mérey Sándor 316; — az Aka-		67 — 69	
demiáról	9	Petrőczy Kata Szidónia	373
Mészáros Ignác 69, 70, 277,	278	Petz Lipót	477
Mészöly Gedeon	433	Pintér Jenő	30
Mihály István	480	Pitaval	46 — 60
Mikes Kelemen	242	Planche G.	110
Mikó Imre	203—207	Pope	347
<i>Mikor virrad megént</i>	286	Poujoulat 300; — <i>Osman. Reich</i>	
<i>Most jöttem Erdélyből</i>	279—280	hatása Jókaira	297, 298, 374
Munkácsy János	11	Puky István	468
<i>Musztafa, Karafa</i>	185	Puskin	237
Müncheni k.	62—65	Radó Antal	114
<i>Nagy Bercsényi Miklós</i>	287	Raggamby András	239
Nagy Gábor	470	Rákóczi Ferenc, II., mint vers-	
Nagy Ignác <i>Bánk</i> -kiadása	358	szerző	185, 186
Négyesy László	69, 70, 374	Rákóczi-ének	104
<i>Ne higgy magyar a németnek</i>		<i>Rákóczi-nóta</i>	276—279
185, 186		Reményik Sándor	480
<i>Német sas vert fészket</i>	287	<i>Reménység az embert</i>	174
<i>Nem tudok én semmi tőtul</i>	184	Révai Miklós 159; — életírása ..	264
népdalgyűjtések az Akadémiában		Révai Péter	97
népköltészet, magyar	234, 235	Reviczky Adám gróf az Akadémi-	
néprajz, magyar	234, 235	áról	6, 7
Neuburger, <i>Curieuse Hoffmeister</i>			
.....	96, 97		

	Lap		Lap
Reviczky Gyula	365, 370	Szemere Pál 9, 12, 14, 17, 19, 101—104, 478, 152, 158; —a Berzsenyi kiadás ügyében 477; —Faludiról 354; —Herder hatása 352; —kritikája Berzsenyi költészetéről 348—353, 446—456; —Kölcseynek Berzsenyi-bírálatáról.....	348—358
Riedl Frigyes 370, 481; —a kuruc költ.-ről 29, 32, 172, 284—288, 373		Szenczi János.....	70, 75
Rimay János	290	Szenczi Csene Péter	367
Ritkán kellő — hűves szellő ...	180	Szenezi Molnár Albert.....	97, 366, 367
Rousseau.....	471, 473	Szendrey Zsigmond	235
Rumer György.....	99	Szent Ágoston	237, 240
<i>Salve benigne rex Ladislav</i> 133—146		<i>Szent László-hymnus</i> , magyar	139—150
Sambucus	97, 99, 100, 366	<i>Szenvedtem eleget</i>	291
Sand G. hatása Gyulaira.....	109	Szenvey József.....	311, 371
<i>Sárvár alatt sűrű berek</i>	287	Szerb Antal a kuruc költ.-ről 30, 170, 177, 180, 182, 284, 291	
Schedius Lajos 9, 17, 103, 158, 263, 270		Szerémi György	374
Schiller 450; —hatása Berzsenyire 479		Szigligeti Ede	151, 361
Schlegel Á. V. 110; —dramaturgiája	307, 310	<i>Szilágyi és Hajmási</i> és tót fordítása	419—430
Schmidt Julián	110	Szilágyi Sándor.....	191
Schöpflin Aladár	481	Szontagh Gusztáv	151
Scott Walter, <i>Napoleon</i>	312	Szölösy Benedek	200—203
<i>Scythiából régen származott maradvány</i>	179	Tájköltészet, magyar.....	481
<i>Sebes víz a Garam</i>	287, 288	Tamási Áron	480
Sedlnitzky József gr. az Akadémiáról	6 9	<i>Tekintetes, nemes</i>	290
Shakespeare	305, 307, 353	Teleki József gr. 9, 10, 13, 22, 263 390, 391	
Sik Sándor 134, 135, 137, 139—142		Teleki Sámuel gr. 406, 407, 409, 417	
<i>Simplicissimus</i> , magyar	53	test és lélek vitája	239, 241
<i>Síralmas panasz</i>	112	<i>Te vagy a legény, Tyukody pályás</i>	280, 281
<i>Síralmas volt nekem</i>	174	Thaisz András	457, 464
sírató énekek	40, 41	Thaly Kálmán és a kuruc költ. 29—31, 170—187, 276—292	
<i>Sírsíatok szemeim</i>	180	<i>Theater d. Magyarán</i> 227, 229, 341, 345, 458, 460, 461	
Solymossy Sándor.....	234, 255	<i>Thököly haditanácsa</i>	181, 182
Soós György	200	Tibullus	449
spanyol dráma hatása a németre 476		Tinódi Sebestyén életírása 264; —verselése	148, 149
Stettner (Zádor) György 9, 102, 162, 305—313, 317, 318		tízes, négyütemű, verssor a középkorban.....	133—150
Sükegy Károly.....	109	XVII. század irodalma... 111—113	
Synesios	218	XVIII. század magyar dallamai 117—111	
Szabó Károly	220	Toldy Ferenc 9—13, 69, 71, 75, 102, 152, 159, 163—166, 169, 197, 205, 261—264, 274, 275, 371, 372, 390, 393, 395, 419, 421, 468, 477, 478; —Kisfaludy S. és Vörösmarty költészetéről 271, 272; —levele Teleki József gr.-hoz 400—402;	
<i>Szaladj kuruc, jó a német</i> 186, 187			
Szalay László 9, 102, 151, 284; — <i>Magyarország tört.-ének</i> hatása Jókaira.....	298		
Szamosközy István.....	204		
Szana Tamás élete és munkássága	241, 242		
Szász Károly (a püspök) 114; —levele Bartók L. hoz	360		
Szász Károly (a tanár).....	9, 151		
Széchenyi István 1, 9, 15, 16, 19, 22, 102, 155, 162, 263, 317, 370			
Széchy Károly.....	403		
Szegedi István	97, 366		
székely népballadák	243—245		
<i>Székelyföld mindig zöld</i>	288		
Szekfü Gyula	111		

	Lap
— szerepe az Akadémiában	
19, 20; — <i>Handbuch</i> 305, 307—309	
Tolnai János	220
Tolnai Lajos élete és művei ..	442
Tolnai Vilmos	172, 290
Torkos László élete és munkasága	374
Tóth Kálmán levele Bartók L. hoz	363
<i>Török bársony süvegem</i>	285
Trattner János Tamás 226, 227, 340	
Trsziyánszky	367
Tudománytár	21, 22
Turóczi János	97, 166
<i>Tűz- és víz között</i> 1699	300, 302
<i>Tűz-víz között</i>	177
<i>Ut auceps solet</i>	289
úti levelek irodalmunkban	242
Vadnai Károly levele Bartók L. hoz	364
Vajda János 370; — <i>Alfréd regénye</i>	239
Vajda Péter 151; — hatása	
Vörösmartyra	151
<i>Vajha Szent Istvánnak</i>	180
Vargha Gyula	372
Vásárhelyi György	99
Vásárhelyi Pál	9, 151
Vay Ábrahám gr.	9, 15, 102
Virág Benedek 102, 352, 367; — hatása Berzsenyre 479; — és	
Kazinczy	349
Visky Károly	235
<i>Visszajár az idő</i>	289
<i>Vitézlő fiának</i>	286
Vitkovits Mihály	478
Vitnyédi István	112
Voinovich Géza	191
Vörösmarty 10, 102, 305—307, 309—312, 370, 391; — akadémiai jutalmai 268—273; — beteges lelki világa (?!) 369; —	

	Lap
folyóirat-tervei 262—264; — hatása Gyulaira 109; — a kritikus 24—28; — mint nyelvész 157—170; — tagajánlásai 150; — az újabb ízlés tükrében 480; — Bajza lírájáról 26; — Fáy Andrásról 26; — Garay verseiről 26; — az írói tulajdonjogról 265—267; — Jósikáról 27; — Kazinczyról 26; — Kovács Pálról 26; — a költő szabadságáról 25; — a kritikáról 23, 24; — a líráról 25; — a műfordításról 25; — a népdalról és gyűjtéséről 261, 262; — a színi hatásról 25; és az akadémia 1—23, 151—170, 261—273, 389—397; — és Deák 313—318; — és a kormány 9; — és a Nemzeti Színház 152—157; — és Vajda Péter 151; — <i>Csik Ferke</i> 394; — <i>Csongor és Tünde</i> 239; — <i>Emberék</i> 394; — <i>Kisleány baja</i> 394; — <i>Vásárhelyi Pál</i> 394; — <i>Vérnász</i>	154
Wagner János Kristóf, Christ. u. türk. Spiegel	297, 298
Werbőczy István	99
Wesselényi Miklós, id.	404—408
Wesselényi Miklós, ifj.	9, 155
Winkler, <i>A fellejekhez</i>	466
Zambra Alajos	113
zenetörténet, magyar	117, 118
Zerffy	343, 344, 458
Zimmermann Máttyás	98, 99
Zlinszky Aladár	235
<i>Zöld erdő harmatát</i>	281—283
Zrínyi Miklós 112, 354, 370, 373; — életrása 264; — <i>Szigeti veszedelem</i>	354
Zsoltárfordítás kódexeinkben 61—65	

R 1956

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS AZ AKADÉMIA.

(Első közlemény.)

1825. november 3-án hangzottak el a pozsonyi országgyűlés kerületi ülésén Széchenyi István történelmi jelentőségű szavai, melyek annyi rajongó literatori lángolásnak, s 1790-től kezdve harmincöt országgyűlési év küzdelmeinek vágyát a nemzetnek önmagáról alkotott fogalmához méltóan valósították meg. Széchenyi, ha eleinte nem gondolt is világosan akadémia-alapításra — ez a gondolat csak később, november 8-án alakul ki — intő példájával átsegítette a nyelvművelés gondolatát az anyagi kérdések holtpontján s ugyanakkor eltalálta azt a legkedvezőbb lélektani pillanatot is, melyben ez a nemzet legjobbjainak vágyában élő eszme nyilvánosságot kapott. Az 1825-i országgyűlésen elveszti százados uralmát a latin nyelv, s feltartóztatlanul nyomul be helyébe a nemzeti nyelv igénye és győzelme. A «pondus nationis» a nyelv lett. E magyar történeti szükségességből kinőtt igényhez hozzá kell még vennünk a XVII. és XVIII. század tudomány-kultusza intézményeinek, az akadémiaíknak, és velük a tudománynak a felvilágosultság módján értelmezett államéleti jelentőségét, melynek nyomai ez időtájt a mi közgondolkozásunkban is elevenen voltak észlelhetők. Ezeket számbavéve, megérthetjük, mért kapott Széchenyinek «a nemzeti szellem és nyelv felvirágoztatására» irányuló alapítványa szükségképpen akadémiai formát.

Széchenyi példája vonzóan hatott, s így az Akadémia anyagi alapvetése biztosítottnak látszott. Az alsó és felső táblák gyorsan elkészülnek az előleges királyi jóváhagyással engedélyezett «rendszabások és törvények» kidolgozásával. A végső királyi jóváhagyás azonban csak 1830. november 6-án érkezik meg, s az Akadémia igazgatósága november 17-én kezdhetette meg működését Pozsonyban, a főrendek termében.¹

Az Akadémia életbelépésének e kezdetén egy kissé meg kell állnunk, hogy megfejtünk egy-két olyan kérdést, melynek következménye mélyen belenyúlt annak későbbi sorsába.

¹ Az Akadémia történetére vonatkozó alapvető munkák: Döbrentei Gábor: *A Magyar Tudós Társaság története.* A M. T. T. Évkönyvei. I. 3—58. — Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása.* Budapest. 1880. 107—117. — Hajnóczy R. József: *A M. Tud. Akadémia Törvénytáruunkban.* Akadémiai Értesítő. 1913. 62—77. — Viszota Gyula: *Mi indította Széchenyit az Akadémia megalapítására.* 1925. 37—45. — U. a.: *Gróf Széchenyi István napló.* III. k. 1932. LX—LXXV. 1. — L. még Toldy Ferenc, Viszota Gyula, Bártfay Szabó László később idézendő értekezéseit.

Az első ilyen természetű kérdés, melyet itt épen csak érinteni kívánunk, az Akadémia és a vármegyék viszonya. Az a tény, hogy az Akadémia országgyűlésen született meg, legjobban biztosíthatta életbenmaradását, de viszont épen ezáltal jut valami bele az Akadémia munkafeladatába a vármegyék addigi szerepéből, amelyben aztán munkakörük találkozik is: a nyelvnek mint nemzeti közértéknek szolgálata és gondja. Az Akadémia egy ideig valóban kapcsolatba is kerül a megyékkel: jelentést küld nekik működéséről és anyagi helyzetéről. Ez a viszony azonban csakhamar szétlázul, majd megszűnik. Nem állhatott meg egymás mellett a szellem nemességét és a nemzetiségi gondolatot a történeti osztályok hagyománya nélkül összefoglaló Akadémia meg a nemzeti eszmét osztálytudaton ápoló és építő nemesi vármegye. Az Akadémiát lelkesen megalapító nemesi országgyűlés maga sem gondolt arra, hogy tulajdonképpen ezzel a tényével mondott le a maga kiváltságos helyzetéről, s az Akadémia gondolatában fejezte ki először az egész Magyarországot. Viszont az Akadémia örök és talán legnagyobb dicsősége az marad, hogy mindjárt megindulásakor rátalált egyetemes működésének összefoglaló céljára, s tudományos munkásságának szellemi szabadságában először olvasztotta össze és fejezte ki az egész nemzetet. Találkozunk ugyan később, még 1834-ben is, olyan törekvésekkel, melyek a megyéknek befolyást kívánnak biztosítani az Akadémiában azáltal, hogy csak az lehessen tag, akit a vármegyék többsége választ, hogy így a magyar nemesség résztvehessen az Akadémia ellenőrzésében:¹ ez azonban elszigetelt kísérlet maradt, türelmetlen visszahatás az Akadémia első éveinek bizonytalan helyzetére, lassú és nehézkes elindulására és nyilvánosságra jutott belső viszálykodásaira. A megyék meghajoltak az Akadémia szellemi fensőbbisége és iránya előtt, nyelvi téren legfelsőbb tekintélynek tartották, jobban és többet bíztak benne, mint a közvélemény bármely más rétege.²

Fontos kérdés az is, hogy mit jelentett az Akadémia mint a tudomány intézménye. Vajon nem maradt-e el a nyelvművelés programjával? A francia és német Akadémiák már túl

¹ G. D. J.: Gróf Dessewffy Józsefnek a' Honi-nyelv ügye mellett Szabolcs vármegyében szóval tartott 's ország-gyűlési követjeihez felküldött javaslatjának kivonatja. Felső Magyarországi Minerva. 1834. IV. 727—728. 1.

² Egy-két adat. 1832-ben Esztergom vm. azzal a kéréssel fordul az Akadémiához, «hogy a nyelvnek a más ajku honfiakkal megszerettetése végett, készíttetne népdalokat.» Kis-ülési jegyzőkönyv. 1832. 2. — 1832-ben Komárom vm. kéri a Társaságot «pótlaná ki a mesterségbeli műszavak fogyatkozásait s készíttetne és bocsátana ki a nyelv nagyobb megkedveltetésére alkalmas népdalokat.» Kis-ülési jegyzőkönyv. 1832. 400. — 1833-ban Fejér vármegye azzal fordul az Akadémiához, «hogy a mód nélküli nyelv-újításokat gátolja», és ne csak mulattató (játékszíni), hanem tudományos munkákat is adjon ki. Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1833. 131. — Az 1839. febr. 4.

voltak azon, hogy nyelvi szolgálatot végezzenek. Tudománytörténeti szempontból tehát az Akadémia, tagadhatatlanul, késői feladattal jött, de viszont számolnia kellett szellemi életünk történeti helyzetével. Az, hogy célkitűzésében ingadozik: nyelv-művelés és tudománykultusz közt keresi végleges helyét, épen olyan bizonytalanra teszi a tudomány korszerű ideáljához való viszonyát, mint az a helyzete, hogy a tudományos gondolkodás felvilágosult szabadságának igényével állott egy rendi ország és egy abszolutisztikus államforma végletei között. A magyar Akadémia azonban épen ebben a sajátságos, ütközésekkel teli helyzetében alakítja ki a maga tudomány-fogalmát: a nemzeti tudomány eszméjét, melyet a magyar nemzetiség fejlesztésébe állít be. A humanum tudományihlete ott rejtőzik az Akadémia kezdetének csirájában. Ez azonban csakhamar eltűnik s mintegy félszázadra átengedi helyét a nemzeti elvű tudományosságnak. Ennek a belső fejlődésnek irányát nyújtja Vörösmarty akadémiai pályaképe. Amikor megjelenik az Akadémiában, a klasszikai humanizmus képviselőjét látják benne, és végül is egy nemzeti humanum mintáját és eszményét dolgozta ki magában.

További kérdésünk: miért késett oly soká a királyi megerősítés az Akadémia szervezetére?¹ E kérdés már vizsgálat tárgya volt,² mindazonáltal még nem oszlott el minden homály e különös tényről.

A kérdés megoldását pusztán állampolitikai szempontból lehet megadni. A XVIII. század abszolutisztikus monarchiája, kivált úgy, amint azt Bécs Mária Terézia korában képviselte, nem akart tűrni maga mellett az egyetemektől vagy akadémiáktól felnevelt és intézményesen táplált olyan tudományos gondolkodást, mely a fennálló államforma politikai létét akár közvetlenül, akár közvetve a nemzetiség vagy a haladás eszméjével támadhatta. Kitűnő példa erre Mária Terézia válasza egy névtelen szerzőnek a hozzá beadott s a pétervári akadémia mintájára tervezett Academia Augusta felállításának javaslatára 1770-ben: «Magyarországban, különösen a katolikusok

ülésen Teleki József felolvasta Bars megyének a nádorhoz küldött felírását «az académia által létrehozandó, a köznevelés céljához és a köznép értelméhez alkalmazott magyar könyvek kiadása iránt.» Kis-ülési jegyzőkönyv. 1839. 17. — 1842-ben Nógrád vármegye kéri az Akadémiát «misperint a társaság az összes nevelés rendszerének kidolgozását vállalná magára». Kis-ülési jegyzőkönyv. 1842. 80. — U. ebben az évben Székestehérvár ír fel az Akadémiához, s kér tőle «magyar parancsszavakat» az ottani «polgárkatonaság» részére. Ha ilyeneket összefoglaló munka nem volna, «annak készítésére jutalmat, melyhez a nevezett város is egész készséggel járulna, kitűzni ne sajnáljon.» Kis-ülési jegyzőkönyv. 1842. 198.

¹ «Külön kutatás tárgyául kívánczik az a kérdés, hogy mily nehézségek és befolyások késlettették Akadémiának létrejöttét». — Berzeviczy Albert: *A százéves Akadémia*. Budapesti Szemle. 217. k. (1930.) 459. l.

² Bártfay Szabó László: *Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez*. I. füzet. 1926. 19—21. l.

közt, alig van annyi tudós, hogy belőlük ily tudós társaság corpora kiteljék; azt pedig nagyobb részben akatholikus honfiakból állítani össze annál aggasztóbb, minthogy ezek többnyire német, angol, sőt hollandi akatholikus egyetemeken szereztek tudományukat, ahol nagyönis olyan elvek divatoznak, melyek a fájdalom nagy mértékben terjedő gondolkodási szabadsággal vagy legalább a vallás dolgában való közönösséggel azonosak s így egy monarchiai állam elveivel sem mindig összeegyeztethetők.»¹

A közbejött francia forradalomnak a tudomány köntösében meginduló bölcséleti és politikai gondolatai még óvatosabbá és érzékenyebbé tették a kormányhatalmat az állampolitikai szempontok elvi sérthetlensége irányában. A huszas években a bécsi kormány szellemét Izdenczy és Baldacci, majd ezek örököseinek — Wallis és Kollowrat — felfogása irányítja, mely rebellis mozgalmat, mégpedig ennek «eddig ismeretlen, rendkívül veszélyes válfaját» látják a nemzeti s nyelvi mozgalomban is.² Ez a szellem állotta útját Aranka György Erdélyi Nyelvmívelő Társaságának,³ melyet az utolsó pillanatban tiltott be a kormány; elhatározására nagy befolyással volt a százok félelme is, hogy a Társaság felállításával Erdélyben a magyar nyelv felsőségre jutna a német nyelv fölött.

A kormány félelme a tudósok szabadelvű, forradalmi gondolkozásától, valahogy benne élt a köztudatban is. Jellemző adat erre Cserey Farkas levele Döbrentei Gáborhoz, aki az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megalapításának egyik leglelkesebb harcosa és pártfogója volt:

«Hogy társaságtokból a mostani környül álasok közt valami lehessen, nem hiszem. Az uralkodók nagy figyelemre vették a Tudósoknak — fattyu Tudományos téveljéseiket — és méltán is, elég vér foljt már — a Békeségnek csendességibe lehetet volna nyomos és szembe se tűnő progressusát munkálni a Lélek ereje tökéletes kifejlődésének — melj ha egyszer meg van — és ha szinte nem közönségesen is — de nagy számú mennyiségbe, akkor

¹ Toldy Ferenc: *Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt.* Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. II. 89—104. l. — Hogy ez az okoskodás nem dicséri a választ fogalmazó tanácsosnak sem éles elméjét, sem igazságszeretetét, de még kulturérzékét sem — azt nem kell fejtegetni. Szerk.

² Szekfü Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.* Budapest, 1926. 67—70. l.

³ Jakab Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő és kézirattároló Társaság.* Figyelő, 1884. 264—265. l. — L. erre vonatkozólag még Teleki Pál gróf levelét Döbrenteihez, Kolozsvár, 1820. ápr. 15.: «Én magam is itten a napokban adtam bé a K. Guberniumba edgy memorialist, melyben a Guberniumot arra kértem, hogy a Felsőes Udvarnál sürgetni s kérni méltóztasson a társaság tárgyában a választ: ezt a napokba fogják referálni, s jó néven vették ezt a sürgetést többen némely nem *szász* tanács urak.» Magy. Tud. Akad. kézirattára. M. Irod. Lev. — Rubinyi Mózes: *Az erdélyi magyar nyelv művelő társaság története.* Magyar Nyelv. 1911. 208—210. l.

önként megy a dolog — és minden szegletbe egy egy diadalmi tropheusa áll fel a Lélek méltóságának. — Dieses wird aber durch gelehrte Schwärmerey nie erzielt. Gyur(?) ki nézés az — mikor Revolutiok tanítói székektől veszik eredeteket — a Nemzetek- és Népek sorsának elhatározása nincs Cathedraakra bízva — abból csupán Lelkeket kell készíteni azon nagy sorsra — melj a Nemzeti lételt fent tarthatja, eszközölheti, sőt gyarapíthatja... Amidőn tehát a mi Uralkodásunk nyomos intézeteket téssen — azon rosszaknak el távoztatásokra — a mik az írás és nyomtatásbul származhatnak — akkor éppen nem lehet néki rossz néven venni, ha csak addig is — még a felbuzdulás hűlepedik. — Tudományos Szövecségnék fel állását meg nem engedi. Ezen néző pontrul gondolom én — hogy Tudományos Társaságok még egy ideig fel nem fog állani.»¹

Idengenkedett az Akadémiától a katolikus főpapság is. Annak, hogy az Akadémia felállításakor anyagilag aránylag kevesen siettek támogatására, oka nem az volt, hogy a főpapság az Akadémiától mint a magyar nemzetiség intézményes támaszától elvileg távolmaradt volna.² Hiszen az Erdélyi Nyelv-mivelő Társaság megalapíthatásának legnagyobb bizalmát éppen abból meríti, hogy az ország hercegprimása állásának és befolyásának egész súlyával mellette áll.³ A főpapság távolmaradását az magyarázza, hogy félt egyrészt az Akadémia tudományának felvilágosult szellemétől, másrészt attól, hogy a katolikus elem háttérbe szorul a protestáns mellett, amint az már az alapszabályok szerkesztésekor 1828-ban is kitűnt.⁴

Ezek után érthető, hogy a király bizalmatlan s ameddig csak tudja, húzza az Akadémia tervezetének megerősítését. Amikor Teleki József elnöklete alatt összegyűlt írók, tudósok

¹ Cserey Farkas levele Döbrentei Gáborhoz. Krasznán, 20-ik Decz. 1819. U. o. — L. még Döbrentei levelét Farkas Sándorhoz: «Minap egy Manifestumát olvastam itt a Német Császárnak, melyet a Német fejedelmekhez és fejedelmecskékhöz bocsátott a nápolyi rebellio ellen, s annak egy periodusa elvette tőlem a reményt, hogy megerősítenék.» Kassán, 1820. okt. 14. U. o. — Rubinyi Mózes: *Döbrentei Gábornak egy akadémiai tervezete*. Akad. Ért. 1911. 119—22. l. — Perényi József: *Aranka György Erdélyi Nyelv-mivelő Társasága*. Irodalomtörténet. 1916. 313—376. l. U. az: *Aranka György Magyar Nyelv-mivelő Társasága*. IK. 1918. 28—29. l.

² A magyar katolikus főpapok közül az Akadémia megindulása után, 1831—32-ben Kopácsy József veszprémi, Szepessy Ignác pécsi püspökök s Villax Ferdinánd zirci apát támogatják anyagilag az Akadémiát. Amikor Kopácsy Józsefet s Horváth János székesfehérvári püspököt az Akadémia igazgató tanácsába választja, Kopácsy az előtte «igen becses megítéltetésért háládó köszönetét» fejezi ki Döbrenteihez írt levelében (Veszprém, 1832. szept. 9.), Horváth János pedig a Társaságnak iránta való «vonzó szeretetét és tiszteletét forró köszönettel veszi». (Székesfehérvár, 1832. dec. 8.) A M. Tud. Akad. kéziratára. M. Irod. Level.

³ Döbrentei levele Farkas Sándorhoz. MNémeti, 1820. ápr. 6. A M. Tud. Akad. kéziratára. M. Irod. Levelezés.

⁴ «A Magyar Akadémia vagy Tudós Társaság felállításáról hozott alapos végzéseikkel sok ellenséget tsináltak leg inkább a Papok kiküszöbölésével» — írja Sárközy József 1828-ban Kazinczynak. Kaz. Lev. XX. 530. l.

és az alapítók elkészülnek az alapszabályokkal s ezeket 1828. aug. 18-án a kancellária útján a király elé terjesztik, a király 1829. jun. 27-én az alapszabályokat Sedlnitzky József gróf rendőrminiszterhez küldi áttanulmányozás végett. Sedlnitzky csak 1830. jun. 4-én terjeszti fel véleményét, miután előbb pesti bizalmas emberének: Steinbach Ferenc ügyvédnek küldte el az alapszabályokat, hogy részint ellenőrizze a magyar szövegnek latinra fordítását, részint pedig a részletekre tegye meg észrevételeit. Steinbach 1829. október 12-én felel Sedlnitzky kérdéseire.¹ Közben a kancelláriában is vita folyik az alapszabályok egyes pontjairól. Végre is, a kancellária 1830. július 5-én két feltételhez köti az alapszabályokhoz való hozzájárulását: az egyik, ha a II. §, mely a politikai természetű kérdések kizárását tartalmazza, új fogalmazást kap, mégpedig úgy, hogy pontosan kifejezésre jusson benne az ország polgári állapotját és polgári alkotmányát érintő minden ügy; a másik, ha világosan benne lesz az alapszabályokban az is, hogy az elnök megválasztását a királyhoz kell megerősítésre felterjeszteni.²

A király még ezzel sem elégedett meg. Amikor Reviczky Ádám kancellár 1830. nov. 26-án jelenti, hogy az Akadémia elnökévé Teleki Józsefet, másodelnökévé pedig Széchenyi Istvánt választották meg, a király 1831. január 26-án a kancellártól azonnal választ kér arra vonatkozólag, hogy a választáshoz nincs-e megjegyezni valója. Reviczky még aznap felel s mindkét elnökről minden tekintetben megnyugtató jelentést, egyben jellemzést is adott.³ Csak ezek után erősítette meg a

¹ Viszota Gy.: *Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez.* I. füzet. 1926. 70—72. l.

² Bártfay Szabó László I. m. 22. l.

³ A jelentés teljes szövege a következő: Euer Majestät! Mit dem angeschlossenen v. allerhöchsten Kabinetschreiben vom heutigen Tage geruhen Euer Majestät mir zu befehlen, mich *sogleich* zu äussern, ob ich gegen die Wahl des Gr. Joseph Teleky zum Präsidenten und des Gr. Stephan Szécheny zum zweyten Präsidenten der ung. Gelehrten Gesellschaft nichts zu erinnern finde. Der Wahl des Gr. Teleky, als eines reifen, mässigen, bescheidenen und Euer Majestät treu anfügligen, ausgezeichneten Mannes muss ich in jeder Hinsicht vollen Beyfall zollen. Aber auch die Wahl des Gr. Stephan Szécheny lässt sich um so weniger beanstünden, als er in seinem bekannten Werke über den Kredit offenkundige Beweise seiner Fähigkeiten, und seines reinen, von den unlauteren Streben nach der Aura popularis unabhängigen Eifers gegeben hat. Während des Landtages habe ich denselben der schärfsten Aufsicht unterzogen. In dem Thun und Lassen seines Privatlebens habe ich nicht das mindeste *Bedenkliche* entdeckt. In den öffentlichen Verhandlungen aber gehörte er durchaus unter den eifrigsten und thätigsten Anfängern und Vorflechtern der Regierung.

Ich nehme mir demnach in tiefster Ehrfurcht die Freiheit auf die Allergnädigste Bestätigung dieser Wahl mit voller Beruhigung angetragen.

Wien, am 26. Jän. 831.

Országos Levéltár. Kancell. eln. $\frac{139}{P.}$ 1831. Graf Adam Reviczky.

király a választást, 1831. január 28-án. Ez a végleges jóváhagyás sem történt volna meg, ha Reviczky Ádám gróf magyar főkancellár már korábban egy terjedelmes feliratával nem befolyásolja a királyt, hogy járuljon hozzá az Akadémia megindításához.

Reviczky Ádám levelét, mely az Akadémia történetének egyik legfontosabb útjelzője, egész terjedelmében közöljük:

Euer Majestät!

Unter den Gegenständen, welche in Ungarn häufig besprochen werden, gehöret ganz vorzüglich die noch immer nicht erfolgte allerhöchste Ratification der Statuten der Kraft des hier angeschlossenen ^{14687.}/. XI. Gesetzartikels des letzten Landtages bestehenden Ungarischen Gelehrten Gesellschaft. Sie hat bereits nach dem Wortlaute dieses Gesetztes durch ihren Protector den Erzherzog Palatin ihren Organisationsplan nebst Statuten vorgelegt, und somit alles erfüllt, was ihr nach diesem Gesetze oblag. Auch wurden diese Statuten Eurer Majestät von Seite der Hofkanzlei mit allerunterthänigstem

Vortrage von 18. Oct. 1828. J. ^{14687.}_{1953.} der im Gesetze vorgeschriebenen Allerhöchsten Ratification unterzogen. Nun fällt also die verzögerte Consistenz dieser Gesellschaft ganz auf die Staatsverwaltung. Es ist Eurer Majestät bekannt, mit welchem Eifer und Beharrlichkeit von den Ständen das abgeschlossene Gesetz verlangt wurde. Ich darf Eurer Majestät nicht verbergen, wie gehässig und widrig von einigen in dem angeschlossenen ^{14687.}/. XII. Gesetzartikel aufgezählten Stiftern dieser Gesellschaft, noch mehr aber von ihren Anhängern und manchen bösesinnigen die verzögerte Vollziehung des XI. Artikels vorgespiegelt wird. So prangen so manche als grossmüthige Patrioten, ohne die Lasten ihrer Offerten zu tragen und schreien über die miss-trauische Zögerung der Regierung, um ja nicht in den Verdacht zu fallen, als wäre es ihnen vielleicht gar verwünscht, ihr übereiltes Versprechen nicht zu halten. Die Gutgesinnten aber bedauern es, dass auf dieser Art so manche oder böse Menschen auf Unkosten der Regierung an Bedeutenheit und Popularität gewinnen, die sonst in ihrer leeren Blösse so stehen würden.

Euer Majestät haben zwar vor längerer Zeit des Umstandes zu erwähnen geruht, dass in dem Plane dieser Gesellschaft von einem königl. Kommissär nichts erwähnt wird. Allein da es in dem Gesetze ausdrücklich bestimmt wird, dass der Plan der Gesellschaft in Gemässheit der in den Operata der Regnicoler Deputation enthaltenen und von den Offerenten erklärten Grundsätze ausgearbeitet werde, da ferner in diesen eines königl. Kommissärs nicht erwähnt wird, das Gesetz vielmehr das Protectorat dem Erzherzog Palatin zuweist, so könnte auch in dem nun vorgelegten Plane und Statuten kein königl. Kommissär mehr in Antrag gebracht werden; und wenn von Seite der Staatsverwaltung darauf bestanden werden wollte, so würde nicht nur der Persönlichkeit Seiner kaiserlichen Hoheit nahe getreten, sondern den Offerenten auch noch ein Deckmantel geliefert werden, unter schwülstigen Erklärungen sich zurückzuziehen und die Staatsverwaltung mit dem Vorwurfe zu beladen, dass sie ein erst neuerlich zu Stand gekommenes Gesetz, das allgemeine Beruhigung verbreitete, vereitelt habe.

Sollte einst das Protectorat S. Kaiserlichen Hoheit aufhören, dann wird wohl der schickliste Augenblick eintreten, um einen königlichen Kommissär zu ernennen; übrigens gewähret die statutenmässige Vorschrift, dass keine religiösen und keine politischen Gegenstände verhandelt werden dürfen; dass alles, was von der Gesellschaft herausgegeben wird, der Censur unterliegt; dass alle Verhandlungen und Protocolle der königlichen Inspection vorgelegt werden, eine hinreichende Bürgerschaft, dass bey dieser Gesellschaft nichts Bedenkliches gebrütet werden wird, noch kann.

Ich nehme mir demnach in tiefster Ehrfurcht die Freyheit den diesfälligen Vortrag der ungarischen Hofkanzley vom 18. Oct. 1828. mit der allerunterthänigsten Bitte, um dessen allergnädigste Resolwierung auch auf der Rücksicht in Erinnerung zu bringen, weil es besonders zweckdienlich ist nunmehr bey herannahendem Landtage die allerhöchste Entschliessung über dieses Schooskind der öffentlichen Meinung zu erlassen, indem sie, je später sie erscheint, in der Folge nur der Scheu vor Reclamationen bey dem Landtage zugeschrieben werden wird, wodurch die allergnädigste Landesväterliche Absicht Eurer Majestät auf die Stimmung günstig einzuwirken verfehlet werden würde. Wien, am 21. jän. 830. Graf Adam Reviczky.»¹

Az igazgatóság ülései 1830. november 17-én megkezdődtek. Először felolvasták a királyi válasszal jóváhagyott rendszabásokat, a 25 igazgató nevét, s megválasztották előülőnek Teleki Józsefet, másodelőülőnek pedig Széchenyi Istvánt. Jegyző — a négy alapító kívánságára — Döbrentei Gábor lett. Ezután az igazgatóság hozzáfogott az alaprajzban megszabott 42 rendes tag kinevezéséhez. Mivel azonban nem tudták betölteni a hat osztály minden helyét, sem a helybeliekét, sem a vidékiekét, ezért csak 23 rendes tagot nevezett ki az igazgatóság.

A kinevezett tagok sorrendje a nyelvtudományi osztályban a következő volt: Helybeliek: 1. Kisfaludy Károly. 2. Vörösmarty Mihály. 3. Schedel Ferenc. Vidékiek: 1. Kisfaludy Sándor. 2. Kölcsey Ferenc. 3. Horvát Endre. 4. Guzmics Izidor.

A második igazgatósági ülés ugyancsak Pozsonyban december 12-én volt. Mivel közben Kisfaludy Károly november 21-én meghalt, helyébe Vörösmarty Mihály lépett, kinek helyét Schedel Ferenc töltötte be. A harmadik hely üresen maradt. Az igazgatóság 1831-ben már Pesten folytatja üléseit február 1-én 2-án és 13-án. Ez utóbbin Cziráky József az elnöki tisztet már Teleki Józsefnek adta át, aki február 14-ére összehívta az Akadémia összes tagjait. E napon tartotta meg az Akadémia első «közülését» Pestvármegye termében.²

*

Az Akadémia tehát megkezdhette működését. A kormány azonban az Akadémiával szemben mindvégig bizalmatlan

¹ Országos Levéltár. Kancell. El. $\frac{1043.}{P}$ 1830.

² Döbrentei G. id. m. 59—64. l.

maradt. Nemcsak a nemzeti tudat táplálóját látta benne, hanem a politikai liberalizmus és demokracia eszmei képviselőjét is. A kormánynak ez a nyugtalansága még fokozódott a negyvenes évektől kezdve, amikor a politika mindinkább tüzesedni kezdő arénáján jórészt az Akadémia tagjai viszik az irányító szerepet. Kivált Toldy, Bajza és Vörösmarty személye, működése, szereplése, főként pedig szerkesztői elvei ellen támaszt a kormány állandóan kifogást. Már 1835-ben a helytartótanács ezt az utasítást kapja: Vörösmartyus vigili oculo tenendus.¹ Mérey Sándor helytartótanácsos siet jelenteni: «In Pest, wo Vörösmarty unter den thätigen Mitgliedern der Gelehrten Gesellschaft hauset, verdoppelle ich unter einem die erforderliche Aufmerksamkeit.»² Sédlnitzky Józsefnek kémei pedig jelentik, hogy az Akadémia nagyobb része, kivált a tiszteleti tagok, a francia propagandával állnak összeköttetésben. Az Akadémiának vannak ugyan kormányhoz húzó tagjai is, ezeket azonban csak azért választják meg, hogy takarják a többiek ártalmas törekvéseit.³ Ugyanezek a besúgók az Akadémiát club-nak minősítik, amelyben Fáy, Vörösmarty, Toldy, Bajza és más «exaltált fejek» veszedelmes elveiket hirdetik épen úgy, mint folyóiratukban, az Athenaeumban.⁴ E jelentések politikai érzület szempontjából rendkívül szomorúnak mondják az Akadémiát; megállapítják, hogy vannak tagjai között liberálisok: Széchenyi, Andrássy, Wesselényi, Schedel, Vörösmarty, Bajza, Szemere, Czuczor, Péczely, Kossovics, Vásárhelyi, Szalay, Stettner, Szász Károly, Zsoldos, Bugát, Balásházy, Fábíán, Luczenbacher, Helmecezy, Guzmics; mérsékeltek — a liberálisok ortodoxoknak nevezik őket: Teleki, Balogh, Döbrentei, Kállay, Szilasy, Schedius, Kiss, Czeh, Biszternitz, Szlovakay, Gebhardt, Horvát; ingadozók: Győry, Vállas, Szlemenits, Nagy. A többi tag nem számít, mert nem járnak el az ülésekre. A kolomposok: Schedel, Vörösmarty, Stettner, Bajza, Fáy. Nélkülök nem történik semmi. Így lesznek pld. az ő hallgatag beleegyezésükkel, pusztán az elnök ajánlatára rögtön tagok: Vásárhelyi, Szalay, Kossovics és Zsoldos. Pedig ez szabályellenes, mert a jelöltek nevét a választás előtt 8 napig az ülésteremben ki kell függeszteni. A demokratikus törekvések főképviselei: Schedel, Bajza, Vörösmarty, bírják Teleki és Széchenyi bizalmát, ezért mindent kivisznek. Irányuk lassan többséghez jut, mert akik ellenük tudnának állani: Cziráky gróf, Mednyánszky báró, Vay Ábrahám gróf, Majláth György, Bartal György, Dessewffy Aurél, Vághy, Czeh, Győry, Beszédes és Csató ritkán vagy sohasem mennek el a nagy-

¹ Orsz. Levéltár. Kancell. eln. ³⁷⁵/_{P.} 1835.

² U. o.

³ Orsz. Levéltár. Informations Protokoll. Sitzung von 8. März 1839.

⁴ Orsz. Levéltár. Inform. Protoc. Sitzung v. 9. Jun. 1840.

gyűlésekre.¹ Annál nagyobb feltűnést kelt tehát, amikor ezek után, sőt ezek ellenére, Toldyt, a hirhedt ellenzékit, 1841-ben a helytartótanács a cenzúra-bizottságba első helyen jelöli. A titkos jelentések e jelölést annyira veszik, mintha az anarchia kapott volna ezzel nyitott kaput.²

A titkos rendőrség mindezekért Teleki Józsefet okolja, aki egyébként is személyes összeköttetéseivel megbénítja a cenzúra munkásságát az Akadémiával szemben. Különben is ravasz jellemű embernek tartja: minden lehetséges, de soha sem feltűnő módon támogatja az Akadémiát s szítja a hangadók túlzásait.³

Kifogás alá esik az Akadémia tudományos működése is. 1845-ben a titkos rendőrség statisztikát állítat össze az 1844-ben megjelent magyar munkákról. Ez összeállítás szerint 400 munka jelent meg a vallás, nevelés, filozofia, politika és szépirodalom körében, legnagyobb részt fordításban. Ezzel kapcsolatban hangzik el az Akadémiával szemben a vád, hogy a tudományok művelését kevésbé mozditja elő, «und vielmehr als ein Pension-Institut für mittelmässige protest. Schriftsteller zu beobachten sei.»⁴

Van azonban e titkos jelentésekben néha irodalmi szempont is, s ez arra enged következtetni, hogy a titkos rendőrség tájékoztatójának az Akadémia viszonyait kitűnően kellett ismernie. 1835-ben p. o. egy jelentés pontos tájékoztatást nyújt az Akadémia pártjainak helyzetéről. A konzervatívok feje Döbrentei. Ezek sokan vannak, de nincs tekintélyük. A reformáló párthoz tartoznak: Széchenyi, Vörösmarty, Bajza, Fáy, Helmezy, Bugát. Ezek kevesebben vannak, de nagy tekintélyük van, mert tehetségesebbek. E pártok ugyan harcban állanak egymással, de azért nem feledkeznek meg az Akadémia rendeltetéséről: a nyelv intenzív és extenzív kiműveléséről.⁵

Külön kell kiemelnünk egy egészen irodalmi szemléletű jelentést, mely az Akadémiát a nemzedék-váltás történetébe helyezi el. E szerint a XIX. századi magyar irodalomnak három korszaka van. Az első 1803-ban Révaival, Verseggyvel s Kazinczyval kezdődik s 1825-ig tart. Ez az epocha olyan

¹ U. o. Sitzung v. 12. ápr. 1839. — Kivonatossan szól ezekről Viszota Gyula is: *Adatok* stb. 76. l.

² Man kann sich in Pest und Ofen nicht genug wundern, dass die Statthalterey den in politischer Beziehung so berüchtigtigten Dr. Franz Schedel zum Censurs-kollegio, und zwar primo loco vorschlagen konnte. Man hält diese Wahl für so viel, als den anarchischen Tendenzen Thür und Fenster zu öffnen. Inform. Protoc. Sitzung von 21. März. 1841.

³ U. o. Sitzung v. 30. März. 1839. — 7. Sept. 1841.

⁴ U. o. Sitzung v. 21. Jan. 1845. — Szomorú jelenség, hogy a bécsi kormány fölfogását az Akadémiáról és érületét iránta jellemtelen, megfizetett emberek (kémek és besugók) alias, hazug jelentései szabták meg. *Szerk.*

⁵ Viszota Gy.: *Adatok* stb. 72—73. l.

iskolát teremtett, «welche ewig die Grundlage voller Entwicklung bleiben wird.» Egyedül ez a nemzedék tudott klaszszikus műveket felmutatni. A második korszak emberei nem teremtettek fontos műveket, de abban tűntek ki, hogy egyesültek «und die stilleren Alten mit den grössen Leidenschaften angreifend verdrängen.» Mivel így hatalomra tettek szert, az öregek kénytelenek voltak hozzájuk csatlakozni. Így közeledett Fáy, akit mint író-t nem sokra tartottak, Bajza, Toldy, Kisfaludy és Czuczor köréhez, s ezáltal megmenekült a kritikától. Az öregek a fiatalok köré csoportosultak, s így született meg az Akadémia. Kisfaludy halálával és az Akadémia megalakulásával esik össze a harmadik korszak megszületése. Ennek tagjai: Munkácsy, Kunos, Garay, Frankenburg. «Ez a nemzedék már a második korszak írói, tehát az Akadémia ellen is harcol. Helyzetük kedvező, mert mellettük áll a közönség, amely már maga is látja az Akadémiában uralomra jutott második korszak íróinak hatalmaskodását.»¹

*

Vörösmarty Mihály az Akadémiát megszervező munkálatokban nem vett tevékeny részt. A Teleki József vezetése alatt működő bizottság egyik-másik ülésén jelen volt,² de nincs adatunk arra, hogy különösebb szerepet vitt volna. Tartózkodó, szerény, egy kissé talán passzív természete különben is visszatartotta minden nyilvánosságtól. Az Akadémiában később sem vállalt vezető szerepet soha. Az, hogy az Akadémia megalakulásakor jellegét legjobban magánhordozó nyelvtudományi, tehát első osztály élére került, úgyszólván első tag lett, szinte magától adódóan stilszerű volt. Az «első nemzetiség» intézményének nem lehetett szebb ékessége, eszméjét igazoló nagyobb dicsősége, mint az ő neve. Ki ajánlotta rendes tagul, nem tudjuk. Az először kinevezendő tagokra vonatkozólag egyetlen adatunk Kis János tájékoztató jegyzéke, melyet Széchenyi kívánságára állított össze. Ebben azonban nincs benn Vörösmarty neve.³ Lehet, hogy Széchenyi ajánlatára nevezte ki az igazgatóság, de lehet, hogy a maga neve ajánlotta — nélküle valóban lehetetlen lett volna elgondolni az Akadémiát.

Az Akadémia mindjárt megalakulásakor nagy csalódást szerzett Vörösmartynak, aki «egy kis nevű, kis számú, de célirányosan szerkesztett s a kor szükségének gyorsan megfelelő Társaságot» remélt s e helyett előtte állt «egy nagyobb nevű,

¹ Orsz. Levéltár. Inform. Prot. Sitzung v. 16. Febr. 1838.

² Viszota Gy.: *Széchenyi István naplója*. Bitnicz Lajos naplója. 1828. 733. l.

³ V. Gy.: *Kis János véleménye a m. t. társaság választandó tagjairól*. U. o. 676—680. l. — L. még: Szász Károly: *Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása*. 1880. 252—57. l.

nagyobb számú, a többi nemzetek nagy példái után rendszeresen felszabott, de éppen ezért nehezkesebb mozgású s a talán csak pillanatig kedvező kornak arany alkalmát könnyen elszalasztható Társaság, melynek meggyökerezésre idő kell s háborítatlan béke nyugodalma.»¹ Vörösmartynak ez a kiábrándást eláruló vallomása az Akadémia fennállásának második évéből való s egyuttal leplezett kritikája az új intézménynek. Bontsuk fel szavainak rejtett célzásait, s nézzünk bele rajtuk keresztül a tényekbe.

Tagadhatatlan, hogy már az Akadémia alapszabály-szervező munkálatai közben olyan mozzanatok merültek fel, amelyek nyugtalanították az írókat. Így nagyon idegenül hatott az, hogy az igazgatóság — javarészt arisztokraták — úgy nevezte ki az első 23 tagot. Mivel a tagokat alig ismerték,² a kinevezéseknél személyi befolyások érvényesültek, mint pld. Döbrentéié. Ő volt az, aki Szemerét nem engedte kineveztetni. Egyébként mindenki be akart jutni az Akadémiába. «A mennyországba sem kíváncsoznak annyira — írja Kazinczy Dulházy Mihálynak — mint oda. Ha száz hely volna kiadó, mind a százra lesz száz Aspiráns. S a Pátronusok hatalmasok. Mindeniknek van Cliense.»³ Nagy baj volt az is, hogy az Akadémia célkitűzése nem volt világos. Ez a fogalmi harc 1827—1843-ig tart. Az 1827. XI. törvénycikk felirata a honni nyelv kimivelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagyis Akadémiáról beszél, de az országos küldöttség elfogadott javaslata már első szakaszában a tudományok és művészetek magyar nyelven művelését tűzte ki a felállítandó intézet teendőjéül, melyet épen ezért Magyar Tudós Társaságnak is nevez. Az Akadémiában így bizonyos kettős elv és gyakorlat alakul ki. Egyrészt hagyománnyá vált maga a nyelv-művelés, melynek kedvezett a M. Tudós Társaság Rendszabásai első pontjának kétértelmű megfogalmazása: «A Magyar Tudós Társaság a tudományok és szép művészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimíveltetésére igyekszik *egyedül.*» Másrészt azonban megvolt a tudomány művelésének gondolata is. Így támad zavar az Akadémia fogalma és hivatása körül. Ezt az amúgy is különös helyzetet még jobban összekuszálta Széchenyi 1842-i beszéde, melyben az Akadémiát, mint «philológiai társaságot» emlegeti.⁴ Ez késztette aztán Teleki Józsefet arra, hogy a következő évi nagygyűlés megnyitóbeszédében a kérdést véglegesen tisztázza. Ettől fogva kezdte az Akadémia

¹ Viszota: *Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei.* Budapesti Szemle. 138. k. (1909.) 3—4. l.

² Széchy Károly: *Kölcsy és az akadémiai titkárság.* Erdélyi Múzeum, 1887. 164—75. l.

³ Kaz. Lev. XXI. k. 434. l.

⁴ «...mi sem mást, mint philológiai társaságot, sem különbet, mint belterjüleg működöt, állítani nem akarunk.»

nevét félre nem érthető teljességgel így használni: Magyar Tudományos Akadémia.¹

Amilyen kétes volt az Akadémia célfogalma, épen olyan hibás volt belső életét szabályozó szerkezete, ügymenete is.² A kettő különben egymással összefüggött. Amint a nyelv-művelés egysége határozta meg az Akadémia működésének irányát, épen úgy ez az egység-gondolat lett az Akadémia legföltettebb elve. A tudományszakok osztályszerű elkülönülése teljesen elvi értékű volt, mert hiszen az Akadémia együttesen tárgyalt le minden, bármely osztályhoz tartozó ügyet. Ehhez az egységes tárgyaláshoz Teleki annyira ragaszkodott, hogy amikor Toldy Ferenc 1844. dec. 19-én beterjeszti javaslatát a kis-ülések tudományszakszerű felszabadításáról az együttes ülések alól, ezért a lépéseért forradalminak nevezik, és Teleki az önálló osztályüléseket az Akadémia egysége sírjának tekintette. Pedig az együttes ülések lettek sírjává mind az egységnek, mind pedig a tudományos munkálkodásnak. Az együttes ülések ugyanis sohasem foglalkoztak tudományos kérdésekkel, inkább adminisztrációs ügyekkel. Dolgozatát senki sem olvasta fel, hiszen nem volt valószínű, hogy az együttes ülés különböző érdeklődésű tagjait érdekelni fogja. Ezért adják ki az egyes dolgozatokat otthoni elolvasásra. A kölcsönös érintkezés nyomán kialakulható tudományos gondolatokról vagy véleményről tehát szó sem lehetett. Még nehezebbé tette ennek a szellemi egységnek a kialakulását az a szervezeti szabály, mely az Akadémiát helybeli és vidéki tagokra osztotta. Ezzel az Akadémia egészen szétesett. A vidékiek, ha dolgoztak is, állandó találkozás hiányában, nem tudtak összeformni a helybeliekkel. Viszont ezek egy-egy osztályában csak 3—3 taggal lévén képviselve, a könyvkivonatolás munkájával annyira meg voltak terhelve, hogy az első években teremtményük munkásságra alig volt idejük. Valahogy mintha meglátszanék az Akadémia egész szervezetén, hogy megyei követek országgyűlésén készült. Toldy találóan mondja: «Az Akadémia helybeli s vidéki tagjaival, kis- és nagygyűléseivel az akkor virágzott megyerendszernek volt visszatükröződése»³

Az Akadémia életének legfájdalmasabb jelensége azonban az a személyi ellenségeskedésen alapuló lelki szétszakadás volt,

¹ Toldy Ferenc: *A Magyar Akadémia eddig és ezután*. Új Magyar Múzeum, 1859. I. 4—5. l.

² U. a. i. m. 20—22. l. — A Pesti Hírlap 1841. Télhó 16. számában *Töredékes észrevételek a magyar tudós társaságról* c. megjelent névtelen cikk kifogásolja: 1. A társaság alkotmánya homályos és kétes. 2. Sok az osztály, ehhez viszonyítva, kevés a rendes tag; ezek is jórészt vidéken laknak s így együttműködésük nem folytonos. V. ö. ugyanezen tárgykörrel V. K. cikkét: Századunk. 1841. 3. sz.

³ Toldy id. m. 22. l.

mely alapításától kezdve a szabadságharcig húzódott, áttörte az Akadémia tudós, zárt körét s a közvélemény egy részét is az Akadémia ellen sorakoztatta fel. Ennek a küzdelemnek első része 1831—1835-ig folyik le, s a gyűlölet középpontjában Döbrentei Gábor áll. Második része 1835—1848-ig tart, s éle az ú. n. triumvirátus ellen irányul. Ha az Akadémiáról mint a magyar nemzetiség intézményes öréről azt mondtuk, hogy e történeti fejlődés szempontjából a legjobb időkben jött, akkor mint írói társaságról viszont azt kell tartanunk, hogy lélektanilag a legrosszabb körülmények között alakult meg. Számtottevő írói majdnem mind egymástól kapott sebekkel lépnek az Akadémiába s így hideg messzeségből, a köztük támadt szakadékokon át tekintenek egymásra. Az Akadémia miniatűr szellemi Magyarország. Arénáján a közelharc nagyobb szenvedélyével folyik az a küzdelem, mely nemrég zajlott le a nyelvújítás körül és a Kritikai Lapok hasábjain. Sem az Akadémia magas hivatás-tudata, sem Teleki és Széchenyi tekintélye nem tudott olyan erő lenni, hogy ki tudta volna engesztelni e személyes ellenérzésből táplálkozó pártszenvedélyeskedést. A küzdelemben a legnagyobb vereséget pedig az Akadémia nimbusza szenvedte.

Döbrentei személye már az Akadémia megalakulása előtt ellenszenves volt mind Kazinczy, mind Bajza korának írói nemzedéke előtt. Mikor Kazinczy és Döbrentei találkoztak abban az országos «választottságban», melyet Teleki 1828-ban hívott össze az Akadémia szervezeti szabályainak megszerkesztésére,¹ a tanácskozások alatt is feltűnt Kazinczynak Döbrentei nyelv-purizmusra hajló türelmetlensége, melyet vele szemben is kifejezésre juttatott, azonkívül fölényes magatartása, melylyel a tárgyalások alatt viselkedett.² Az utóbbit talán csak Kazinczy érzékenysége látta így, de bizonyos, hogy Kazinczy lelkében már akkor megfogant a sejtelen, hogy Döbrentei is arra a helyre vágyódik, amely az ő lelkének is titkos kívánsága volt: a titoknokságra. S amikor Döbrentei lesz a Társaság titoknoka, nemcsak ő, hanem hívei is mind Döbrentei ellen fordulnak, kivált azért, mert neki tulajdonították a mindnyájuktól kedvelt Szemere Pál kimaradását az első kinevezett tagok sorából. Döbrentei értesülve arról a titokban keringő vádról, hogy kereste a titoknokságot, önérzetes, kemény hangon védi magát ez ellen egyik legbizalmasabb barátjához, Guzmics Izidorhoz, írt levelében: «Hogy kevés érdememmel s tisztán jutottam hozzá, örvendek s pontosan, buzgón és becsü-

¹ L. Heinrich Gusztáv: *Kazinczy Ferenc és a Akadémia*. Akadémiai Értesítő. 1909. 638—40. l. — Viszota Gy.: *Kazinczy Ferenc működése az Akadémiában*. U. o. 651—54. l.

² Kazinczy levele Ponori Thewrewk Józsefhez. *Kaz. Lev.* XX. k. 477—78. l.

lettel akarom viselni... Mind ezt hittem eddig, az ártatlanság minék bosszankodjék hamis vádon, mert Napoleonnal azt gondolám, la verité seul blesse, de érzém, hogy ez csak apró mende mondkor lehet igaz, hanem midőn tiszta kebelre alacsony-ság mocska feccsen, azt ottan csak alacsony türi.»¹

Döbrentei megválasztása könnyen megmagyarázható. Az igazgatóság tagjai javarészt arisztokraták voltak, s ő már erdélyi nevelői állásában, később az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság érdekében végzett munkájából kifolyólag, számos arisztokratával került kapcsolatba. Ezek révén ismerkedhetett meg Vay Ábrahámval és Andrássy Györggyel. Vay hívja meg, hogy menjen Pozsonyba, a Magyar Tudós Társaság ügyében, s ő kér részére három heti szabadságot e célra.² Így kerül Döbrentei, mint Végh István koronaőr kísérője, az 1825-i pozsonyi országgyűlésre. Itt ismerkedik meg Széchenyivel, aki rendkívül nagy hatást tesz rá.³ Vay később is állandóan értesíti Döbrenteit az Akadémia előkészítő munkáinak állásáról. 1825. nov. 29-én ezeket írja neki: «A Magyar Nemzeti Tudós Társaság — mellyel a közönséges jó Édes Anya, a Haza, még 1790^{be} teherbe esett, 35 Esztendeig viselvén méhében hasznos Gyermekeit, — Szent András hava 3^{dikán} kerületi ülésünkben meg született. Én pályáját a hogy lehetett egybe készítgettem. Minden órán meg lesz nagy keresztelése is. Tudván azt, hogy azon néked is kedves lenne megjelenned»⁴ — hívja őt Pozsonyba. Dec. 8-án már erről értesíti őt: «Én a Tudós Társaságnak Plánumat kidolgoztam. Sokban vélekedéset tanoltam. Azonban nem tudjuk ezt a dolgot tovább mozdítani. De talán a napokba csak még is nyitjára akadok.»⁵ Andrássy György hozzá írt levele már sejteti, hogy az alapítóknak céljuk van Döbrenteiével: «... most már nincs egyéb hátra — írja neki 1830 okt. 30-án — mint a Társaság valóságos felállításhoz fogni. Ennélfogva, minthogy Gróf Széchenyi változó egészsége miatt tegnap Bécsbe ment, kíváncsan én Önt az alapítók nevében a felül tudósítani, hogy az igazgatók a Társaság felállítása végett össze fognak jönni és On is November 9-kén itten jelenne meg.»⁶ De bizalmasa volt Döbrentei Széchenyinek is. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy még az Akadémia alapításának tárgyalásai előtt, már 1828-ban, jegyzője a Kaszinónak és a Lovaregyesületnek.⁷ Vele szerkeszteti Széchenyi a Kaszinó név-

¹ Budán, Nov. 7^d. 1831. A M. Tud. Akadémia kéziratára. Magyar irodalmi levelezés.

² Vay Á. levele Döbrenteihez. Pozsony, 1825. dec. 28. A M. Tud. Akadémia kéziratára. Magyar irodalmi levelezés.

³ Badics Ferenc: *Fáy András életrajza*. 1890. 422. l.

⁴ A Magyar Tud. Akadémia kéziratára. Magyar irodalmi levelezés.

⁵ U. o. — ⁶ U. o.

⁷ Döbrentei levele Farkas Sándorhoz, Budán, 1828. nov. 6.

könyvét 1828 és 1829-ben, és a Pesti Lóversenykönyvet 1827—1829-ig.¹ A titoknoksághoz vezető út tehát Döbrentei számára — kivált azután, hogy Széchenyi nem bízott Horvát István tudományának komolyságában s elejtette őt — egyenes vonalban nyílt meg.

Döbrentei lelkesedéssel végzi titoknoki hivatalát. «Szenvedelemmel vagyok titoknok — írja Dessewffy Józsefnek — égvé, óhajtvá, hogy minél előbb tudja létünket az Ország s annál inkább megkívánja becsületérzésem is e sikereltetést.»² Az Akadémia egész gondja ő reá nehezedik, mert Telekit is, Széchenyit is országos gondok mindig más felé foglalják el.³ Tisztán látja a Társaság «bibéjét»: a tagokkal felduzzasztott Akadémiát, «a sok hallgató, nem dolgozó rendes tagokat», és «a munka kiadása nélkül» megválasztott levelező tagokat, kik «nem igazolják munka beküldésével választatásukat.»⁴ Az ügyvezetés munkáját nagy buzgósággal végezte, de sem az intézmény szervei hibáival, sem a vele szemben kialakult közhangulattal nem tudott megküzdeni. Mindezeknek oka szerencsétlen természetében volt. Hozzá közelálló barátai «a szép lélek, hazafiság, nagy műveltség, baráti szív»⁵ példáját látták ugyan benne, valójában azonban az Akadémia közösségében mégsem állotta meg helyét. Az arisztokraták közt jó modort sajátított el, bensőleg azonban ez a modor «nyájas és pedant fogás» volt csupán, mely alól gögösen, a saját kedvezőbb anyagi helyzetének különbség-tudatával bukkant ki egy rosszul kialakított önismeret emberi kicsinysége. A mindennapi hivatal feladatkörében el tudta végezni dolgát, de önálló gondolatai, vezető-képessége, tapintata nem volt. Tudománya, nyelvlízlése a purizmus tényénél nem ment tovább, s nem vette észre, hogy abban a nemzedékben, mellyel ő szembenállt, az irodalmi haladásnak milyen szándéka köszöntött be és kért bebocsáttatást. Valami kettősség volt benne: személytelenségbe főlemelkedni kívánó hivatalának eszméje egyfelől, intrikus, bajszerző természete másfelől. Ki akarja egymással békíteni Berzsenyit és Kölcseyt,⁶ de ugyanakkor felbuztatja P. Horvát Endrét Kazinczy ellen s vihart kavart fel *A pannonhalmi ut körül*: «Írd meg, a mit garabancziás pannonhalmi útjára nézve te akarsz, mutasd ki ő hazugságát, nemes erővel, nevelt tónussal s küld hozzá.

¹ Viszota Gy.: *Gr. Széchenyi István naplói*. 229. 1. és 2. jegyzet.

² Budán, 1832. márc. 15. A Magyar Tud. Akadémia kéziratára. M. irod. levelezés.

³ «...minden rajtam fordul meg, mivel egyik Elölülő sincs jelen» — írja Farkas Sándornak. Budán, 1833. júl. 13. U. o.

⁴ Dessewffy Józsefhez írt levelében. Budán, 1832. júl. 4. U. o.

⁵ Szeder Fábán levele Döbrenteihez. Pannonia hegyén. 1831. jan. 6. U. o.

⁶ Kölcsey Ferenc levele Döbrenteihez. N. Károly. 1831. okt. 21. U. o.

Én vagy a Tud. Gyűjteménybe vagy a Sasba adom tüstént»¹ — írja hozzá. Erre a megbízásra azonban csak akkor tüzel, miután előzőleg ő hívta fel P. Horvát figyelmét arra, mily megvetéssel ír kettejükről Kazinczy, s pontokra szedve közli vele a könyv részleteit. Horvátnak ezt a magatartását Kazinczynak az Akadémiába bekerült barátai sohasem bocsátották meg. Bár könyvtárát — mintegy 677 kötetet — az Akadémiára hagyta, halála után nem tartanak róla emlékbeszédet. Csak 40 év múlva, 1879-ben végezte el a tudományos kegyeletnek ezt a szolgálatát Szász Károly.² Ilyen kétkellő Döbrentei magatartása akkor is, amikor tiltakozik az ellen, hogy őt «Kazinczy és pajtásai perlőnek, házsártosnak» kürtöljék, de másfelől, bukása után, 1839-ben elfogadja Csató Pál ingatag fegyverbarátságát, s ő adja neki azokat az adatokat,³ melyekkel a Hírnök hasábjain megindítja a harcot a triumviratus ellen.

E küzdelmekben ugyanaz a sors éri, mint a Lexikonperben: elveszti a harcot. Most azonban végleg. A tagválasztások során egyre nagyobb számmal jutnak be az Akadémiába az ő egykori legyőzöi és ezek hívei: Szemere, Bajza, Czuczor, Bugát, Fenyéri, Bártfay, s mögöttük áll erkölcsi súlyával Széchenyi is, akinek kegyét elvesztette. Ezekkel szemben áll az ő pártja, mely «a fiatal literátorokra duzzogó tudósokból»,⁴ «Bajza tollának sebesültjeiből», régi írókból állott, mint: Dessewffy, Schedius, Jankovics, Balogh, Thaisz, Kisfaludy Sándor és Horvát.⁵ Az Akadémiában nemzedék-változás folyamata indult meg. Ennek a folyamatnak Döbrentei gátlója akart lenni, de áldozata lett. Az új akadémikusok megválasztásában nem elvi fordulatot lát, hanem párturalomra törést. Kisfaludy Sándor és Vörösmarty nagyjutalmi osztozkodásában Döbrentei Kisfaludy pártján áll: a jutalom odaítélése módjában «parlament fogás» diadalát látja,⁶ nem pedig egy új izlés-irány küzdelmét az elismertetésért. Az elégtétel-szerzés titkos örömeivel üti el később Bajzát a nagyjutalomtól. Vörösmartyval nyíltan sohasem állt szemben. Elismeri róla, hogy «az az egy magyar költő, a kinek legtöbb színű oldala van»,⁷ de leveleiben, ahol

¹ Döbrentei levele Horvát Endréhez. Budán, 1831. május 12. U. o.

² Szász Károly: *Emlékbeszéd P. Horvát Endre fölött*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. VIII. 1880. 6—8. l.

³ «Csak adatokat, adatokat kérek, millyeneket már kegyednek... köszönök. Ne feledje kegyed, a' amennyire lehet, minden egyes adatához, ha még oly csekély volna is, az esztendőt és hónapot csatolni.» Csató levele Döbrenteihez. Pozsony, 1839. jan. 15. A M. Tud. Akad. kéziratára. Magyar irod. levelezés.

⁴ Beöthy Zolt: *Csató Pál szépirodalmi munkái*. 1883. XXVIII. l.

⁵ Széchy K. id. m. 175—177. l.

⁶ Dessewffyhez írt levele. Budán, 1836. dec. 12. M. Tud. Akad. kéziratára. Magyar. irod. lev.

⁷ Horvát Endréhez írt levele. Budán, 1831. jún. 12. U. o.

csak tudja, kíméletlenül támadja emberi gyöngeségeit, kivált anyagiasságát, nem méltányolva Vörösmarty mérhetetlen szegénységét. Neveletlennek, irigynek, dölyfösnek, szívtelen költőnek nevezi,¹ magát mindig csak fizettetni akarja, s hiányzik pld. Bölöni Farkasnak avagy Külkey Henriknek az a finomabb gesztusa, amellyel — ezek módjára — le tudna mondani akadémiai tiszteletdíjáról.² S mintha csak ítéletének igazolását látná, örömmel olvassa B. Jósika Miklósnak Gyulai Lajos gróf előtt elmondott kritikáját: «Vörösmarty szelid farkas, bárányos róka.»³ Ugyanilyen érzéssel szemléli a Hirnök és az Athenaeum csatáját: «A Nemesis akará Csatót velek összeveszítettetni — írja Dessewffynek — hogy cseleiket tudójuk láttassa csalárdoskodásaikat.»⁴ Ugyanigy olvassa Vörösmarty önvédelmét Petőfi ellen a Pesti Hirlapban.⁵

Ezen a belső feszültségen, általában az Akadémia holt pontra jutott helyzetén, kíván segíteni Fáy András, amikor 1835-ben, az országgyűlés megnyitása előtt, *Nézetek a Magyar Tudós Társaság dolgaiban* c. írt emlékiratában feltárja a helyzetet az ekkor az Aldunánál tartózkodó Széchenyi előtt. Hogy erre épen Fáy gondol, annak egy eddig figyelembe nem vett lélektani oka van. Amikor Pestmegye az 1825-i országgyűlésre készíti a követi utasításokat, Fáy, akinél gyakorlatibb szemmel kevesen szemlélték és ismerték a magyar lelkiséget, Pestvármegyéhez beadott reformjavaslatában sürgeti, hogy magyar legyen mind a tudományos, mind a törvényes köznyelv, de aztán kiemeli: «Sem nyelvmívelő, sőt tudós társaság még most nem kell, sőt egyenesen veszedelem lenne a magyar irodalomra; vallás, politika, tudomány és nyelvbéli szakadások többet ártanának, mint használnának.»⁶ Fáy sejtelve valóra vált. Annál nagyobb lehetett most a lelkiismereti gondja, mellyel említett emlékiratában az Akadémia helyzetét mint a nemzeti művelődés becsületügyét kívánja megoldani. Fáy nem gondol reformra, hanem csak «a munkálkodások folyamatjának igazítását» sürgeti. Olyan tagokat kell szerinte választani, «kiknek gondolkozásuk nem a régiben tespedésre, hanem haladásra hajlik.» Mindenek előtt a levelező tagok számát kívánja korlátozni, különben a választások teljesen elvesztik értéküket. A haladás legnagyobb akadálya azonban Döbrentei, aki egyetlen gátja «a társaság idves amalgamasitiójának.»⁷

¹ Farkas Sándorhoz írt levele. Budán, 1835. okt. 3. U. o.

² U. o.

³ *Döbrentei papiros szeletei*. IK. 1914. 464. l.

⁴ Dessewffyhez írt levele. Budán, 1832. márc. 15. A Magy. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. lev.

⁵ Pesti Hirlap 1848. szept. 6. 58. sz.

⁶ Badics F. id. m. 249. l. — ⁷ U. o. 421—22. l.

Ugyanebben az időben váratlanul meghal a «Fő Tartományi Biztos». Helyébe Németh Péter került, s az ő utódjául 1834. április 17-én Döbrentei Gábor neveztetett ki, azzal a feltétellel, hogy a titoknoki hivataláról le kell mondania.¹ Döbrenteit Teleki József szerette volna megtartani, de nem lehetett. Az alapszabályok 29. § kimondta, hogy a titoknok más állást nem viselhet. Döbrentei még az 1834. szept. 8-i nagygyűlésen le akar mondani, de a nagygyűlés lemondását nem fogadja el. Még egy évig viseli a titoknoki tiszte, ² «a mult 1834-beli nagygyűlésig szenvedelemmel, azóta becsületből, ez után kénytelen-ségből».³ Ekkor kapja meg vígasztalásul és kárpótlásul a *Régi magyar nyelvemlékek* szerkesztői megbízatását. Az ezzel járó tiszteletdíj anyagilag pótolta azt, amit titoknoksága megszűntével veszített.⁴

Már Döbrentei lemondása első hírére az Auróra-kör tagjai Toldy mellé állniak. Az ő jelölését azonban az Akadémia konzervatív tagjai nem szívesen fogadják, részint mert még fiatal, részint mert benne látják elvi megszemélyesítőjét annak a törekvésnek, hogy: «a Magyar Tudós Társaságnak mind kormányát, mind hasznát tulajdonává tehesse, sőt nemzeti nyelvét is önkényes hatalmába kerítse.»⁵ Toldy helyébe ekkor Szemere Kölcsey nevét veti fel, akit Széchenyi is szívesen támogat. A kormány előtt azonban Kölcsey «demagóg» politikai magatartása, s még inkább Wesselényivel való barátsága miatt nem kedves, s ezért a kancellár utasítást kap, hogy Kölcsey megválasztását mindenképen akadályozza meg. Az Akadémia most három részre szakad. Döbrenteinek még mindig van jelentékeny pártja, Kölcseynek, Toldynak, sőt Vörösmartynak és felbukkan

¹ «...ut munere Secretarii renuntiare teneatur.» Döbrentei levele Horvát Endréhez. Budán, 1834. máj. 10. A Magyar Tud. Akad. kéziratára. Magy. irod. lev. — Teleki József ezt írta Döbrenteinek: «Németh Péter helyét elnyerte ugyan kegyed, de nem egészen úgy, mint én több tekintetből óhajtottam. Mi volt ennek oka, annak idejében meg fogja tudni.» Idézi Döbrentei ugyanebben a levelében.

² Biermann Mihály levele Döbrenteikhez: «Legfelsőbb helyen megengedett, hogy a' Tudós Társaság Titoknoki Hivatalát kegyed mind addig folytathatja, míg erre más valaki nem fog kineveztetni. Megíratik ez a' mai Póttával a' 16045. 834. udv. szám alatt Nádorunknak, és a' Tartományi Biztosság Fő Igazgatójának Mérey Sándor Ö Excellenciájának.» Bécs, 1834. dec. 18. U. o.

³ Farkas Sándorhoz írt levele. Budán, 1835. jún. 27. U. o.

⁴ Horvát Endréhez írt levele. Budán, 1834. nov. 23. U. o. — Döbrentei lemondásáról csak ennyit ír Horvátnak: «A titoknokságról lemondásom jegyzőkönyveink szerint dicsőséggel van.» Budán, 1835. okt. 3. U. o. — Az 1835. nagygyűlés «kifejezi a tisztelt titoknoknak buzgósa és sikeres serénységeért, mindennek pontos rendben tartásáért köszönetét, meglelégedését.» Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1835. 72.

⁵ Kisfaludy Sándor levele Döbrenteikhez. 1835. aug. 5. IK. 1831. 139. l.

a neve.¹ A kérdést végre is a politikai szempontok mérlegelése és Széchenyi tekintélye döntötte el, aki Toldy mellé állt.² Így lesz 1835. szept. 17-én Toldy Ferenc az Akadémia titoknoka. A megoldás általában megnyugvást keltett. Az ú. n. reform-párt nincs ugyan megelégedve Döbrentének a *Régi magyar nyelvemlékek* szerkesztéséért megszavazott tiszteletdíjjal, «részint botránkozótató megválasztásáért, részint mivel a munka súlyát különben is Jankovics viendi.»³ Az Akadémia azonban megszabadult a személyi kérdések nyugtalanságaitól, s így legalább egy időre megkapta munkaképességét biztosító belső nyugalmat.

Vörösmarty már korábban is Toldyhoz csatlakozott. Szerkesztői munkásságban kialakult barátság és ennek emlékei, közös irodalmi elveik, költészetének tőle kapott első értékelése, talán egyéniségének rokon vonásai is meleg vonzalommal fűzték őt hozzá. S ez a kapcsolat köztük kölcsönös volt. Az így kifejlődött tisztelet és barátság mindkettőjük életpályáját soha meg nem zavart tisztasággal világítja be. Toldy még Vörösmarty halála után is megtartja irodalom-elvi hűségét, annak költészete, értékelése iránt. Életrajzot is ő akar róla írni. Csak Deák Ferencen múlt, hogy ezt a megbízást Gyulai Pál kapta meg.

Toldyval együtt lesz Vörösmarty a reform-párt vezére; célja az Akadémia alapszabályainak megváltoztatása — ennek szükségességét az alig eltelt másfél esztendő a tapasztalt fogyatékok miatt nyilvánvalóvá tette. Amikor Teleki József udvari referendárius lett s ezért az elnökségről — bár hiába — lemondott, Széchenyinek ez az eset alkalmat szolgáltat arra, hogy az alapszabályokat megváltoztassa. Vörösmartyt bizza meg azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki egy tervezetet

¹ Megdől tehát Széchy véleménye, hogy Kölcsény idealizmusa és szentimentalizmusa volt oka annak, hogy nem fogadta el a titoknoki állást. Id. m. 193. 94. l. — L. még: Bárfay Szabó L.: *Adatok...* I. 27–89. l., továbbá Döbrentei levelét Farkas Sándorhoz: «Schedelt nem választotta volna a többség, mert bizony még nem való arra, hanem Kölcsényt felülről nem akarták semmiképp s így csak két votumot kapott és Gr. Széchenyi Schedelt választotta: car il est présentable pour les Anglais.» Budán, 1835. okt. 3. A Magy. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. lev.

² Döbrentei ettől fogva Széchenyi ellen fordul. Erre vonatkozólag jellemző, amit lemondása után Horvátnak Széchenyiről ír: «Minthogy társaságunkba Széchenyi pártszellemet hozott, sokkal nyugalmasabban élek s inkább kényemre dolgozom már mint nem titoknok. S ennek kritizált hivatalánál inkább szeretem a Régi Magyar Nyelvemlékek szerkesztését. Széchenyi rossz szívű ember. Mióta *Hitele* felől az rebbent meg az országban, hogy stílusa enyém, nem övé, mindig üldöz. Barátimat tértítgette s fenyegette a nagygyűlés alatt is tőlem». Buda 1835. dec. 6. A M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. level. — V. ö. Viszota Gy.: *A százéves Hitel*. Irodalomtörténet 1930. 135–44. — U. a. *A kortársak Széchenyi Hiteléről*. IK. 123–126.

³ Vörösmarty írja Széchenyinek. Id. Viszota Gy. *Széchenyi. Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei*. Bud. Szemle. 138 k. (1909.) 22. l.

részint az alapszabályok módosítására, részint pedig arra, mit kellene tenni az Akadémia munkásságának eredményesebbé tételére, mellyel már a közhangulat is elégedetlenkedni kezdett. Vörösmarty tervezetét, melyet barátaival is megbeszélt, 1832. dec. 25-én mutatta be Széchenyinek.¹ Legfontosabb gondolatai a következők:

Az Akadémia így, mint most áll, saját terhe alatt szétesik. A tagok nem ismerik sem egymást, sem az irodalom megoldandó feladatait. Így tehát senki sem tudja, mit s hol kell kezdeni. Az első feladat a szervezebb együttműködés: «a kis társaság gyorsan hatósága.» E célból 1. «Hagyja a Társaság a tagokat hajlandóságok szerint s abban, amire készülve vannak, szabadon foglalatoskodni s így vagy több, vagy mindenesetre hasznavehetőbb munkákkal fogják a literatúrát gazdagítani, mintha invita Minerva kényszerítetnek munkára, melynek nincsenek eléggé készülve, vagy kedvők nincsen. 2. Törekedjék a Társaság díjai (honorarium) és jutalmai által célirányosabban munkálkodni.»

Az alapszabályokra nézve Vörösmarty legfontosabb javaslata az volt, hogy a *Tudománytár*at meg kell szüntetni. Megokolásul a következőket említi fel: 1. A magyar literatura még nem oly gazdag, hogy egy nagy terjedelmű folyóiratot kritikákkal tudjon kitölteni. 2. Nincsenek olyan íróink, kik ezirányban kellő készüllettel bírnának. Íróink ugyan van sok, köztük kiválóak is, de ez nem biztosítéka annak, hogy ne lehessen rossz kritikus. 3. Literaturánk eddigi életében alig akad négy—öt kritikus. «Most kényszerből 30—40 is lesz, akik silány, lelketlen bírálatot» fognak adni. 4. Épen ezért majd a Tudománytár palástul szolgál «a munkátlan vagy tehetetlen tag» szégyenének eltakarására. Ha azonban a Tudománytár mégis fenntartatnék, akkor vagy ne legyen benne kritika, s e helyett inkább a megjelent munkák «lajstroma» szerepeljen, vagy ha lesz, akkor az író csak arról írjon bírálatot, amiről ő akar.

A továbbiakban reformjavaslatai a következők voltak: A heti ülések «előlülők», ha a rendes előlülők akadályozva vannak, tiszteleti és rendes tagok is lehessenek. A philologiai tagok száma kettővel «toldassék meg.» A levelező tagok számát meg kell határozni. A javaslat végén védekezik az Akadémiát kívülről vádoló támadások ellen, hogy t. i. az Akadémia henyél, semmi jelét sem adja munkásságának, így tehát semmi haszna nincsen. Vörösmarty ezzel szemben rámutat arra, hogy az Akadémia rövid fennállásának legnagyobb érdeme az, hogy könyvek kiadásával segített az írók helyzetén s ezzel az irodalom ügyét is fellendítette. Eddig ugyanis a literatura haladását éppen az bénította meg, hogy az írók anyagi eszközök híján vagy nem tudták kiadni munkáikat, vagy ha kiadták is, anyagilag tönkre mentek.

¹ Mindezekre vonatkozólag l.: Bárczay Oszkár: *A Tudománytár anteactái*. IK. 1895. 211—214. l. és Viszota Gyula id. értekezéseit: *Széchenyi, Vörösmarty és az Akadémia működésének első évei. A Tudománytár története*. Akadémiai értesítő. 1910. 123—36. l. és 427., 435—36. l. *Guzmics Izidor apáti naplója*. IK. 1903. 328—29. l.

Széchenyi magáévá tette¹ Vörösmarty javaslatát s az 1833. febr. 4-i igazgatótanácsülés elé terjesztette. Az igazgatótanács az előlölőre vonatkozó azt a részét, hogy távollétében igazgatósági tag is vezethesse az üléseket, a nádorhoz tette át. A többit a nagygyűléshez utasította. A novemberi nagygyűlés tárgyalta ugyan a reformjavaslatot, de — Teleki befolyására, aki nem volt barátja a változtatásnak — lényeges változtatást nem hozott. A nem dolgozó vagy erkölcsi kifogás alá eső tagokra vonatkozólag egy Széchenyi elnöklése alatt kiküldött bizottság, melynek Vörösmarty is tagja volt, a meglevő alapszabályokhoz újabbakat iktatott be, de a legfontosabb kérdésben: a *Tudománytár* fennmaradása ügyében félmegoldást hozott. Úgy döntött ugyanis, hogy nem törölte el, de kizárta belőle a kritikát. A következő évi nagygyűlés eltért ettől a határozattól. Talán azért, mert a reformpárt jut benne pillanatnyi győzelemhez, visszatért az alaprajz elvéhez: a kritikához.² Toldy ugyanekkor a *Tudománytár* nevének *Literaturai tárra* történő változtatását javasolja,³ de sikertelenül. A III. nagygyűlés végül is úgy határozott, hogy a könyvek ismertetésében «az előadás formája ne bírálható és vitatkozó, hanem inkább értesítő és közlő legyen». A reformjavaslatok tehát nem érték el céljukat. A reformpárt azonban tovább dolgozott. 1844-ben Toldy, most már Telekitől is támogatva, ki tudta vívni, hogy az osztály-ülések önállósuljanak. Ugyanekkor történik ez, amikor az ugyanezévi nagygyűlés ajánlja a *Tudománytár* megszűnését.⁴

Vörösmarty javaslatában két figyelemre méltó gondolat van. Az egyik az akadémiai tagságnak az Akadémia méltóságához mért, tudományhoz illőbb felfogása. Vörösmarty küzd az akadémiai munkásság magasabb szintjéért, mert tagjai így az Akadémia folyóiratába szánt «sok kivonás és kritikázás» miatt semmit sem tudnak dolgozni. E terméketlenné tevő

¹ Széchenyi is elégedetlen volt a rendszabásokkal és az Akadémia működésével. Amikor az 1833. febr. 25. kis-ülésen felszólítja a tagokat, hogyha valaki hiányt talált a Társaság két évi eddigi működésében, most jelentse be, a továbbiakban ezt mondja: «...megvannak a mi rendszabásainknak is a maguk gyenge oldalai s előlegesen nem érezhetett irányai..., melyeket az idő már eddig kifejtett s most nem orvosolni vétek volna.» Kis-ülési jegyzőkönyv, 1833. 21.

² «...bármely nyelven írott munkák, értekezések tulajdonságai, tudományos és erkölcsi hasznai, valamint szinte fogyatkozásai és tévedései szorgos gondnal, de mégis tiszta lélekkel ítéltesse meg.» A *M. Tudós Társaság Alaprajza*. 3. Munkák megbírálása.

³ Főtitkári irattár. 1832. 176.

⁴ A *Tudománytár* (1834—1844) megszűnése mindenképen igazolt volt. Legjobban mutatja ezt a következő statisztika. 1834-ben «elkelt» 527 példány, 1835—379, 1836—301, 1837—344, 1838—222, 1839—249, 1840—200, 1841—157, 1842—131, 1843—114, 1844—79. Fenntartási költségei a 11 év alatt: Kiadás: 23.015 frt. 25 kr. Bevétel: 9698 frt. 32 kr. Ráfizetés: 13.316 frt. 93 kr. — Kis-ülési jegyzőkönyv, 1844. 185.

kényszer alól fel akarja szabadítani a tagok munkakedvét. «Ítéletem szerint — írja — több hasznára válnék literatúránknak, nagyobb díszére a Társaságnak, ha Évkönyveinket sűrűbben töltenék eredeti Értekezéseink, ha minden tag osztályához és tehetségéhez képest külön munkáival is gyakrabban látogatná olvasóit».¹ E felfogásban már nyilvánvalóan feltetszik az osztályülések szükségességének hangsúlya, melyet később Toldy valósított meg. A másik gondolat Vörösmartynak a kritikáról vallott elve, melynek megértéséhez a következőket kell tudnunk. Vörösmarty akadémiai kritikai munkássága Szalay László *Bimbók* c. verskötetével kapcsolatban indul meg. A verskötet bírálás végett Kazinczyhoz és Vörösmartyhoz került. Kazinczy a Társaság törvényeinek megfelelően kritikát ír róla,² Vörösmarty azonban «Kazinczy Ferencz gonddal és jelesen dolgozott *Recenziója* ellenében», az e tárgyban dolgozott kiküldöttség véleményének útmutatása szerint, mely «a kisebbrendű költeményekben egyenesen és világosan illynemű ösmertetést parancsol», kritikai megjegyzés nélkül csak ismertette a verseket. Ugyanekkor azonban beadott ismertetéséhez mellékelte egy a heti ülésnek szánt hosszabb tanulmányt, melyben kifejti a kritikáról való felfogását s egyúttal megvilágítja a *Tudománnytár*ral szemben elfoglalt álláspontját, miért nem helyesli a folyóiratban kritikák közlését.

Vörösmarty nem volt elvi ellensége a kritikának. Hiszen akadémiai munkásságának java majd tíz éven át épen kritikai térre esik. Amitől ő félt, az a kollektív, felelősséget személyesen vállalni nem merő, az egyéni erkölcsi bátorság helyébe az Akadémia tekintélyét állító névtelen osztály-kritika volt, melynek divatja ekkor virágzott legjobban az Akadémiában. A név aláírásával jelzett és vállalt kritikától mindenki fázott. Másrészt a heti üléseken, melyek nem voltak tudományszakonként elkülönítve, de legalább már az a haladás történt, hogy a tagok a munkákról megírt jelentéseiket felolvasták, nem alakulhatott ki igaz kritika, mert a felolvasott jelentésbe mindenki beleszólhatott, s így olyan szövegezése készült el az eredeti recenziónak, mely teljesen különbözött a szerző egyéni felfogásától.

Vörösmarty a kritika erkölcsi méltóságának igényét és a kritikus egyéni felelősség-tudatát hangsúlyozza csak, amikor a kritika számára két elvet követel: «1. . . kisebbítésére azon káros befolyásnak, mellyet különben egy illy nyilvános Társaság kritikája okozhatna, megkivántató, hogy minden recenziónál a bíráló neve ki legyen írva. 2. A recenzió felolvastassék

¹ U. o. 1881. 9.

² U. o. 1881. 16. — L. Vízota Gy.: *A Tudománnytár története*. Akad. Értesítő. 1910. 125—29. l.

ugyan a Társaság előtt, de abban a szerző akaratja s meg-
egyezése ellen változtatást tenni nem szabad, mert senki sem
fogja örömet oly munka alá írni nevét, mely meggyőződése
ellen, idegen gondolatokkal eltarkázva, vagy csonkításokkal
erőtlenítve van.» Vörösmarty kritikai eszménye az a kritika,
mely az Akadémián kívül jelenik meg. «Hagynók — írja —
a bírálgatást inkább egyes írókra, kik azt nem országos tár-
saság nevében, hanem önerejük hatalmával gyakorolnák.»
A könnyelmű, felelőtlen kritizálgatás természetlen szellemétől
félti a még sarjadóban lévő írói munka kedvét. Ezért hirdeti:
«Minek literaturánk csekély, s hogy úgy mondjam, mezőváro-
sának oly roppant nagy kritikai kapu?» E szavak mélyéből
most csendül fel először az Akadémiától különálló kritikai
megnyilatkozás szükségességének, a későbbi Athenaeumot és
Figyelmezőt létrehozó tervnek gondolata.

Egyébként Vörösmarty akadémiai munkásságának majdnem
minden idejét a kiadásra vagy pályázatra beküldött munkák
bírálata foglalja el.¹ Mindez egyúttal magyarázatul is szolgál
arra, miért oly töredékes, szaggatott, mondhatni: szórványos
ezidőtájt Vörösmarty irodalmi működése. 1824-ben Pestről még
ezt írja Peöcz Károly barátjának: «Talán akarod tudni, mit
csinálók? Tollat, mert minden nap elkopik a sok versírásban.
Nem tudom, nyavalya-e bennem, vagy mi, ki nem fogyok
belőle s úgy elhizom tőle, hogy nemsokára laposabb leszek tőle
a bankó-czédulánál.»² 1834-ben pedig már így kesereg Stettner
Györgynek: «Intézetünkben a romlásnak (ha csak ideig ideig
tartónak is) magvai megvannak; mert heverő, dologtalan, ingyen
élőket vett fel eredetkor és fizet, míg a munkásabbak fizetetlen
húzzák az igát; ezen fölül a bűnös egykedvűség, gyávaság
egyfelől, másfelől egy cudar, tehetetlen s csak orcátlanság
által diadalmas embernek (Döbrentei) örök fondorkodásai igen
kellemetlenné teszik oly tagok életét, kik a társaságot az által
óhajtanák erőssé tenni, hogy a tehetős elméket személyes
tekintet nélkül, választásaik által magokévá tegyék.»³ Érdemes
ezekbe a *bírálatokba* belenézni, bennük kritikai elvszerű-
séget keresni, kivált azután kutatni, lehet-e bennük Vörös-
marty írói tudatosságának alapjaira rá akadni. Lássuk a
legjellemzőbbeket:

¹ Még a «műszavak kivonása végett» neki kiosztott munkák szótári
feldolgozását sem vállalja. Amikor megkapja az e célból számára kijelölt
műveket — Erdősi: *Grammatica*, Molnár A.: *Grammatica*, Komáromi Csíp-
kés Gy.: *Hungaria illustrata*, Erdélyi Múzeum I—X., Telegdi I.: *Rudimenta* —
másnak kéri átadni őket, «mert én, míg a Zsebzsótárból nekem jutott részt
el nem végzem, műszavak kivonásában semmi esetre részt nem vehetek.»
Főtítkári irattár. 1832. 200.

² A M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. Lev.

³ Czapáry László: *Vörösmarty-émlékkönyv*. Székesfehérvár. 1900. 237. l.

A megújított nyelv s a költő szabadság viszonyát érinti *A természet három országa*, Delille Jakab után magyar hősi versezetbe szabadon foglalva c. kéziratos színművéről írt bírálatában:¹ «...az egész munkában előforduló nem kevés új szavakra ... azt jegyzem meg, hogy minden írónak szabadságában áll ugyan, ha rá szükségét lát, új szavakat felhozni, de egyszersmind kötelessége a már mások által képzetekre ügyelettel lenni, mert a közdivat, melly minden újításnak célja, vak történet munkája nem lehet, arra az írók egymást figyelemmel tartó közelítésének kell utat nyitnia.»

Az egyéni és kor-líra kapcsolataira világít rá *Érzelmek Gyűjtője*, Schedel Ferentől c. bírálatában:² «Korunk világosan nem a poézis kora többé, legalább nem a lyraié, nem azé, amely individuális érzések festésével tudná elragadni az olvasót. Figyelmünket nagy történetek s történetendők gondoljai tartják kötve, melyekkel minden érdekeink, bármely hosszú lánczon is, összefüggenek; s azért a melly költő tárgyai nem historiaiak vagy kinek lyrája nem a kor vagy nemzete véleményeit, érzéseit, óhajításait representálja, vagy végre a szerető szív édes titkait hallván, ebben is nem a nemzet sajátosságaihoz simul (népköltés): az bírjon nagy és ritka erővel, ha közfigyelmet akar gerjeszteni s ekként a literatúrába is befolyjni. Különben szava hallatlanul és így haszon nélkül el fog hangzani a pusztában, csak némely fiatal és felette ideges természetűek által kedveltetve.»

A műfordításra vonatkozó alapelveit *A vaskezü Berlichingi Götz*, Goethe után ford. Koblik Márton 1832. c. bírálatában nyilatkoztatja meg:³ «Ítéletem szerint az efféle munkák fordításában nem elég az eredetinek csupán értelmét adni, hanem a mennyire a nyelv megbírja, azt sajátosságaival s teljes erejével kell adni, amit úgy gondolok legjobban elérhetőnek, ha a fordító a beszéd fordulataiban a formához a lehetőségig hív marad, kivévén a közmondásokat s fordíthatatlan idiotizmusokat, melyeket a fordító más hason értékekkel igyekezzék kipótolni. Ezt tartom a szójátékokról is, mellyek többnyire fordíthatatlanok lévén, ha mással ki nem pótolhatók, inkább hagyassanak el.» Érdekes, hogy Vörösmarty a fordított szöveghez maga is ad szófordítást. *A gefülliggen* Koblik nyújtotta magyarításához ezt fűzi hozzá: «Erre nincs szavunk; de inkább készséges, szíveskedő, mind közlékeny.»

A színi hatásról Szigligeti *Frangepán Erzsébet* c. szomorújátékáról írt bírálatában szól:⁴ «Elrendelés, helyzet, s karakterek 3. felv. közepéig jók. Azontul zavaros, nem ígér színi hatást. Tehát a szerző kerülje a karakterek és helyzetek gyakori, alaptalan változtatását, célirányos rövidséggel egyszerűbb egészet alkosson s igazítsa ki a grammatikai botlásokat.» Egyébként is tisztán látja a drámaírás megoldandó feladatait. Az 1837. évre jutalmazásra beküldött szomorújátékokat épen ebből a szempontból bírálja: «Íróink lassankint sejteni kezdik, mire kell a pályán törekedniök, miért is némelyek karakter ereje, mások helyzetek meglepő bonyolódása által kívánnak művöknek érdeket szerezni... Különösen hibázik a színművekben a tragédia komoly méltósága s mélysége.»⁵

¹ Főtthkari irattár 1832. 77. — ² U. o. 1833. 18.

³ U. o. 1833. 112. — ⁴ U. o. 1835. 120.

⁵ U. o. 1837. 128. V. ö. Viszota Gy.: *Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései*. Akad. Ért. 1914. 122. l.

Kazinczyt az 1836. évi nagyjuttalomra ő ajánlja, s ő rajzolja meg ebben első költői arcképeinek egyikét:¹ «El lévén fogadva a megholt írók örökösei jutalmazásának elve, legnagyobb méltatlanságnak tartanók a sokat szenvedett, s literaturánkért egy élet fáradaimait feláldozott Kazinczyt elmellőzni; mert ha elhallgatjuk is, hogy ő csin és izlés tekintetében koránál jóval előbb járt s hogy ez által egy új kornak teremője lőn, magok ezen versek mind külön-féleségökre, mind belső becsre, mind külsejök csinjára nézve részint máig is a legjobbak, részint vetekedők a legjobbakkal, melyek literaturánk e nemében mindeddig megjelentek. S így midőn Kazinczyt lyrikusaink legjelesebbjei egyikének tartjuk, talán nem nagyítjuk, ha azt merjük állítani, hogy a formák különbségére nézve senki vele nem mérkőzhetik.»

Baja lírai értékelését, lírai stílusának elismerését nyújtja az 1835. évi nagyjuttalomra ajánló következő bírálatában:² «E lyrai művek legtöbbjét mély, való érzés tünteti ki párosulva az előadás egyszerűségével, melly híven a tárgyhoz simulva minden fölösleges czifrát, gondolat- és képhalmozást kerül, mi által a költő kevesed magával szerencsés volt a magyar lyrai költést egy felől ál ékeitől, más felől salakjaitól megtisztítani s áradozásából szabatoságra vezetni. Ide járul azon különös csin és tisztaság mind nyelvben, mind verselésben, mellynek a legujabb korban költőinkre tagadhatatlanul jótékony hatása volt.»

Épen ilyen tömör jellemképet rajzol Kovács Pálról abban az ajánlásában,³ melyben őt *Beszélyfűzés*éért az 1842. év nagyjuttalmára, «200 arany, vagy ha megosztatnék, fele jutalomra méltónak» ítéli. «Kovács Pál nem magas, nem fellengző költeményeiben, de pszichológiája ritkán hibás, utóbbi művei, nem mély. E mellett nagyobbára népies. A falusi al s részint középnemesi életet olly híven ábrázolja sehol sem találjuk, mint nála s az illy jellemzetes leírás ritka a magyar irodalomban. Beszélei, meséje eredeti. E részben sokkal leleményesebb, mint íróink nagyobb részei lenni szoktak.»

Az 1843. évi nagyjuttalmi ajánlásában méltató jellemzését adja Fáy Andrásnak, Garay Jánosnak és Jósika Miklósnak, részint egész írói pályájuk, részint az évre eső legjobb munkájuk alapján. Fáy András pályaképét így rajzolja meg:⁴ «Egy szorgalma, jelleme, jeles tehetsége miatt köztiszteletre méltó hazafinak pályája nyílik meg előttünk. Talán nincs senki, a magyar irodalomban járatos, ki e műveknek korunkbani nagy hatását s eredetiségök, tanulságok, s tartalmi gazdaságoknál fogva maradandó becsét ne méltányolná. S a magyar akadémia el nem mellőzhetendi, hogy e minden tekintetben tiszteletre méltó szerző iránt, ki olly hosszú pályán annyi sikerrel, s olly fáradhatatlanul működött, méltánylását ki ne mutassa s iránta a kitüntetésnek hatalmában álló jeleivel nyilatkozzék. De Fáy András művei e két kötetben befejezve nincsenek. Nagyobb részők, melyekben a népelet olly házilag híven ábrázoltatik, az 1844. évre esőnek által s így egész irodalmi pályája legillőbben ez évben méltányoltathatik.»

Garay János verseiről:⁵ «A költészet legmostohább, a közönségtől legkevésbé pártolt neme a lyrai. Midőn a dráma a színpadon keresi s nyeri

¹ U. o. 1836. 120. — ² U. o. 1836. 134. — ³ U. o. 1842. 2. — ⁴ U. o. 1844. 33. — ⁵ U. o. 1844. 33.

meg díját s dicsőségét, a jó regény ezerektől olvastatik, sőt még a népszerű eposz is meglehetősen közönségre talál, a lyrai költészet, melyben kitűnőleg jeles igen szűken terem, rendesen azon sorsban részesül, hogy a tetszőbbeket megtanulják, vagy leírják, s a könyv megvétellen marad, vagy igen lassan s kevés példányban vétetik meg. — Garay egyike legerősebb lyrai költőinknek. Jelesebb dolgozatai az érzelem bensősége s helyenként az indulat ereje által olly kitűnők, hogy néhányai nem csak korunk, s irodalmunknak vannak írva, hanem fényesen megállhatók a legmiveltebb nép maradandó művei között is. A munkának ezen elvitathatlan érdeméhez adva a lyrai költészet elhagyatottságát s azon körülményt, hogy Garaynak a költészetben kívül egyéb pályája nincs, melyben elismerést és díjat arathasson, s azt, hogy e pályán mindeddig semmi kitüntetésben nem részesült, legbelső meggyőződése szerint őt hiszem jutalommal megtisztelendőnek.»

Jóskát *Zrinyi a költő* c. regénye alapján méltatja.¹ «B. Józsika ez évre eső művei között ez a legnagyobb és részletesen csak erről szólandó. E regény egy kissé virágos, néhol dagályos nyelven van írva, de benne igen gazdag, vizsályteljes élet tárul fel. Jellemeiben következetes, a jellemek küzdése által érdekes, a általában olly hű, hogy a maga nemében a kitűnőbbek közé számítható.»

E bírálatokból hiányzanak azok az elmélyített és finomabb szempontok, melyeket Vörösmarty az Athenaeum hasábjain német esztétikai olvasmányainak hatása alatt irt. Mégis vannak benne olyan vonások, melyek Vörösmartyra vallanak s elűtnek mind Kölcey, mind Bajza kritikai módjától. Nem polemikus jelleműek, nem is deduktív irányúak. Lélektani kritikák, hiányzik belőlük a műfaji elviség szigorú, dogmatikus követelése. A műfaji esztétika ekkor még nálunk nem kész, kifejlesztése a negyvenes évek munkaterve lesz, s a Kisfaludy-Társaság végzi majd el. Két formai elv azonban állandóan visszatér ezekben a kritikákban. Az egyik a nyelvnek mint termés-anyagnak hajlékonysága, képessége, tisztasága, a másik a nyelvnek, mint vers-beszédnek formailag tökéletes alakítása, ritmus-mintázása. E nyelv-esztétikai szempontokon kívül azonban a lírai és drámai bírálatokban megjelenik egy sokkal egyetemesebb és magasabb követelés is — bennük a negyvenes évek fordulóján átjutott Vörösmarty lelke mutatkozik be egészen, akit már nem a részletek, hanem a nagy összefüggések érdekelnek. E kritikai szemlélet középpontjában nem az esztétikai kategóriák érvényességének vizsgálata áll, hanem az ember ábrázolása a kérdés. Egyik bírálatában azt kérdezi: «Mikor jön meg literaturánkba az egész ember?» A feleletet a lírától és a drámától várta. A rajzolatoktól mást kívánt. A regényben is keresi ezt az «emberileg magas igényű» válaszadást, egyébként azonban a regény iránt nem volt különösebb esztétikai fogékony-

¹ 1838. 45. — V. ö. Viszota Gy.: *Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései*. Akad. Ért. 1914. 108—123. l.

sága. Kritikai vágyára ő maga is csak késői lírájában tudott választ adni, amikor felszabadult a korizlés hatása alól s egészen önmagából meritett. Különben ebben az óhajában, melyben a kategoriáktól függetlenített szemlélet-módra törekszik, lehetetlen észre nem venni olyan talán még ösztönös sejtelmet, mely a mai esztétikai és irodalmi kritika immanens irányában valósult meg.

BRISITS FRIGYES.

A KURUC KÖLTÉSZET HITELESSÉGE.

(Első közlemény.)

I. A kuruc költészet problémái.

Thaly Kálmánnak a Rákóczi-kultusz szolgálatában eltöltött számos éve közül a leghatásosabb talán az 1872-ik esztendő volt. Tizenkét évi fáradságos kutatás után ekkor tette közzé kuruc költészeti gyűjteményét,¹ új fogalmat ajándékozva ezzel a magyar köztudatnak: a kuruc költészetet. Ez a gazdag és értékes gyűjtemény, meg az a nagy szeretet és hűség, mely egyetlen eszmének, a kuruckor dicsőségének szolgálatába állította a fáradhatatlan kutatót, magával ragadta az egész nemzetet. Rákóczi kora Thaly Kálmán politikai és költői ideáljainak visszavetített képében a magyarság fénykoraként tündökölt az emberek előtt.

Hogy Thalynak ez a féltő szeretettel megszépített elgondolása milyen mélyen belegyökerezett korának és az őt követő nemzedéknek a lelkébe, azt semmi sem mutatja jobban, mint az az országos felzúdulás, mely akkor keletkezett, amikor Riedl Frigyes a kor költészetét,² Szekfű Gyula pedig annak hőseit realisabb szemlélettel kezdte vizsgálni.³

A magyar irodalomtörténetben ezóta beszélünk a kuruc költészet hitelességéről: kénytelenek voltunk tudomásul venni egyes versekről, hogy része van bennük Thaly Kálmánnak. De a közfelfogásban a «kuruckori költészet» most is valami különösen szépnek, nagyszerűnek tűnik fel; különös megnyilatkozásnak, mely egyedül áll irodalmunk történetében, melyről ha írunk, csak hazafias lelkesedéssel szólhatunk. Ezt látjuk akkor is, ha azoknak a tanulmányoknak hosszú során tekintünk végig, melyek a kuruc költészettel és a vele kapcsolatban felmerült kérdésekkel immár több mint 60 éve foglalkoznak. Nagyon sokan, nagyon szépen és lelkesen írtak már a kuruc költészetről, a komoly irodalomtörténésznek azonban ma is Erdélyi Pál szavait kell elismételnie: sokan foglalkoztak vele, «de az irodalom történetébe nem állították bele, a ,kurucz-költészet' emlékeinek összefoglaló és megbízható szövegű gyűjteménye még ma sincs, és ennek következtében a részletező és tüzetes vizsgálat is elmaradt. A ,kurucz-költészettel' ma sem

¹ *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez.*

² Riedl Frigyes: *A kuruc balladák.* Irodalomtörténet, 1913. 417. s k. l.

³ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi.* 1913.

jutottunk előbbre, mint ahol a XIX. század hetvenes éveiben voltunk.»¹ Mert ma is felelet nélkül hallgatnak a kuruc költészet nagy problémái. Császár Elemér egyetemi előadásairól kiadott litografált jegyzeten kívül² évtizedek óta mindezideig nem jelent meg a kuruc költészet egészéről összefoglaló tanulmány, megbízható méltatás. A régibb összefoglaló tanulmányok pedig még abból az időből valók, amikor Thaly közléseihez semilyen gyanú nem fért, tehát kuruc költészetként tárgyalják azokat a verseket is, melyek hitelessége iránt 1913 óta kétség merült fel. Ha pedig a Thaly közölte versek egy része, az ú. n. kuruc balladák, csinálmány: nem kell-e arra gondolnunk, hogy a többi versek között is vannak hamisítványok, Thaly költeményei?

Hogy a Thaly által közzétett kuruc költészeti gyűjteményekben a lírikumok között is lehet olyan vers, mely nem egykorú, hanem többé-kevésbé Thaly szellemi terméke, erre Császár Elemér hivta fel a figyelmet 1928-ban, egyetemi előadásában. Ebből a szempontból azonban mindeddig senki sem vizsgálta Thaly gyűjteményeit. Pedig a nélkül a kritikai dolgozat nélkül, melyet Pintér Jenő már 1913-ban sürgetett,³ nem lehet a kuruc költészetet az irodalom történetébe sem beállítani, sem önálló, összetartozó egységként kivéve, tárgyalni; nem lehet megrajzolni a kortörténeti háttérét és a versek miliójét, nem lehet foglalkozni technikai fejlődéssel, mert nem lehet megítélni, esztétikailag méltatni azt a szellemi termékcsoportot, melynek nem ismerjük a tagjait.

A kérdés tehát 1913 óta máig eldöntésre vár. Probléma voltát és időszerűségét mi sem mutatja jobban, mint a Pázmány Péter tudomány-egyetem 1933/34. tanévi magyar irodalmi pályatétele: *A kuruc kori költészet termékeinek hiteles maradványai*; vagy akár legújabb összefoglaló irodalomtörténetünk: «Az akták még nincsenek lezárva. Sok költeményről kimutatták Thaly Kálmán szerzőségét, de nem bizonyos, hogy a többi nem Thaly Kálmán írta».⁴

A Császár Elemértől felvetett probléma megoldása akar lenni ez a dolgozat, mely 1934 tavaszán megnyerte az említett egyetemi pályatételt. Az egyes versekkel kapcsolatban most nyilvánosságra kerülő eredmények legnagyobb része tehát már kéthárom évvel ezelőtt megfogalmazást nyert. Később tanulmányomat átdolgoztam, de az itt megjelent alakjában eszközölt kisebb változtatásokat is már 1934-ben befejeztem. Ezóta Szerb Antalnak a *Rákóczi-album*ban rövid tanulmánya jelent meg a

¹ Erdélyi Pál: *Kurucz költészet*. 1903.

² *A kurucvilág költészete*. Legutóbb az 1934/35. iskolai év II. felében.

³ Irodalomtörténet, 1913. 556. l.

⁴ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Kolozsvár, 1934. I. k. 172 l.

kuruc költészetről (*Rákóczi emlékkönyv halálának kétszáz éves fordulójára*. II. kötet 269: *A kuruckori költészet*), mely meg akarja fejteni írójának az irodalom történetében egy évvel előbb érintett és fentebb idézett problémát. Célkitűzésében Szerb Antalnak időközben megjelent tanulmánya tehát összeesik a jelen dolgozatával. Hogy a kérdéssel mégis tovább foglalkoztam, annak az az oka, hogy Szerb Antal tanulmánya nem oldotta meg a kitűzött feladatokat. Szerb Antal tanulmánya végén a 288—305. lapokon összeállítja «a Thaly Kálmán által kiadott kuruc költemények kritikai jegyzékét». De a helyett, hogy Thaly forrásutalásait ellenőrizte volna, igen sokszor megelégszik Thaly Kálmán hivatkozásának ismétlésével. Így nem egyszer megtörténik, hogy olyan verseknél, melyeket Thaly nem ma is meglévő gyűjteményből tett közzé, helytelenül következtet. tévedésbe esik. Szerb Antal tanulmánya következtében dolgozatomban újra eszközöltem néhány változtatást. Úgyelve arra, hogy ismétlésekbe lehetőleg ne bocsátkozzam, megjegyzésekkel kísérem Szerb Antal téves következtetéseit, kiegészítem adatait.

Másrészt a Thaly-féle gyűjtemények kiadása óta a különböző folyóiratokban és elszórva majdnem ugyanannyi kuruc költészeti termék látott napvilágot, mint amennyit Thaly Kálmán évtizedes fáradozása hozott nyilvánosságra. Ezeket a verseket a régiebb tanulmányok már eleve nem tárgyalhatták.

Mennyire szűkült, illetőleg bővült így időközben az az anyagunk, melyből a kuruc költészet fogalmát meghatározhatjuk, arról helytálló képet alkothatunk? Első sorban erre a kérdésre akarunk feleletet adni. De egyben szeretnők felhívni a figyelmet arra a sok változatra, mely a kuruc költészet egyes darabjaiból ránk maradt; ezen keresztül pedig szeretnők felhívni a figyelmet igen gazdag, de ezideig jórészt ismeretlen kéziratok irodalmunkra, mely a poros levéltárak mélyén várja a «filológia Amundseneit».

*

Kéziratok költészetünkben eddig legjobban az 1670—1720-ig terjedő rész németellenes színezetű (kuruc költészet) termékeit ismerjük. Kevésbé ismeretes az azt megelőző, még kevésbé a követő idők kéziratok költői anyaga. Tudjuk, hogy a kuruc költészet átszarmaztatott hagyományok kiteljesedése, de már kevésbé, hogy milyen mértékben az kifejezési formáiban, megnyilatkozásában, részleteiben. Bizonyos, hogy a kuruc költészet egyúttal átmenet is, hogy a kuruckort követő időkben a különféle műfajú termékek szorosan kapcsolódnak az előző korhoz: a kóborló szegénylegények dalvilágának, a betyárköltészetnek csirája ebből a hazafiságból ered, ennek szövegeit használja fel; a bujdosó-versekből szerelmi búcsúztatók lesznek. Megrajzolni azonban ezt a folyamatot adatok híján nem tudjuk.

Magát a kuruc költészetet sem látták sokáig igazi valójában. Az irodalomban és a köztudatban szinte magábanálló és különélő költészet színében tűnt fel, pedig nem az, hanem Császár Elemér megállapítása szerint egy kor költészetének sajátságos színezetű fele; az ellenreformáció költészetén belül e szétválasztást csak mi csináljuk, hogy ezáltal «megkönnyítsük minden irodalomtörténeti munka végső célját: a szintézist.»¹ De ügyelnünk kell arra, hogy e sajátságos színezetű költészetet beleállítsuk az irodalmi élet folytonosságába. Nem szabad elfelednünk, amit Erdélyi Pál összesűrített, tömör fogalmazású bevezetésében kifejezésre juttat, hogy a kuruc költészet meg nem szakadó kéziratos költészetünk egyik szakaszának, kb. 50 év költészetének, csak egyik fele, melyet különösképen felfrissít, új erővel tölt meg ez évek politikai helyzetének szerencsétlen alakulása.

Bajza József után² Riedl Frigyesnél³ jelentkezik határozott megfogalmazásban, hogy különbséget kell tennünk a *kuruckori költészet* és a *kuruc költészet* között. «A kuruckorban, azaz abban az időben, midőn a kuruc háborúk folytak, persze voltak szellemi jelenségek, melyek nem tartoznak a kuruc költészethez» — pl Gyöngyösi költészete, virágénekek, stb. A kuruckor, kurucvilág költészetén a magyar szellemnek azokat a költői alakba öltöztetett termékeit kell értenünk, melyek a politikai kuruckorban keletkeztek, bármilyen műfajba tartozzék a vers, bármilyen érzés a szülője, bárki a szerzője. Kuruc költészetén viszont a kuruckor költészetének bizonyos szempontokból kiválogatott termékeit értjük: azokat a verseket, melyek nem magyarázhatók a kor speciális lelkülete nélkül, amelyek nem teremhetek csak ekkor.

*

Általánosan elterjedt vélemény, hogy a kuruc költészet a XVII. század 70-es éveinek vallásos üldözéseivel megtalálta hangját. Csaknem minden kuruc költészetről szóló tanulmányban vagy kiadásban a protestáns panaszdalok szolgálnak a kuruc költészet bevezető akkordjául. Nézzük meg, mi van ezekben a panaszdalokban abból, ami a kuruc-labanc világ sajátságos vonása, a kuruckor specifikuma, amit nem lehetett elmondani, csak ekkor.

A nagy fájdalmak Istenhez vezetnek, a veszedelem, mely vallási vagy politikai meggyőződésünket fenyegeti, csak elmélyíti érzésünket, az erőszak alkalmazása csak erősebbé teszi hozzá való ragaszkodásunkat. A magyar nemzet a történet

¹ Császár Elemér id. előadása.

² *A kurucz elbeszélő költészet ismertetése.* 1906.

³ *A magyar irodalom története Zrínyi halálától Bessenyei fellépéséig.* (Könyomatos jegyzet.) 1908.

folyamán bőven kivette részét a szenvedésekből. Ez tükröződik vissza egész költészetünk vigasztalan, fájdalmas hangjában. E mellett állandó Istenre-hagyatkozás teszi jellegzetessé költészetünket, a vallási érzésnek a hazafiással való harmonikus összeolvadása. A jó- és balsorsban egyaránt Istenhez forduló szerző sohasem felejtkezik meg arról, hogy a hazájáért is könyörögjön.

Szerencsétlenségünkre a mohácsi csatát követő politikai megoszlás idején a vallási elválás lassanként politikai elkülönülést hoz maga után. Ennek következtében, amikor a közös szenvedésben Istenhez fordul katolikus és protestáns egyaránt: imádságában mindkettő a saját felfogását juttatja kifejezésre. Mindketten a jelent Isten büntetésének tartják, mert a jó nemzetben van csak Isten áldása. A siker az Ő segítségével, a vereség, csapás az Ő elfordulása. A nyomorban szívesen emlékeznek a multra, a magyarság sorsát párhuzamosnak látják a zsidókéval. Nehéz időket él a nemzet, s ha külső erők játékszereként mást nem tud csinálni, hát Istenhez folyamodik, Őt kéri, fordítsa el tőlünk haragját, szent fiának haláláért könyörüljön rajtunk. A kesergő, reménykedő énekek: a szenvedők alázatos kérései — de a katolikusok a török mellett nem felejtkeznek meg az „eretnekekről”, az eretnekek meg nem szűnnek Istenhez könyörögni, hogy a török dúlással együtt szüntesse meg a pápisták üldözését meg a papvilágot, s terjessze el az igaz hitet.

Ezekben a hazafias jellegű énekekben kétféle csoportosulást vehetünk észre. Egyik részükből hiányzik a felekezeti szempontú imádság, pusztán török ellen könyörgő énekek. Megéneklük a török elleni harcokat, de az érzelem bennük inkább vallásos mint hazafias; a török elleni összefogásra buzdítanak s idővel elhajolnak a vitézi énekek felé. A másik csoportban a kétféle állásfoglalás hangja változatlanul megmarad, sőt protestáns részről még jobban kiéleződik. Eleinte a török ellen szólnak a katolikusokat kárhoztató versek (Csoma-k. énekei); majd mikor azt látják, hogy vallásuknak a bécsiek sokkal inkább ellenségei, mint a törökök, a pápisták elleni gyűlölet hangja lesz az erősebb. Felhangzik fohászuk: add vissza régi szabadságunkat — de a vallási szabadságot most fontosabbnak tartják a török alól való felszabadulásnál. E felekezeti állásfoglalás kifejezéseit a pápa, papok, pápisták elleni hangnemet, a protestáns feddőköltészet termelte ki.

Az új vallás elleni üldözések egészen külön műfajt hoznak létre: a protestáns panaszdalokat. Ezek átveszik a feddő énekek gondolatait, fogásait, felépítését, bibliai példákat stb.

Azok az énekek, melyek a 70-es években újólág meg erősödött protestáns ellenes idők termékei, ha pusztán vallási sérelmeket, a hithűségért elviselt szenvedéseket, a hitüldözéseken érzett fájdalmakat fejeznek ki: nem tekinthetők kuruc köl-

tészetnek. Ezek a panaszdalok az üldözéseket nem nemzeti sérelmekként hánytorgatják, hanem egyedül vallási elnyomásuk miatt érzett fájdalomnak adnak kifejezést. Írhatták volna ezeket a panaszverseket jóval előbb is, új tartalommal nem bővültek; ugyanígy panaszkodhattak volna máskor is, hiszen a katolikusok számos esetben törekedtek az «eretnekség» kiirtására. Panaszkodtak is. Az EPhK 1888. 64. lapján a Mihály-deák kódexből Erdélyi Pál *Midön Adrianus Sion városától* ... kezdetű protestáns panaszdalt közöl.

A szerző sok sóhajtással siratja benne nemzete sorsát, mivel gátolják a vallás szabad folyását. Sokan fegyvert fogtak ezért, de ezek szétkoncoltattak, vagy bujdosni kényszerültek. Ó jó hírű magyarság, ki hajdan Bécsset, Tróját pusztítottad, most, mint a buza a két malomkö közt, romlasz «kietlen két nagy bestia közt». Mennyit elpusztított már a sátán serege! Nem is törődünk már a testünkkel.

Ha nem volna más előttünk csak az ének modern átírású szövege, senki sem mondaná, hogy ez az ének nem a Thököly-féle remények bukása után keletkezett. Két malom köztiség, Bécs ellen stb. kitételek egészen természetesen keltik fel azt az érzést, hogy a vallási meggyőződése miatt üldözött, éles politikai áttekintéssel rendelkező, most bujdosásba induló szerző az első kuruc megmozdulást siratja vissza. De ha tudjuk, hogy az ének a Mihály-deák kódexből van kiadva, sőt Harsányi szerint (IK. 1918. 72. l.) *Edgy kereztény sirattya Joseph Romlását versekben* címmel megvan a sárospataki könyvtár XVII. századi verseskönyv-töredékében is, mely hívebben őrizte meg a szöveget, írásjellege miatt pedig Harsányi 1650-nél korábbra keltezi: ezeket a késeinek látszó vonatkozásokat korábbi, már az ellenreformációtól kikényszerített erdélyi felkelések valamelyikével kell magyaráznunk. A vers történeti vonatkozásai megengedik ezt: 1526 óta mindig ilyen volt a helyzet; csak épen az az érdekes, hogy az ének szelleme és hangneme mennyire azonos a kuruckor elei protestáns panaszdalokéval. A vers egyúttal arra is példa lehet, hogy a politikai elem megvolt már a jeremiádokban is — ez sem új az 1670-es évek protestáns prédikátorainak a verseiben.

Thaly Kálmán az *Adalékok* I. k. 54. l-on a Szencsey-kódexből közölt *Árván maradt magyar Sion leánya* kezdetű éneket 1674-re datálja. E megható, szép költemény sem ad mást egyéni siránkozásnál, nincs itt semmi politikum. Harsányi István megtalálta a költeményt a sárospataki könyvtár XVII. századi verseskönyv-töredékében. A sárospataki szöveg 14. strófájának utolsó sora így hangzik: «*Pogányoktól pusztítani már ne hagy*». A Szencsey-k. e versszaka:

Oh Ur Isten az ki nagy és igaz vagy
Büntetésre tehetséged igen nagy
Ellenségim sokak ne hagyj.

Harsányi szerint ez azt bizonyítja, hogy a sárospataki az eredeti szövegezés, a Szencsey-k. változata pedig csak átalakítás abból a szempontból, hogy a jeremiád a maga teljes egészében a magyar kereszténynek, pontosabban a protestánsnak, azon korbéli siralmas állapotát rajzolja. Mert ha «pogányoktól pusztítani» kifejezés szerepel a versben, akkor a vers a magyar haza siralmas állapotát tünteti fel.

A sárospataki változat régibb eredete mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a versszakok harmadik sora itt ugyanannyi szótagból áll, mint a negyedik; míg Thálnál a harmadik sor: 4—4. a negyedik pedig 4—4—3 tagolású. A jeremiád keletkezésének ideje a Thalytól jelzett évnél korábbra teendő. Az ének nem a kuruckorban keletkezett, hanem az írás jellegéből ítélve a XVII. század első felében.

A protestánsok üldözését siratja a Thalytól az *Adalékok* I. k. 72. lapján kiadott: *Oh keserves gyászba öltözött szép hazám* ének is, melyet Thaly 1670—1680 évek közé szorít. A vers 1—4. versszakát elfogadhatjuk az ekkori vallási elnyomás visszhangjául. Az ötödik strófa nagy ügyességgel fordulatot ad a versnek és a négy strófát a következő részhez kapcsolja. Ebben «a hold megepedett keserüségről», a «felhőben bujdosó síró csillagokról», a «megvidámító nap gyászbaöltözéséről» stb. beszél, hogy a 9—17-ig terjedő részben az utolsóitétlet eljövételét hirdesse. Ez utolsó rész a Lipcsei-kódex (1623) 21b—22b lapján lévő *(O)h szomorúsággal bűnnel tellies idő* kezdetű ének 6—13 strófájának szószerinti átvétele. Változás csak a versformában van. A vers első fele keletkezhetett ugyan a 70-es évek protestáns üldözéseinek a hatása alatt, de ebben a részben sincs politikum.

Mért kuruc költemény a *Tengeren uszkáló gályák*? Nincs semmi kuruckorba utaló vonatkozása, még azt sem tudjuk, hogy rab prédikátor írta-e. Ilyesféle nem igen érezhető ki belőle. Csak azért kuruc vers, mert az elején «gálya» van? (Kiadva: Erdélyi: *Kuruc költészet* 84. l.)

Az *Uram Jéhus Christus siess már eljönni...* (*Adalékok* I. k. 45.) kezdetű ének istenhívása sem árulná el, hogy a vers a kuruc-labanc világ kirobbanását megelőző időkben keletkezett. (1672). A *Bollasz vérszopó...* testi-lelki szenvedéseinek párhuzamba állításából sem lehet kiérezni valami határozott, a kuruckor lelkiségére jellemző vonatkozást. (Kiadva: Erdélyi: *Kuruc költ.* 88. l.) Az *Oh vajha valaki...* (*Adalékok* I. 58. *Oh Sion leánya...* (u. o. 49.) *Panaszolkodhatunk...* (u. o. 85.) kezdetű énekek szintén hitük miatt bebörtönözött prédikátorok kesergéseit tárják elénk. Nem az országot tönkretenni akaró elnyomást érzik, nem a megfojtásra összeszoruló kezeket, nem politikai, nemzeti sérelmeket, hanem hitük miatt való szenvedést. Mindenben hitük ellen irányuló támadást látnak. Az eccle-

siát siratják nem a magyarságot — legfeljebb egy-két célzás vonatkozhatik az egész országra, nemcsak rájuk. A «Babilon országát gyámolító tolvaj»-sereg csak azért jön az országba, hogy elvigye, börtönbe vesse a prédikátorokat, üldözze az igaz hitet. Lehet-e németellenes gyűlöletnek nevezni, hogy mikor Istenhez fordulnak, arra kéri: «ne hagyd pusztulni szent ecclesiádat»?

Hogy lényegében ez a három vers sem kuruc költői termék, hanem ezek is, mint az előbbie, a megelőző kor ilyenmű lírai irányának folytatói, bizonyítja ezt azonos gondolatmenetük, egyező fogásaik, a bibliai példák, a zsidó nép sorsával való párhuzamok, (az *Árván maradt...* 8. strófájának bibliai példái egy-egy versszakban, bővebben kifejtve, előfordulnak az *Oh vajha valaki...* kezdetű énekekben) a XVII. század óta keletkezett panaszdalokkal való kifejezésbeli egyezésük. Igen erős irodalmi hagyományra támaszkodnak, szerzőik alapos ismerői voltak a megelőző kor protestáns szellemű irodalmának, a nagy részükben istenes énekeknek épűgy, mint a jeremiádoknak és a tömlöcben írt panaszdaloknak. (E protestáns lelkészek panaszdalai felépítésben teljes azonosságot mutatnak Obál Béla *Hungaria Vitebergensia* kiadványának második darabjával, ahol a váradi tömlöcben synylődő magyar rabok szomorú sorsával ismerkedünk meg.)

Ezekbe az énekekbe, az előző lírai irány fejlődéseként, kétségtelen, hogy új elemek is hatoltak be, p. o. az a nagyfokú türelem és elszántság, hogy néma bálványoknak nem fognak fejet hajtani. Valami újszerű érezhető már e három utóbbi énekekben. Ennek az új elemnek erősödése teszi jellegzetessé a többi prot. panaszdalainkat. Ezekben már nemcsak hitük üldözése miatti kifakadásuknak, papok elleni felzúdulásuknak adnak kifejezést, a vallási sérelmeket nemcsak mint egyéni szenvedések okát tüntetik fel, hanem mint egy nagy közösséget is, az egész magyarságot — következményük nem pusztán a börtönben synylődő versszerzőkre nehezedik, hanem az egész országra.

A panaszra még most is főleg a vallási üldözés szolgál okul, de nem pusztán ez, hanem a politikai számításból való elnyomás, az idegenek garázdálkodása is. Az üldözésben a papok kezét látják, de már az idegen katonaság embertelenségét is panaszolják (*Bujdosásra juta...* Erdélyinél a 76. l.-on). A papok ellen azért kelnek ki, mert bennük látják az idegenek uralmának az okát. Miattuk hoznak a várakba idegeneket (*Pap világ Magyarországon.* Ad. I. 8.), pedig

... az, kinek nem borja, nem nyalja,
Német, olasz: magyarnak nem barátja.

Az ártatlan embert úgy pusztítják el, hogy rebellisnek hirdetik. (*Czeglédi István haláláról.* U. o. 15.)

Ezek a költeményeken, mintegy állomásokon keresztül jutunk el a *Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet...* kezdetű énekig. Ez is a régi hagyományokra támaszkodik, különösen a vége felé, de szépen mutatja, hogy a felekezeti elem mennyire háttérbe szorult már. (Kiadva: Ad. I. 287.) Úgy történik a költészetben is, mint a történelemben: ami szerep jutott régen a vallási küzdelmekben a politikai szabadságnak, az, vagy még kevesebb, jut e politikai szabadságért folytatott küzdelemben a felekezeti gondolatnak. Közvetlenül Rákóczi felkelése előtt a politikai sérelmek elfeledtetnek minden vallási természetűt, a felekezeti érzést a nemzeti gondolat háttérbe szorítja. A *Könyörgés az ellenségtől megszabadításért* pl. visszanyúl a régi idők keserűségével a jeremiádok szomorú hangjához, de a multnak felekezeti szemrehányásából semmit sem találunk benne. De igenis az alázatos, büntudatos meghajlást, a régi kérést: segíts meg Urunk,

Ne dicsekedhessék mi ellenségünk.

Ne mondják, hogy nincsen nekünk Istenünk.

Érdekes, hogy a kuruc-labanc világból katolikus részről alig van felekezetieskedő versünk. Egyetlen visszatetsző kárörvendezés csak a Hölscher-kódex hitehagyott versirójának a kirohanása *No büdös szagu prédikátorok...* kezdettel. (Kiadatlan.) E felekezetieskedő katolikus énekek épúgy nem jöhetnek számításba a kuruc költészet körében, mint a fent említett, pusztán felekezeti sérelmeket tartalmazó protestáns panaszdalok, vagy pl. a Thaly kéziratgyűjteményében (Nemzeti Múzeum kéziratár 1390 Föl. hung. I.) lévő katolikusok ellen írt rövid paskillus és a rá adott responsum.

Az viszont tagadhatatlan, hogy a panaszdalok élő erőként hatottak a kuruc költészet további alakulásában. Kivált a vereséget megéneklő gyászversek, a «szomorú dalok», kibujdosók búcsúdalai merítettek belőlük igen sokat: átvették képeiket, kifejezésüket, szellemükből az Isten akaratán való megnyugvást, az Istenbe vetett bizalmat stb.

*

Fentebb láttuk, hogy a 70-es évek protestáns panaszversei a régi jeremiádoknak, a protestáns énekköltészetnek folytatásai. De a kuruc-labanc ellentét fejlődésének megfelelően a régi irányú költészetbe új elemek hatolnak bele — és az átmenetek elvezetnek bennünket a kuruc költészet lényegéhez: a német gyűlölet kifejezéséhez. Ennek a német ellenszenvnek fokozatos fejlődését megfigyelhetjük az e korban keletkezett verseink egy másik csoportjában is, nevezetesen az ország állapotát festő, harcra hívó katona-költészetünkben.

1526-tól kezdve, amikor a Habsburg-törekvés ránk akarja terjeszteni uralmát, állandóan él a magyarság szívében az ural-

kodóház elleni gyűlölet. Okai soha meg nem szűnnek, de fokozódnak. Nem követhetjük nyomon annak a reakciónak különféle fázisait, mellyel «a nemzetségéhez és fájához ragaszkodó magyarság állást foglalt idegen uralkodójának nemzetrontó törekvéseivel szemben» s melyek a maguk földrajzi, társadalmi és felekezeti szempontjaikkal természetes előzményül szolgáltak a XVII. századvégi nagy kuruc megmozdulásnak.¹ Itt bennünket elsősorban Zrinyi Miklós politikai és irodalmi működése révén felébredt németellenes hangulatnak költői formában történt lecsapódása érdekel.

Ez a németellenes hang nem a protestáns panaszdalokban lép fel először. Egészen határozott megfogalmazásban a tulajdonképeni kuruc mozgalmak előtt, még Zrinyi életében kifejezésre jut a *Szabadságunk ronto...* (IK. 1927. 109. l.) és *Madjarok romlását...* (IK. 1923. 193. l.) kezdetű énekekben. Egy 1670. június 2. keletű versben (*Az szegény megh romlot...* IK. 1935. 78. l.) csodálatos éleslátással összefoglalva találjuk mindazt a megalázást, szenvedést, keserűséget, melyet a németnek köszönhet a magyar már századok óta.

A németellenes hangulat megnyilatkozásában, kifejezési formájában nagyon közel áll a megelőző idők törökdúlást rajzoló, ellenük izgató, az ország nyomorát festő, végbeli vitézek énekköltészetéhez. A törökellenes hagyományok ápolói versekben énekeltek meg a harcokat, az elesett vitézek hősiességét; megható vonásokkal festve az ország pusztulását, siralmas sorsunkat, nem mulasztják el soha, hogy harcra ne hívjanak a pogány ellen. Isten segítségéért könyörögnek, hogy szánjon meg bennünket, segítsen rajtunk, pusztítsa el ellenségünket. «Ébredj magyar nemzet», «szállj ki hát álmodból», «fogj fegyvert markodba, szabadulást nyerhetsz», «így jön meg hazánknak régi szabadsága»: ez hangzik már másfél század óta.

Ahogy annak idején Istenhez fohászkodtak a török ellen, ugyanúgy fohászkodnak Hozzá a kuruckorban a német, a labanc ellen. Felhangzik újra a dorgálás a csata nélküli pusztulás miatt; újra emlegetik a régi dicsőséget, a jó hírért-névért szólítanak fegyverbe, csak hogy a biztatást a német ellen értik és ellene írják. A régi elemek között ez új veszély meglátása jelenti a továbbfejlődést. Nemsokára a német elnyomás, sanyargatás oly nagy lesz, a gyűlölet ellenük oly hatalmas, hogy mindaz a tettvágy, mely előbb a török ellen buzdította a nemzetet, most a német ellen fordul. Amit a másfélszázad esetleg szólammá koptatott, most újra megtelik igaz érzéssel, tartalommal. A németellenes kifakadásokban az érzés nagyjából ugyanaz, mint a török ellen volt, ugyanaz a keret is, a szerkezet: a magyar jelen siralmas volta, szemben a dicső

¹ Császár Elemér: id. előadás.

multtal, korholás, Isten segítségül hívása. A németellenes költészet sokszor csak a törökellenes kisebbszerű átalakításának tűnik fel. Azonos gondolatmenettel és felépítéssel sokszor azt az érzést keltik bennünk, hogy csak «labanc», «német» nevet tettek a régi vers «pogány», «török» nevek helyébe.

A *Vitézi énekek* I. k. 196. l.-on kiadott *Keserv Zrinyi Miklós halálán* lényegében török ellen izgató vers. Zrinyiben a török elleni védelmezőnket siratja, a fájdalmat Zrinyi török csatáinak emléke csaknem elfedi. Az *Adalékok* II. k. 53. l.-on kiadott *Koroncói harcra való gyászének* viszont a német pusztítást festi. A két vers elgondolása ugyanaz. A Zrinyit sirató vers egyes strófái a maguk egészében átkerültek a másikba. A Zrinyit sirató versben a 22. versszak p. o. így hangzik:

Örül, vigan lakik az török Ujvárbán
Nem volt visszavonás köztük akaratban
De ha magyarok közt négy vagyon egy nyomban
Tíz is találta ott az elrontásban.

A *Koroncói gyászének*ben a strófa (7.) így alakult át:

Örült, vigan lakott német táborában,
Nem volt visszavonás köztük akaratban;
De ha az magyarban négy vagyon egy nyomban,
Tíz is találkozik ott az elbontásban!

Másrészt a török háborúk folyamán idővel, a XVI. század közepétől kezdve, elég kalandos színezetű vitézi élet fejlődik ki a végeken, és ez a török végleges kiűzéséig fenntartja magát. Ez a vitézi élet Balassa Bálintban találja meg költőjét. Indítékai, törökellenes hagyománya, kifejező művészete, vers-technikája irodalmi hagyományként nyomja rá bélyegét a következő idők költőire, névtelenekre, főrangúakra egyaránt.

A török ellen harcoló végbeliek közül a bécsi kormány 8000 embert bocsát el a szolgálatból, kielégítés nélkül — e kóbor szegény katonákból lesznek a kuruc mozgalmak szereplői. Nem csoda, hogy az a sajátos költészet, melyet a végek vitézi életének változatossága táplált, átkerül, illetőleg folytatódik az új eszmékért harcba menő katonák között is. A török világ e vitézi énekeinek hangját főleg a diadalénekekben, tábori dalokban találjuk meg. Pl. a *Szatmár vár megvételéről* szóló vers (Ad. II. k. 73 l.) 4., 5., 6., 13. és különösen a 16. versszakában találunk feltűnő Balassa-reminescentiákat. A kuruc-korban a vitézi énekekből igazi katona-költészet fejlődik.

Épen a kuruc mozgalmak kezdetén újrafellobog a török-harcok tüze. Az új csaták ismét tárgyat szolgáltatnak a megéneklésre. *Szép ének Tunyogi Sámuelről* (Tört. Tár 1879. 372. l.) és *Siralmas cronica Tesla Mihályról* (u. o. 378. l.) című versekben «Isten nevében kötnek kardot», Öt kéri, hogy

«igazgassa fegyverüket», ne hagyja el «égő hazánk, ki jutott nagy romlásra». E vitézek is, mint a «hírrel-névvvel fénylő sok szép hadnagyok,» «Magyarország vitézkedő fiai,» a «szabadságnak nagy szép keresői» voltak, és ráróként üzték az ellenséget. Mennyi van e sorokban a mult időkből és egyúttal a kuruc költészetből! 1689—1692-ben írták, de mivel pusztán a török harcok ihlették ezeket a verseket, a többi hozzájuk hasonlóval együtt, nem tárgyalhatjuk a kuruc költészetben.

*

A tiszta kuruc költészet szempontjából ilyen fokozatokat állapíthatunk meg a Zrinyi sirató versekben is.

Amelyik vers csak általánosságban siratja benne a magyar haza védelmezőjét, török ellen biztosító Hectorunkat, elmondván háborúit, szerencsétlen halálát: az nem kuruc költészet. (*Oh kék égen járó* ... V. É. I. k. 189. l. és *Sirgy könyvez, zokogial* ... M. Könyvszemle 1891. évf. 131. l.) Merész dolog volna a *Római bölcsenek* ... (V. É. I. k. 196. l.) kezdetű verset a kuruc költészet körébe utalni, azért mert e két sor alapján:

Nagy vadon erdőben kit kevés szem látott,
Csak Isten tudhatja miként lett halálad...

esetleg gondolhatunk arra, hogy a szerző a bécsi udvar kezét látta a halálban. A Hölischer-kódex kiadatlan *Zrinyi bucsuzója* az átmenetek közé sorozható. Keserűen állapítja itt meg a szerző, hogy hazánkat elhagyta szent királyunk, pedig neki kellett volna megvédenie, oltalmazójának lennie. A *Madjarok romlasat* ... (IK. 1923. évf. 190. l.) kezdetű vers a kilátástalan hadi helyzet miatt fordul szembe a bécsi udvarral. Támadja a hadvezéreket, de nincs még meg az a határozott németellenesség, mint a *Panaszolkodással* ... énekeknek. (Thaly, *Tanulmányok*, 349. l.)

Ilyen sirató ének több ismeretes a kuruckort megelőző időből is. Végig tekintenek az elhunyt egész életén, sorra búcsúztatják hozzátartozóitól; sok nem is annyira családtörténeti szempontból fontos, mint inkább a korrajz miatt. Természetesen nem minden halottbúcsúztatóban van ilyen korfestés, mégha a kuruckorban írták is a verset. Az IK. 1895. évf. 338. l.-on Dézsitől közölt *Halotti emlékvers Bethlen Elek fölött* nem tükrözi vissza sem az elmúlt kuruc mozgalmakat, sem nem érezteti az elkövetkezendőket, pedig 1697-ből való. Az ilyen búcsúztatók nem tartoznak a kuruc költészet körébe.

Viszont azok a halotti emlékversek, melyek a kuruc mozgalmakban szereplő hősoőről íródtak és a kuruc-labanc világ korrajzát is adják, a kuruc költészet egyik külön csoportját alkotják. Rendszerint nagy terjedelműek és csak részleteikben tartalmaznak kuruc költészeti elemeket. P. o. az IK. 1910. évf.

207. lapján Gragger Róbert *Keczer Menyhért bucsúztató versét* tette közzé 1683-ból. Az általános bevezető rész után a hős sorra búcsúzik a fejedelemtől, ismerőseitől, feleségétől, gyermekeitől. Bár Keczer Menyhért nagy szerepet játszott a Thököly-féle mozgalmakban, az énekekben azon a három strófán kívül, melyben tőle búcsúzik, alig van e korra vonatkozó megjegyzés. Lepsényi *Ludus Poeticus*ában vagy öt ilyen kiadatlan kuruckori vonatkozásokat is tartalmazó búcsúztató van. A Thaly iratgyűjteményének I. kötegében olvasható 97 strófás vers, *Farnassy Imre búcsúztatója*, szintén csak egyes részeiben tartalmaz kuruckori vonatkozásokat; a fejedelemtől, Károlyi Sándortól, Palocsai Györgytől, Palkócsi Ferenc főtisztjától vesz örök búcsút.

*

A kuruc költészet külön csoportját alkothatják a paskilusok is. A gúnyversek rendeltetésüknél fogva egyéni versek. Szerzőjüket egyéni sérelem tüzei, rendszerint egy ellenfelüket támadják, de néha ugyanabban a versben több ember ellen is kirohannak. Itt is három csoportot különböztethetünk meg. Egyesekben semmi kort jellemző megjegyzést sem találunk, mint pl. *Tsitseri Ferenc testamentumában* (IK. 1904. 85. l.). A *Beniczky Gáborról* szóló, Jósza Mihály-féle gúnyvers (IK 1904. 331. l.) sincs összefüggésben a kuruckorral, azon kívül, hogy hőse szerepelt a mozgalmakban. Még a róla szóló másik gúnyversben sincs sok az igazi kuruc költészetből (Tan. 391. l.).

A gúnyversek második csoportjában már van kuruc vonatkozás, de még csak egy-két soruk utal a kor eseményeire. A *Szász Jánosról* szóló gúnyversben (kiadva: *Monumenta Hungariae historica*, XXXVI. Írók I. k. 493. l.) kuruc vonatkozás mindössze ennyi:

Rebellis Thököly udvarában laktál
S ott venusi nótát mint csalfa dudoltál,
Neki kerítője, Czintziussa voltál.

A *Teleky Mihályról* 1690-ben írt 72 strófás versben csak az utolsó öt versszak kuruc vonatkozású. Itt szól arról, hogy ő tette Veselényi Pált kuruccá, Thökölyt martalóccá; amikor meg vereséget szenvedtek az Aquilától, kész volt rögtön taktikát változtatni és német pártra állni. (Kiadva: u. o. 480. l.) *Gúnyvers az erdélyiekről* (kiadva: u. o. 329. l.) című énekekben csak az «Ad Hungaros Advenas» rész kuruc költészet.

A harmadik csoportot alkothatják azok a versek, melyek egészükben beletartóznak a kuruc költészetbe. Ilyenek a *Gúnyvers Szepessy Pálról* (Ad. I. 38.), *Hallottad-e hírét az új királynak...* (u. o. 173. l.), vagy a *Gúnyvers az ungmegyei kuruczokról*. (IK. 1904. 339. l.)

*

A búcsúzó-bujdosó énekeink csoportjából már sokkal nehezebb kiválasztanunk, hogy milyen verseket sorozzunk a kuruc költészetbe.

Igen kevés azoknak a költeményeknek a száma, melyekből világosan kitűnik, hogy szerzőjüknek politikai pártállása miatt kellett elhagynia az országot. Csak elvétve lehet megállapítani, hogy a „szomorú dalok» épen a kuruc-labanc világban festik az ország állapotát, a német, a labanc embertelenséget, mely elől menekülni kényszerülnek a kurucok. (Ilyen pl. a *Dunántúli siralomdal*: Ad. II. k. 60. l.; *Hallgassátok meg magyarim*...: u. o. 316. l.)

Ezzel szemben igen sok költeményünk van az 1660—1720-as évekből, melyekben nincs olyan vonatkozás, amiről rá lehetne ismerni a kuruc-labanc világ örökös bizonytalanságában élő bujdosó kuruc lelkiületére. Sok versről valószínűleg helyesen teszük fel, hogy szerzőjük a Wesselényi-összeesküvés vagy az azt követő üldözések miatt menekült Erdélybe, bujdosott az erdőkben. Így akarta elejét venni, hogy irigyeinek feljelentése alapján elfogassék. A versekbe beleolvasható ez, de világosan nincs megmondva. (Pl. *Jaj, ki keservesen*... Erdélyi K. K. 33. l., *Síralmas volt nekem*... V. E. II. 283. l.) Sok kuruc katonát a honfibanat, a rabság, megalázás elől való menekülés tett bujdosóvá, de ez az egyes dalokban igen sokszor nem jut kifejezésre. Panaszkodnak az irigyek, a titkos ellenség miatt, inkább kívánják a halált, semmint jelen állapotukat — de hogy az irigyek áskálódásán kívül mi az oka kesergésüknek, nem tudjuk megállapítani, sokszor még azt sem, hogy politikai vagy szerelmi okot keressünk a siránkozás mögött. Annál kevésbé, mert a búcsúzó-bujdosó dalok rendeltetésükben, felépítésükben, kifejezéseikben igen közel állnak a szerelmi búcsúzókhöz, sokszor egymással keverednek. Pl. az *Eredj menj el tőlem*... (V. E. II. k. 302. l.) kezdetű vers első strófái egészen a szerelmes búcsúzóknak benyomását keltik, viszont a hatodik versszaktól kezdve egészen más hangnemet üt meg. A *Panaszom árjával*... (Erdélyi K. K. 136.) a kuruc bujdosó énekek hangnemében festi a bujdosást, pedig a fő érzés szerelmi visszavágyódás. Az *Elbujdosom országomból*... (u. o. 247.) kezdetű vers szerzőjét szerelmi csalódás birta bujdosásra, de énekében mégis ugyanazokat a motívumokat találjuk, mint a kuruc bujdosódalokban. Az ilyen irigyek elleni kifakadásoknak, szerelmi búcsúzóknak nem sok köze van a kuruc költészethez.

A lemondó, Istenhez fohászkodó, jó hírre-névre féltékeny, irigyek nyelvétől szenvedő bujdosók költészete a Balassahagymányokra megy vissza s rajta keresztül a humanista költészetben gyökerezik. Alászálló kulturális termék tehát, egy meglehetősen sablonszerű dalforma, melyekben kuruc vonatkozást nem igen találunk, de annál többet a barokkstil deko-

ratív elemeiből, a humanista helyzetdalok motívumaiból, nyelvi kifejező sajátságaiból.

E kuruckori humanista helyzetdalok mellett Balassa Bálint hagyatékának még alacsonyabb körbe való süllyedésével kialakul egy sajátos bujdosó daltípus is: a kuruc katona bujdosó dala, melyet az élményszerűség különböztet meg az előbbi csoporttól. (*Mit búsulsz, kenyeres...* V. É. I. 218.) Általában az ilyen típusú versek között találjuk a kuruc költészet legtöbb, ú. n. népies termékét. Nem is annyira a Balassa hagyományokról beszélhetünk itt, mint inkább a népköltészet szokástörvényéről, mely a bizonyos rendeltetésre szánt nótában az előre megadott, már kialakult minta szerint teremti meg a hangulatának megfelelő verset.

Mivel minden bujdosóra ugyanaz a jövő várt, érthető a versek felépítésében, kifejezéseiben való hasonlóság, és mivel a szerelmes búcsúvers rendeltetése ugyancsak a búcsúvétel: érthető az a szoros kapcsolat, mely a hazától és a szerelmes-től búcsúzó költemények között fennáll.

Kétségtelen, hogy a kuruc világ nagyon sok bujdosó éneket termelt ki, nélküle koránt sem volna ennyi bujdosó dalunk. De ha a kuruc költészet egy koron belül létrejött költői termékeknek bizonyos szempontú kiválogatása, akkor ezek közül is kuruc költészetnek csak azokat a termékeket fogadhatjuk el, melyek kurucos szellemükkel visszatükrözik a kuruc-labanc ellentéteket, e szomorú korszak sajátságos, átélt lelkiségét.

*

Az egyes csoportokon belül, fentebb bizonyítani próbáltuk, a kurucvilág költészetét megalapozza az előző kor költészete, s maga valójában továbbfejlődése ennek, kifejezésben, formában, műfajban egyaránt. E szövevényes kapcsolatokat időbeli korelhatárolással szétválasztani nem lehet. Tiszta kuruc költészetként a kurucvilág költői termékei közül azokat a verseket emelhetjük ki, melyeket egységbe tömörít sajátságos színezetük, azokat a verseket, melyek tárgyukat a kuruc-labanc mozgalmakból meritik, e mozgalmakban aktíve résztvevő hősről szólnak, az ország pusztulását németnek, kurucnak tulajdonítják, egész tendenciájuk német- vagy kurucellenes — szóval azokat a verseket tekinthetjük kurucoknak, amelyekben határozottan érezhető, hogy a kuruc-labanc ellentét hatása alatt jöttek létre. Csak az így felfogott kuruc költészethez fűződő lelkitartalom a specifikusan magyar és korhoz kötött. A magyar életbe a kurucvilág egy csomó érzést dobott bele, ezek visszatükröződése következtében duzzadt meg annyira a magyar költészet kuruckorba eső szakasza.

Mi történt a magyar költészettel a kuruckor után?

A kuruc költészet nemcsak átszármaztatott hagyományok kiteljesedése, hanem egyúttal átmenet is. De még nem ismerjük eléggé, milyen mértékben az. A XVIII. század folyamán, ha kevesbedik is kéziratos verses gyűjteményeinknek régi költészetünket megőrző anyaga, ha a századvégi gyors fellendülés létrehozói egész más irányból indulnak is ki: kéziratos irodalmunk él ekkor is, tovább is fejlődik. Műköltők hatnak rá, de a régi hagyomány is tovább él. A Szádeczky-féle *Miscellanea*, a *Sziveket ujító bokréta*, a Vizkeleti-kódex, a *Dávidné soltári*, a Jankovich-gyűjtemények hatalmas tömege, Thaly összegyűjtött iratcsomója, meg annyi más XVIII. századi versesgyűjtemény mutatja, hogy a kuruc költészet épen e gyűjteményekben él tovább. A kuruc költészet történeti énekei a megváltozott viszonyok következtében ugyan nem folytatódhatnak, de a kuruc versek belekerülnek a XVIII. századi versesgyűjteményekbe (*Miscellanea*), a bujdosó, panaszos énekek tovább alakulnak (*Sziveket ujító bokréta*: IV; V; XIX; LVI; LXXIV; LXXXVI; LXXX.), a paskillusok új életre kapnak (Thaly iratai I. köteg 106—115); tovább él a német-magyar ellentét, úgyszintén a vezérek alakja is, s él a versekben a Rákóczi kor emléke példaképpen — még új kurucos versek is jönnek létre. A Jankovich-gyűjteményekben több ilyen éneket találhatunk. P. o. a 174. (1801-ben írták össze) 12. darabja gúnyolja az országba özönlő németet, siratja a zsinóros nadrágot, karmazsin csizmát, amit gyűlöl az idegen nemzetség; el is búcsúzik tőlük, istenhozzádot mond a magyar nemzetnek is. Igen közel áll a kuruc bujdosó énekekhez a 175. VIII. 3. darabja is: *Hazájától elszakadottnak jóhadsza...* vagy a 175. II. 68. számú éneke: *Gyászos életemet szánom keservesen...* stb.

Thaly Kálmán az *Adalékok* bevezetésében felsorol egy pár éneket, melyeknek részletei a «lezajlott kurucvilágnak még mindig élő utóhatása alatt, ennek szereplőire, vagy eseményeire vonatkoznak»; a Rákóczi-kor említése buzdításul ott szerepel a Mária Terézia és II. József idejéből való «nemzeti és politikai énekek, verses krónikák és országgyűlési pasquillusok között is.» Iratgyűjteményében egy csomó ilyen verset találunk. Mintha csak kuruckorban hallanók az *Egy hiv magyar sóhajta 1790-ben* címűt:

Hej Bocskay, Rákócziak,
Zrinyi, Hunyadi, Báthoriak...
Bennetek volt a magyarnak
S minden igaz hazafinak
Hajdanában reménysége
Segedelme, dicsősége...

A *Jer magyar, sirj velem...* kezdetű vers is egészen kuruc gyűlölettel izgat a német ellen.

Ahhoz, hogy Rákócziékat emlegető, németellenes, kurucos szellemű vers jöjjön létre, elegendő volt, amint láttuk, a hely-

zetünkkel való elégedetlenség és a kurucvilág emléke. Ebből következik, hogy ha egyes versekben ilyenféle utalások találhatók, az még nem bizonyítéka annak, hogy az illető vers a kuruckorban keletkezett. Fontos ezt előre tudnunk, hogy kritikával fogadhassuk Thalynak az érvelését, amikor a *Fut az oláh...* (V. É. 268.), *Bécsi német...* (Ad. II. 395.), *Musztafa, Karafa...* (Ad. II. 189.) stb. verseket egyes kitételeik miatt, a kuruckorba osztja.

VARGA IMRE.

JÓKAI ÉS PITAVÁL.

Az ifjú Jókai környezetének jellegzetes alakjait és az egész magyarság területének leghálásabb mesetárgyait önkéntelen művészi ösztönnel rögzítette eljövendő művei számára. De a romanticizmus lázas mesekeresésében nem elégedhetett meg azzal az egyszerű világgal, amelyet környezete adott; színes képzelete többre vágyott: bejárta az egész világ esemény-birodalmát, hogy onnan merítsen újabb ösztönzést cselekvésre vágyó tetterejének. A nagy történelmi gyűjtőmunkák válnak Jókai kedves olvasmányává. Ezek között talán az első az a francia anekdotagyűjtemény¹, mely ott áll ma is Jókai könyvei között; ez végigkísérte egész pályáján és bármikor szívesen kínálta kritikailag selejtes, de annál érdekfeszítőbb anyagát. E gyűjtemény jelentőségével versenyez Jókai fejlődése szempontjából az a nagyterjedelmű német mű, melyet egyszerűség kedvéért *Pitaval* néven szoktak említeni.

A *Pitaval* név manapság fogalommá vált; így nevezik a bűnügyeket irodalmi alakban feldolgozó gyűjtőmunkákat Gayot de Pitaval francia ügyvédre², aki először adott ki ilyen gyűjteményt. A két évszázaddal ezelőtt megjelent mű iskolát alapított. Alig van a világirodalom jelenségei között munka, melynek hatása megközelítené ezt az érdekhajhászó sorozatot. A nagy szellemi áramlatokkal foglalkozó irodalomtörténet lekicsinylőleg megy el Pitaval mellett, de aki az emberi szellem fejlődésének hamisítatlan képét akarja megrajzolni, az nem mellőzheti ennek az iránynak példátlan erejű megnyilvánulását. Pitaval művét folytatták, átdolgozták, rövidítették és bővítették. Neve alatt újabb és újabb sorozatok láttak napvilágot az egész világ minden irodalmában. Természetes, hogy a magyar irodalom sem kerülhette el ezt a hatást;

¹ *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour*. I—V. Troyes, 1811. Jókaival részletesen összehasonlította Hankiss János. (*Jókai Mór és egy francia anekdotakincs*. Irodalomtörténet 1928. évf. 1—22. lapjain.)

² Gayot de Pitaval 1673-ban született Lyonban és 1743-ban halt meg Párizsban. Itt tárgyalt műve húsz kötetben jelent meg Párizsban 1734—1743 között a következő címmel: *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugemens des cours souveraines qui les ont décidées*.

természetes, hogy már a XIX. század elejétől fogva átdolgozások és fordítások ismertették irodalmunkban az érdekes bűneseteket¹.

Hogy Jókai kora ifjúságától kezdve szorgalmasan forgatta Pitavál köteteit, arra kitűnő romantikusunk érdeklődésének ismeretéből is következtethetünk. A *Magyar nábob*ban ilyen tanácsot ad Kecskegye a kétségbeesett Abellinónak: «Már ha gyilkolni akarsz barátom, akkor olvasd Pitavált, abban mindenféle nemeit és fajait meg fogod ismerhetni a mérgezőseknek növényi és ásványi méreggel, a késsel és baltával, pisztollyal és hurokkal való gyilkolásoknak, s a corpus delicti hogyan és miképen való eltüntetésének, elásva, eldarabolva, vízbe süllyesztve, megégetve. Az egész egy tizenkétkötetes kis könyvtár; amit ha az ember végig olvasott, maga magáról is azt hiszi, hogy gyilkos.» (Nemzeti Kiadás, 5: 200. l.)²

A sokféle *Pitavál*ból Jókai egy német gyűjteményt használt, mely 1842 és 1890 között hatvan kötetben jelent meg ily címmel: *Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit. Herausgegeben von Criminaldirector Dr. J. E. Hitzig und W. Häring. (W. Alexis.)*³ Jókai idézett meghatározása kifogástalanul ráillik gyűjteményünkre, melyből a *Magyar nábob* írásának idején tizenkét kötetet ismert⁴. Hajmeresztő mérgezőseket és gyilkosságokat olvasunk benne aktaszerű száraz tárgyilagossággal — cáfolhatatlan igazságuk még növeli borzalmunkat. Az előadás ridegségét terjedelmes lélektani elemzések enyhítik. Nagy előnye a gyűjteménynek az, hogy nemcsak közönséges bűneseteket dolgoz fel, hanem történelmileg nevezetes eseményeket is; így pl. alapos értekezéseket olvashatunk Enghien herceg kivégeztetéséről, a Cadoudal-féle összeesküvésről, Kotzebue meggyilkolásáról és még nagyon sok, politikailag nagyjelentőségű perről. Ez az óriási terjedelmű munka évtizedeken át kísérte Jókai munkásságát; az itt-ott elbukkanó nyomok igazolják azt, hogy Jókai állandó figyelemmel kísérte az évek folyamán egyre szaporodó köteteket és műveinek tárgyát nem egyszer innen merítette.

Jókai pályájának egészen az elejéről való *A kalózkirály*⁵ című novella. A huszonhatéves író Pitavál harmadik kötetéből⁶

¹ Azzal a hatással, melyet Pitavál a múlt század első felében a magyar irodalomra gyakorolt, részletesen foglalkozik dr. György Lajos a magyar széppróza fejlődéséről szóló, előkészületben levő munkájában.

² Jókai műveit az alábbiakban is a Nemzeti Kiadásból idézzük.

³ A gyűjteményt a 31. kötettől (1862-től) kezdve dr. A. Vollert folytatta.

⁴ 1854-ban, a *Magyar nábob* írásának idején, már húsz kötet jelent meg *Pitavál*ból.

⁵ Először a Pesti Napló 1851. évfolyamában. A Nemzeti Kiadás 21. kötetében (*Hangok a vihar után*) a 169—256. lapokon.

⁶ *Der neue Pitaval*. Dritter Teil. Leipzig, 1843. A kötet 388—430. lapjain: *Barthelemy Roberts und seine Flibustier*. 1722.

merítette elbeszélésének tárgyát. Ami adatszerű Jókainál előfordul, az kivétel nélkül forrásából való; ebből a szempontból legfeljebb elírt valamit, de azt is legritkább esetben¹. Némelykor annyira megy, hogy forrását valósággal szószerint követi. Nézzünk meg egy példát. Jókainál:

«Azon pillanatban, midőn a kalózok csákyáikat kiveték, hogy a gályába kapaszkodjanak, egyszerre megdördültek annak ágyútelepei s a rablók könnyű préda helyett félelmes ellenséget láttak maguk előtt.» (21: 213). Pitaválnál:
«...als die Flibustier ihre Enterhaken auslegten, donnerte die ganze Artillerie der Galeere und der Sloop, und ein furchtbares Geschrei kündigte ihnen statt leichter Beute einen fuchtbaren Feind an».

Ha egy elbeszélés irodalmi értéke pusztán a benne foglalt adatok hitelességén fordulna meg, akkor Jókai a *Kalózkirályban* legfeljebb az átdolgozó, vagy éppen a fordító nevére tarthatna jogot. De az ifjú Jókai már itt, első nagy regényei előtt két évvel, merész alkotóként jelenik meg előttünk. *Pitaval* száraz kalózelbeszélése, mely lehetőleg aggályos pontossággal, időrendben írja le a kétszáz év előtt élt tengeri rablók zsványosságait, Jókainál a romantikus szeszély játékvává válik; az anyag azonos csupán, mert Pitaval a tudós rendszerező, Jókai pedig az életet adó író.

Jókai egészen átalakította *Pitavalt* és alkotó munkája közben eredetijének anyagát céljainak megfelelően átcsoportosította.² Mily szegényes lelemény volna azonban az, mely csupán arra szorítkoznék, hogy amit eredetije legvégül mondott el, mindjárt elbeszélésének elejére tűzze! Nem, Jókai ennél többet tett: párhuzamos cselekményt iktatott be saját képzeletéből és ennek érzelmi szálaihoz fűzte az egész bonyodalmat. Ez a párhuzamos cselekvény, mely minden ízében Jókai alkotása és — tegyük hozzá — minden ízében romantikus alkotás, a következő:

Rooberts Barthelemyt, a hírhedt kalózkapitányt, eredetileg Villiámnak hívták. Ősz nagyanyja és két nővére meg menyasszonya csendes családi körében élt Hispaniola partján egy barátságos kis házikóban. Hajósok biztatására tengerre szállt, hogy övéinek nyugodt és boldog életet biztosítson. Már együtt volt a kis vagyon, mely jövőjének megalapozására szolgált volna, amikor kalózok fogságába került. Hosszú habozás után kalózéletre szánta magát; vakmerősége hamarosan társai fölé emelte. Így lett a csendes, szelíd

¹ Így — igen jellemzően — *Roberts* nevét *Rooberts*-nek írta. Jókainak rendes szokása, hogy a neveket megváltoztatja.

² *Der neue Pitaval*, dritter Teil. 397. lap.

³ Nem érdektelen számszerű adatokkal bemutatni, miként ugrált Pitaval anyagában Jókai. A fejezet Jókai elbeszélésére, a lapszám Pitavalra utal. I. fejezet: 427—392—415—392—393—427—406—427—401. II. fejezet: 393—394—395—390—391—396—405—397—398—399—418—424—400—401—402—403—404. III. fejezet: 404—405—406—407—408—409—408—409—410—413—414—415—426. IV. fejezet: 417—418—419—420—423—426.

Villiámból félelmes hírű kalózkapitány: Rooberts Barthelemy. Ezután is meglátogatta szeretteit, akik reszkettek érette és imádkoztak, hogy Isten óvja a hirhedett kalóztól, Roobertstől. Bár kincse volt elég, azt nem adhatta ezeknek a tisztaelkű, gyöngéd nőknek, mert vér tapadt az aranyhoz. Vad kalóztársai meglesték ilyen szelíd látogatása alkalmával és szemére lobbantották gyöngéd érzelmeit. Rooberts most, hogy bebizonyítsa szíve keménységét, még az eddiginél is vakmerőbb kalandokra vezette társait. Vad tivornya között vette a szörnyű hírt, hogy Hispaniolát feldúlták a fellázadt négerek. Sietve kedvesei segítségére hajózott, de kimondhatatlan fájdalomra a csendes lakot feldúlva találta. Erre bosszút esküdött a négerek ellen. Rávette társait, hogy hajózanak Afrikába. Ott szokatlan kegyetlenséggel bánt el a feketékkel. Utolsó reggelén egy elfogott hajó kapitányával étkezett. Ez elmondta neki, hogy kedvesei megmenekültek és Dublinban élnek. Roobertset megrázta a hír, de már késő volt. Az ellene küldött angol hadihajó a kalózkodat legyőzte, Rooberts maga elesett a harcban, Dublinben pedig három fiatal leány imádkozik: «Őrizd meg a mi kedvesünket Villiamot, s hozd őtet mihozzánk vissza!»

Ez a keret teljesen a Jókai alkotása. Ide illeszkednek be Pitavál rablótörténetei. A megrázó ellentét: szilaj rablókapitány és gyöngéd lovag — világosan rávall a mult század közepére. Figyelemreméltó Jókai központosító törekvése: az elbeszélés minden eleme a mese szolgálatában áll és ezt Jókai soha, egy pillanatra sem téveszti szem elől. Pitaválnál is elmegy Rooberts Afrikába, de Jókainál megvan rá az oka!

Jókai legkiemelkedőbb sajátja az a lüktető élet, mellyel elbeszélését a holt leírással szemben a dráma magaslatára emeli. Ennek leglényegesebb eszköze a párbeszéd. Az ifjú Jókai szenvedélyes hangon szónokol: «Az Istenért, uraim! Ti derék, vitéz, tiszteletre méltó férfiak! Ti hősök, ti félistenek! Az egekre, az ördögökre, és mindenre, a mi előttetek szent, kérlek benneteket, ne öljetek meg engemet. . . » Vagy tovább: «Uraim, dicső vitézek, korunknak imádott hősei, hallgassatok meg engem, kérlek mindenre, ami előttetek szent. . . » (21: 177.) Amikor Rooberts a kedves hajlék romjainál időzik, úgy esküszik bosszút, mintha Schiller Moor Károlyától tanulta volna a szerepet:¹ «Hah! kiálta föl, kitörülve szemeiből a könnyet, nem vizet a tűzre, hanem olajat! Nem sírni most, hanem bosszút állani! A rabló siralma vérontás! Bosszút állok az emberiségen, bosszút a világon teérted, meggyilkolt családom! Ne adj nekem több nyugalmat föld! Válgék a pohár örömmé ajkaim előtt, gyűlöltté szívemben minden indulat. . . ». (21: 221.) Igen érdekes, hogy Jókainál az ilyen nagyhangú szónoklat önkéntelenül jambikus lejtést vesz fel. Vannak művei — különösen az ötvenes években

¹ Schiller kimutathatólag hatott Jókaira. V. ö. Dr. Rajka László: *Jókai «Törökvilág Magyarországon» című regénye*. Erdélyi Múzeum 1931. 28. lap.

— melyekből egész tökéletes jambikus drámát lehetne minden különösebb fáradság nélkül összeállítani. A külső alak és belső tartalom oly szoros együttműködése ez, melyre a világirodalomban nem sok példát találhatunk.

Jókai nem csupán író, hanem a szó legszorosabb értelmében költő. Nagy gondot fordít itt tárgyalt elbeszélésében is a hangulati elemekre. «A vihar elcsendesült, a tenger kinyugodta magát...» kezdi elbeszélését. Ilyen ez is: «Az éj előjött, myriad csillagaival nézte magát az ég a tenger tükrében.» (21:200.) A forrás birtokában tudjuk igazán megbecsülni azt, amit Jókai alkotott. Költőileg is elsőrangú például a kalóz szónoklata sívár életükről, vagy Roobertsnek arra adott, nagyszerű ellentétekben bővelkedő válasza. (21:188—189.)

A *Kalózkirály* jellemző és érdekes állomása Jókai művészetének. Még bizonytalan és bátortalan az anyag kezelésében; forrásától még nem mer messze távozni, mint ahogyan ragaszkodik a kezdő úszó a parthoz. Elbeszélésének terjedelméhez mérten még tulságosan nagy a forrás és az csupán egyetlen mű, melynek számai, ha másként is bonyolítva, Jókainál elengedhetetlen szükségszerűséggel sorakoznak fel; de az egészet áthatja már az az alkotó szellem, melyből néhány éven belül a nagy Jókai lép elénk.

A legragyogóbb lángelmének is vannak gyenge pillanatai, amikor a múzsa hűtlenül elhagyja. Ilyen ernyedt pillanatban írta Jókai *Egy szegény asszony története* című elbeszélését,¹ melynek tárgyát Pitaval tizennegyedik kötetéből² vette. Közismert történet lehetett ez Jókai gyermekkorában: Karolina angol királyné válópere, melyet ellene kicsapongó férje, IV. György király indított.³ Jókaira általában rendkívüli hatást gyakoroltak azok a világesemények, melyekről kétségkívül sokat beszélhettek a kis Komárom városkában a jámbor polgárok abban az időben, amikor írónk még gyermekcipőben tipegett. Ali janinai basa, Bolívar, a szabadsághős, és Karolina angol királyné, a néptől pártfogolt mártír, akiknek története teljesen egyidőben, az 1820-as évek legelején játszódik le, néhány évtized múlva meglevenednek Jókai tollán. Közülük minden bizonnyal a janinai zsarnok félelmes alakja rögződött be leginkább a gyermek lelkébe, az ő története terebélyesedett Jókai egyik legjellemzőbb regényévé. Amikor hozzá anyagot keresett az

¹ Először a Szépirodalmi Figyelő 1862. évfolyamában. A Nemzeti Kiadás 35. kötetében (*Szélcsend alatt. Az életből elvesve.*) a 76—105. lapokon.

² *Der neue Pitaval.* Vierzehnter Teil. Neue Folge. Zweiter Teil. Leipzig, 1849. A kötet 99—269. lapjain: *Königin Karoline von England.* 1820.

³ IV. György angol király (1762—1830) még trónörökös korában nőül vette Karolina braunschweigi hercegnőt (1795), de trónralépése után (1820) házasságtöréssel vádolta. A királyné a per lefolyása után néhány héttel meghalt. (1821.)

Augsburger Allgemeine Zeitung hasábjain, szembe találta magát Karolina királynéval¹ és a jól ismert Bolivárral² is.

A *Szegény asszony története* talán nem is pusztán Pitaválnak köszöni létét. Hiszen Jókai ismerte olyan behatóan ezt a tárgyat, hogy megbízhatott emlékezetében is. Azután meg tíz év telt el a *Kalózkirály* óta, és Jókai éppen e tíz év alatt vált az ifjú kezdőből a magyarság legismertebb írójává. Most már nem ragaszkodott bátortalanul forrásához, hanem az anyagot írói szeszélye szerint alakította. Az angol felsőházban lefolytatott per hosszadalmas tanúvallomásai alapján három képet alkotott, melyek Karolina királynénak Bartolomeo Bergami nevű kalandorhoz való viszonyát ábrázolják. Az elbeszélés második részében bemutatja IV. György királyt, a harmadik részben pedig az izgalmakban bővelkedő válópert, mely a királyné felmentésével végződött.

Az elbeszélés eseményei feltalálhatók Pitaválnál, még IV. György király jellemző kocsmái mulatozása is.³ Az anyagot azonban Jókai a megengedettnél is jobban megváltoztatta, valósággal eltorzította. Beállításának legsúlyosabb valótlanága az, hogy Bergamit fizetett kémnek tünteti fel, aki az udvari párt ármánykodásának eszközül szolgált. Jókai ezt a gondolatot következetesen keresztülviszi elbeszélésén, úgyannyira, hogy a királyné gyors eltávozását a parlamentből is annak tulajdonítja, hogy Bergami megjelent a királyné ellen sorakozó tanúk élén. Az a tanú, akinek kihallgatásánál az itt említett jelenet lejátszódott, Teodoro Majocchi volt, a királyné egyik szolgálója; Bergami sohasem ment Londonba, hogy tanúvallomást tegyen, sőt külföldön iratot adott ki a királyné védelmére.

Jókai bizonyára a drámai hatás fokozása végett hamisította meg az eseményeket, melyeket több oldalról is jól ismerhetett. De ezt nem lehet szerencsés változtatásnak nevezni. Túlságosan nagy az ellenmondás, melyért semmi kárpótlást sem kapunk. Jókai elbeszélése lapos és szellemtelen; drámai életet alig sikerült belevinnie. A tárgy maga sem volt hálás, a szerencsétlen kidolgozás pedig még azt is elrontotta, ami talán élvezhető lett volna benne.

Jókai második nagy virágzása a hetvenes évek végére esik. A régi mesevilág utolsó fellobbanása ez. Jókai ekkor, élete végén, még inkább nézett más anyag után, mint azelőtt — érdekes, hogy utolsó éveiben igyekezett új pályát törni! Csaknem lehetetlen vágy ez oly művésznél, aki tökéletesen átélte és kifejezésre juttatta saját korának művészi eszményét. A hetvenes évek

¹ Allgemeine Zeitung, Augsburg, 1820. évfolyamában.

² *Bolivár*. (Történeti beszély.) Nemzeti Kiadás 12. kötetében (*Dekameron*) a 77. laptól. Az elbeszélés 1857-ből való.

³ *Der neue Pitaval*, 14. köt. 101. lap.

nagy alkotója még a régi Jókai, nemcsak módszerben, hanem tárgyban is. De ez a Jókai sokkal mélyebb, mint az ötvenes évek könnyűvérű alkotója. A magyar történelem romantikus dagályát Thaly Kálmán nagy anyagtudása és korismerete mélyíti. A régi források még visszatérnek ugyan, de anyaguk már nem köt többé szorosan, csupán szilárd pontokat szolgáltat, melyek körül a nagy mesemondó szelleme szabad tetszéssel alakítja történeteinek szeszélyes épületeit. A hűséges Pitaval sem maradhatott ki a téglák közül. De most már nem önálló elbeszélésekre ihleti Jókait, hanem nagy regényeinek óriási vázsnaira kínál egy-egy fordulatos színt.

Az *Egy az Isten*¹ hatalmas meseanyagát — nem minden keserűség nélkül — jelentékeny számú jegyzet kíséri. Ha ugyan — Jókai szerint — nem is azt a célt szolgálják ezek a jegyzetek, hogy a műbírálok ostroma ellen megvédjék, mégis csak a bírálók igazságtalan támadásai indították a nagy romantikust anyagának feltárására. Jókai maga is érezte, hogy ez nem fogja elhárítani az újabb kifogásokat. Ezek a jegyzetek inkább arra alkalmasak, hogy a jóhiszemű olvasót megtévezzék, abba a hitbe ringatva, hogy az idézett események valóban *úgy* történtek meg, mint ahogyan azt a regényben olvasta. Többek között Jókai tizenhétszer idézi *Pitavalt*, de az olvasó egyetlen egyszer sem szerez tudomást arról, hogy a regénybe illesztett csalást voltaképen ki követte el. *Pitavalban* olvashatjuk az igazi történetet².

Eynatten tábornok és Richter bankigazgató szörnyű pöre ez, melyet Jókai regényében felhasznált.

Az 1859-i háború folyamán a hírlapok nagyszabású csalásról és megvesztegetésről írtak. A suttogó hírek Eynatten tábornokot gyanúsították. A tábornok közben Franciaországba utazott, de az uralkodó visszarendelte. A titokban megindított nyomozás ugyanis olyan vagyontételeket talált Eynatten hirtokában, melyeknek eredetéről nem tudott elszámolni. Kínos kikérdezések után kénytelen volt beismerni, hogy egy Jung Hermann nevű kereskedő, valamint annak veje, Basevi Mózes, megvesztegették. Eynattent letartóztatták, erre öngyilkosságot követett el: először egy aranytűvel átszúrta a szívét, de minthogy erre nem halt meg, lefejtette egyenruhája aranyzsinórját és azzal felakasztotta magát. Büntetésai megszöktek, így csupán az adatokból lehetett összeállítani a hadsereg kárára elkövetett szállítási csalás körvonalaait. Jung és Basevi Eynatten segítségével a fegyverszünet megkötése után nagy ökörszállítási üzletet kötöttek, minthogy pedig az így fölöslegessé vált állatokat a hadsereg nem vehette át, még az állam fizetett

¹ Először A Hon 1877. évfolyamában. A Nemzeti Kiadás 26—27. kötete.

² *Der neue Pitaval*. Fünfunddreissigster Teil. Dritte Folge. Elfter Teil. Zweite Auflage, Leipzig, 1872. A kötet 1—102. lapjain: *Der Prozess gegen den kaiserlich-königlichen Feldmarschalllieutenant Geheimrath Freiherrn August von Eynatten und den Bankdirector Franz Richter*. (Wien. Misbrauch der Amtsgewalt, Bestechung und Betrug.) 1859 és 1860.

búsás kárpótlást a csalóknak. A nem szállított ökrök bőrét is eladta Eynatten, s ezért újabb kárpótlást kaptak. Az izgalmas perben végül egyetlen vádlott maradt: Richter Ferenc bankigazgató, aki hitványabb minőségű szövettel és szemetes gabonával csalta meg az államot. A botrányok gomolygó áradata egészen a miniszteri székeig ért el. Tanúként hallgatták ki báró Bruck Károly pénzügyminisztert, aki a második kihallgatás előtti éjjel borotvával felvágta ereit és egy nap múlva meghalt. A botrányper úgy ért véget, hogy minden jelentősebb szereplője: bírák, vádlottak egymásután, váratlanul elhaltak.

Jókai kétségtelenül az egykorú eseményekkel kapcsolatban ismerte már e hírhedett per adatait, de Pitával nyújtotta neki azt a világos áttekintést, amely az eddig zavaros és titkolt pert kielégítően megmagyarázta. Pitával terjedelmes története két helyen bukkan elő Jókai regényében. (II. rész 30. és 33. fejezet.) Cagliari hercegnek pénzre van szüksége, ő a befolyásos kijáró; a család egyes mozzanatait közli Caldariva márkinővel, aki megint Vajdárral beszél meg a gyakorlati kivitel. Jókainál egyetlen adat sem árulja el a botrányper eredeti szereplőit; csupán az eszmét vette *Pitaválból* és azokat a körvonalakat, melyek ezt a szomorú esetet jellemzik. Viszont a legtávolabbról sem lehet azt állítani, hogy Cagliari herceg volna Eynatten, és Vajdár valamelyik a csalárd szállítók közül. Az esemény szálait Jókai a legcsekélyebb zökkenő nélkül szötte el a többiek közé; még neki is, pedig a világ egyik legragyogóbb «komponistája» volt, ritkán sikerült oly tökéletes összhangot létrehozni különböző, széthúzó elemek között, mint itt. *Pitavál* felhasználta, de egy nagyobb egység szolgáltatásban minden egyéni léttől megfosztotta. Regényének különösen a csalást előkészítő fejezete a legjobbak, legérdekesebbek közé tartozik alkotásai között.

A torockói történettel csaknem egy időben készült Jókainak *Egy hírhedett kalandor a tizenhetedik századból* című regénye, mely a nagy mesemondó babonás, természetfölötti ismereteinek gazdag tárháza¹. A harmincéves háború századának babonáit, ördög- és boszorkányhitét használta fel regényes keretben, azoknak a régi iratoknak hangulatára támaszkodva, melyeket már előzőleg is ismert és tanulmányozott. A magyar *Simplicissimus* és a vele rokon kalandoriratok adták az eszmét, Stramberg Keresztély az anyagot, melynek eredete most már csaknem a legcsekélyebb részletig is ismeretes. Nem lehet túlságosan meglepő, hogy a *Kalandor* sokszínű anyagához Pitaválnak is hozzá kellett járulnia a maga szerény adományával. Az eddig felderítetlen bak-lovagok (65: 247—256.) és az ugyanott elbeszél

¹ A *Kalandor* először. A Hon 1878. évfolyamában jelent meg. A Nemzeti Kiadás 65. kötetében. Erre vonatkozó értekezésem: *Jókai Kalandora*. Kolozsvár, 1932. és *Jókai és a Rajnai Antikvárius*. Erdélyi Múzeum, 1935. évf.

erőszakos rablások Pitaval¹ alapos értekezésén át termékenyítették meg Jókai képzeletét.

A bak-lovagok — Pitaval elbeszélése szerint — titokzatos tolvajok voltak, akik Németalföld Mersen nevű községében valósgós szövetséget alkottak. A későbbi rablószerződéstől eltérően teljes csendben osontak be a kiszemelt házba és onnan minden értékes holmi összeszedése után nyomtalanul eltűntek. A kárvallottak már sejtették, hol kell ellopott tulajdonukat keresniük; Mersenbe siettek, ahol valóban megtalálták az eltulajdonított jószágot és azt visszaváltották. Az volt az egész dologban a legcsodálatosabb, hogy sokszor két-három napi járóföldre esett a merénylet színhelye a hírhedett Mersentől, és a lopott holmi mégis — az akkori fogalmak szerint — megmagyarázhatatlanul rövid időn belül Mersenben bukkant fel. Ezért lassanként elterjedt az a hiedelem, hogy a tolvajok a sátán segítségével űzik gonosz mesterségüket. A babonás század képzelete hamarosan kiszínezte ezt a mende-mondát. «Ueber einem blutigen Körper, so hiess es allgemein, verbänden sich die Räuber mit grässlichem Eide. Satan selbst führe dabei den Vorsitz, er mustere die Glieder, gebe die Diebstähle an, und helfe sie ausführen.»² A tolvajoknak a sátán egy elefántnagyságú kecskebakot rendel szolgálatára, ez repíti őket a levegőn át szél gyorsasággal vissza Mersenbe. Innen kapták bak-lovag nevüket.

Jókai a hollandi rablókról szóló teljes elbeszélést felhasználta. Nála a bak-lovagok erőszakos gonosztevők, olyanok, mint Pitaval fejtegetéseinek később felsorolt alakjai. Ezek már nem elégszenek meg csendes tolvajlással, hanem nagy rablótámadásokat hajtanak végre, mint a hírhedett későbbi merseniek, akik szívdermesztő ordítással rohanták meg a magános házak lakóit és az eltorlaszolt ajtókat feltörve, a kétségbeesett embereket lemészárolták. A *Kalandorban* a merseni rablók esete csupán színelváltás, mely a Jókaitól alkotott tarka világ élénkítésére szolgál.

Az olyan élénk képzeletű író, mint Jókai, nem kerülhette el az izgatóan érdekes *Pitaval*-gyűjtemény hatását. A bűnügyi történet, a romanticizmus mesemondásának egyik legjelentősebb vívmánya, mely elpusztíthatatlan erővel virágzik ma is, már az ifjú Jókainál jelentékeny helyet foglal el. Elbeszélései között találunk olyat, mely csalódásig hasonlít a francia Pitaval történeteire.³

¹ *Der neue Pitaval*. Achtzehnter Teil. Neue Folge. Sechster Teil. Leipzig, 1852. A 146—312. lapokon több alcímmel: *Die Räuberbanden am Mittel- und Niederrhein*. Ebből a 2. fejezet a 151—154. lapokon: *Die Bocksreiter*.

² *Der neue Pitaval*, 18. köt. 153. lap.

³ Sőt az sem lehetetlen, hogy a francia tárgyúakat valóban *Pitavalból* merítette. Én ugyanis az eredeti *Pitaval*nak csupán egy kilenc kötetes német kivonatához férhettem hozzá (Leipzig, 1747—1767.), melyben az itt felsorolt

*Egy halálítélet*¹ bevezető szavai a kivégzések ellen irányulnak.

Monce párizsi bankár tönkre ment. Öngyilkosságra gondol; ekkor egy Taillard nevű ügyvéd rábeszéli, hogy maga helyett egy temetőből elloptott holttestet éktelenítsen el — mindenki azt fogja hinni, hogy önkézével vetett véget életének. Monce megfogadja a tanácsot, feleségének értesítését Taillard magára vállalja. Monce Tonners néven Amerikába menekül, felesége pedig magánvagyonának feláldozásával megmenti nevét a gyalázattól. Taillard nem értesíti Monce feleségét férje meneküléséről, minthogy szereti az asszonyt és nőül akarná venni. Amikor visszatásítja, bosszúból feljelenti, azzal vádolva, hogy ő gyilkolta meg férjét; majd pedig, hogy a szörnyű vádat még jobban megerősítse, az esküdtek előtt ő maga is bűnrészességet vállal. Mindkettőjüket halálra ítélik, de csak Taillard-t végzik ki, minthogy az asszony reményteljes állapotban van. Még a halálos ítélet végrehajtása előtt kézre kerül az álruhában bujkáló Monce, és így felesége ártatlansága kiderül.

Az elbeszélés minden tekintetben magán viseli a huszonöt-éves Jókai kiforratlanságának összes jeleit. Émelyítő dagálya semmiképen sem alkalmas a cselekvény feltűnő valóságosságának takarására. Ha azonban lefejtjük a romantikus Jókaira annyira jellemző üres színfalhasogatásokat, akkor izig-vérig hamisítatlan *Pitaval*-történet tárul elénk. Még a törvényes eljárás meggondolatlan felületessége is lépten-nyomon fellelhető az eredeti *Pitaval*-ban. Az alapos és megfontolt *Új Pitaval* német szerzői alig győzik csodálkozásukat elfojtani a régi francia bírói eljárás ijesztő könnyelműségén.

Nem sikerült jobban a második francia tárgyú bűnügyi történet sem, melynek címe: *Mi van a föld alatt?*²

Malmont marquis egy vidéki városkában élt feleségével, aki egy napon váratlanul meghalt. A marquis mérget adott be neki, melytől tetszhalottá vált, és így eltemettette. Malmont ugyanis Párizsban beleszeretett Delmaure Olivába és nőül akarta venni. Örült szerelmében megvallotta Olivának a gyilkosságot. Az esküvő éjszakáján Oliva a nászszobát kriptává alakította: — bosszút akart ugyanis állani Malmont marquis-n, aki az ő anyját meggyalázta. A marquis idegrohamot kapott, Oliva az örültek házába záratta, onnan azonban megszökött és első felesége sírjához ment, hogy ott véget vessen életének. Nagy meglepetésére itt első feleségével találkozott, akit a sírboltból megmentett régi kedvese. A marquis most gúnyos levelet intézett Olivához, aki azonban

novellák forrását nem találtam meg. Az eredeti *Pitaval* történetei közül az érdekesebbeket a Jókaitól használt *Neuer Pitaval* újra átdolgozta. Hasonlóképpen átdolgozta a Jókaitól a *Névtelen várban* idézett I. D. H. Temme is, akinek idevágó történetei magyarul is megjelentek Mártonffy Frigyes fordításában. (*Bűnügyi képeskönyvtár minden nemzet nevezetesebb bűnpereiből.* Gyűjtötte Dr. Temme I. D. H. Németből fordította Mártonffy Frigyes, Pest, 1870.)

¹ Pesti Röpívek, 1850. — Nemzeti Kiadás 14. kötet. (*Árnyképek.*) 104—136. lap.

² Az elbeszélés 1858-ból való. Nemzeti Kiadás 13. köt. (*Dekameron*) 1. laptól.

közben megtudta, hogy Malmont első neje öngyilkosságot követett el és meghalt. Oliva erre a hatóságok előtt bebizonyította, hogy Malmont marquis örült és a kétségbeesett embert elzáratta.

Ennél borzasztóbb történetet talán sohasem írt Jókai. A cselekvény elképesztő valószínűtlenségével versenyez az üres, fellengző, nagyot mondani akaró előadásmód.

Jókai egész működésén megfigyelhető, hogy tanulmányait magyar szempontból értékesíteni törekedett. Nagyon természetes, hogy a *Pitaval* hasonló tárgyú magyar történetek megírására buzdította. Magyar tárgyú bűntörténeteket mesél tehát el, némelykor valószínűtlen szárazsággal, akárcsak mestere, aki szintén nem tartozik a szerencsés elbeszélők közé.

Az egyik, *A bűntárs*,¹ gyenge rémtörténet.

Matild egy nagy úr leánya, kit atyja Imréhez adott nőül. Imre sívár lelkű, gonosz ember. Lentey Pál rábízta minden vagyonát, mert el kellett utaznia, de mikor hazatért után visszakérte, Imre eltagadta, sőt nejét is rávette, hogy születendő gyermeke boldogságára tegyen tanuvallomást Lentey ellen. A megcsalt Lentey leszúrta Imrét, maga pedig öngyilkosságot követett el. Imre haldokolva elárulta Matildnak, hogy a kincset a padló alá rejtette. Matild magához vette Lentey árváit, de azok közül csak egy fiú maradt életben: Dezső. Matildnak ikrei születtek: Makár és Lina. A fiú förtelmes szörnyeteggé fejlődött, aki megszökött hazulról. Lina bájos lánnyá serdült, Dezső megszerette; épen a lakodalomra készülődtek, amikor hirtelen eléjük toppant Makár, akit a nép Csudafőnek nevezett, és követelte a kincseket. Csudafő, a híres haramia rájuk gyujtotta a házat, alig menekülhettek meg. Az elfogott Csudafőt lefejezték, Matild pedig boldogan élt családja körében.

Ez a rémes történet minden tekintetben elárulja a kezdő író. A cselekvény nehézkesen döcög előre, valószínűsége csekély, alakjai elmosódottak. Jellemző a gyenge elbeszélésből is előbukkanó központi gondolat: Matild bűnt követ el, amikor az igazság ellenére születendő gyermeke boldogságára esküszik. Ezért keserűen meglakol: fia testi-lelki szörnyeteg. Matild csak akkor nyeri vissza nyugalma, amikor fiát kivégzik. Ezt — a kezdő Jókaira jellemzően — Lentey szellemének megjelenése adja tudtunkra.

Egy másik elbeszélése, *Az átkozott ház*² sem sikerült jobban.

A Vadkertől Pusztamező felé vezető dülőút mellett emelkedik egy ház, melyet mindenki messze elkerül. Madocsai Bálint volt itt a földesúr, egy nyomott kedélyű ember, akihez csupán örült kertésze, Rába, ragaszkodott. Rába meghalt, Bálint pedig feleségül akarta venni unokáját, Juditot. Az esküvő előtt meghívta barátját, Ajky Bélát. Judit megszerette Bélát. Erre Madocsai Bálint számukra építtette a pusztai házat. Az esküvő éjszakáján oda kísérte

¹ Eletképek 1847. évf. Nemzeti Kiadás 22. köt. (*Vadon virágai*) 135. laptól.

² Unió zsebkönyv, 1848. Nemzeti kiadás 22. köt. (*Vadon virágai*) 170. laptól.

az ifjú párt. Bálintot a sötét éjben lovai halálra hureolták, reggel pedig az új ház minden lakója halott volt. Bálint ugyanis egy melegforrás fölé építette a végzetes házat és annak gázai a lakókat megfojtották.

Az elbeszélés minden mesterkelt fanyarsága mellett is mutat érdekes vonásokat. A történet komor rejtelmessége Poe Edgar egyik-másik novellájára emlékeztet.

Jóval érdekesebb a Dekameron egyik elbeszélése: *A láthatatlan seb.* (11:17. s k. l.)

Egy híres fővárosi műtőorvoshoz korán reggel beállított egy vidéki föld-birtokos. Panaszkodott, hogy tűrhetetlen fájdalmat érez a keze fején. Kérésére az orvos egy darabot eltávolított a megjelölt helyről, bár ott semmi baj sem látszott. Ez az eset néhány hét múlva megismétlődött. Végül az orvos levelet kapott betegétől és ebből megismerte az eset nyitját. A földbirtokos elvette a szomszéd grófnő társalkodónőjét. Az asszony gyöngéden szerette, de a férjet féltékenység kínozza. Egy nap titokban felnyitotta felesége asztalkáját és abban szerelmes leveleket talált. Az asszonyt ugyanazon éjjel megfojtotta, szájából egy vércsepp hullott keze fejére. Alig temette el, meglátogatta a szomszéd grófnő és kérte, hogy adjon vissza egy csomag levelet, melynek megőrzését barátnőjére, az elhunyt asszonyra bízta. A gyanús levelek, tehát a szomszéd grófnőhöz szólottak, kinek durva, kicsapongó férje volt. Most már későn jött a bánat. Ugy érezte, hogy az utolsó vércsepp szüntelen égeti. A levéllel együtt érkezett a hír, hogy a földbirtokos agyonlőtte magát.

Ez már izig-vérig Pitaval-történet! De Jókai nagytaladt az elbeszélés művészetében. A mese — mely minden valószínűség szerint nem Jókai találmánya — feltűnően emlékeztet Shakespeare-re. A lemoshatatlan vérfolt épügy üldözi a szerencsétlen birtokost, mint Lady Macbethet Duncan király vére, az esztelen és vizsgálat nélkül gyilkoló féltékenység örök példája pedig Othello. Jókai költői fejlődése szempontjából különös figyelmet érdemel e három elbeszélés lelki elemzésének fokozatos fejlődése. *A büntárs* együgyű és kezdetleges jellemeivel szemben *Az átkozott ház* fojtott indulatú örültjei életteljesebbek, *A láthatatlan seb* hőse pedig lelki mardosásában szinte *Agnes asszony* magaslatáig emelkedik. Jókainak Pitaval nem annyira anyagot nyújtott, mint inkább példát a jellemek elmélyítésére, mert ez a nagy gyűjtemény minden egyes esetben különös gonddal foglalkozik a jellemek lelki elemzésével. Innen kezdve Jókai egy színvonalon marad, amint azt további hasonló tárgyú elbeszélésein megfigyelhetjük.

A *Dekameronban* (1858) olvassuk a *Hús év múlva* (12:119. s k. l.) című elbeszélést is.

Egy kis fiú bálban volt. Itt elálmosodott, elhúzódott a kártyaszobába és elnézegette, miként kártyázik négy tiszt. Végül egy sarokban elaludt. Egyszer nagy zajra ébredt fel. Két tiszt, egy vidám őrnagy és egy fiatalabb hadnagy, összevesztek. Hirtelen bezárták a termet és kardpárbajt vívtak. A viadal azzal ért véget, hogy az őrnagy a hadnagy kezéből kiütötte a kardot, mire a felek kibékültek. Mindenki eltávozott, csak az őrnagy gombolgatta

még dudorászva a kabátját, amikor egy szemüveges tiszt nézett be és hátulról leszúrta az őrnagyot. A gyilkosság pillanatában ezt mondotta: «Nesze a portepéért!» A fiúcska a nagy felindulástól lázas beteg lett, két hétig feküdt, azután elbeszélte, hogy mit látott. Erre a hadbíróság elé vitték és vagy húsz tisztet vonultattak fel előtte azzal a kérdéssel, hogy a tettest megismerné-e? A gyermek azonnal felismerte a gyilkost, meg is mutatta, de az tagadta tettét. Ekkor a fiúcskának eszébe jutottak a tiszt szavai, melyek döntő bizonyítékul szolgáltak. Az őrnagy ugyanis, akit gróf Montellinek hívtak, egyszer tréfából elcsesélt a gyilkos, Terszky Rudolf kardbojztját egy himzőszalaggal. Terszky nagyon megsértődött, de az őrnagy az ezredes előtt megkövette. Hármukon kívül senki sem tudott az esetről. Terszkyt húsz évi elzárásra ítélték. A gyilkos megfenyegette a fiúcskát, hogy kiszabadulása után megöli; de amikor valóban találkoztak, megtört ember állott a férfiúvá serdült fiúcska előtt.

Ez az elbeszélés a legjobb Jókai összes bűnügyi novellái között. A cselekvény tökéletes lezártasága, természetes fejlődése és a jellemek világos rajza egyaránt kitűntetik.

A *Dekameron* történetei között foglal helyett az *I love you* (13: 232. s k. l.) Alcime, *Egy gyilkos nő vallomásaiból*, már előre figyelmeztet arra, hogy bűnügyi novellát olvasunk.

Jenny hét éves korában árván maradt. Nagybátyja előkelően neveltette, majd a felerdült leányt nőül kérte. Jenny erre elszökött a háztól és a vagyonáért pert indított. Kiderült azonban, hogy semmi követelni valója sincsen. Ekkor női divatüzletet nyitott. Nemsokára levelet kapott egy bizonyos lord Hardingtól, aki azt írta neki, hogy első feleségétől most válik, újabb szerelme nagy anyagi romlásba döntené, azonban Jennybe szeretett és feleségül venné. Addig is anyagi segítségét ajánlotta fel, melyet Jenny elfogadott. Egy este sötét szobában fogadta a lordot, más alkalommal pedig megvallotta, hogy szereti. Nemsokára felkereste nagybátyja és gúnyos célzást tett szerelmére. Jenny gyanút fogott és a legközelebbi találkozás alkalmával a lordot leszúrta. A cselédek lámpákkal berohantak és megvilágították a holttestet: a Jenny nagybátyja volt.

A valószínűtlen történetbe Jókai nem tudott életet önteni. Az ilyen tárgyak mutatják meg azt a kétségtelen igazságot, hogy Jókainak gyenge oldala a mélyebbre hatoló lelki elemzés; ha a cselekvény nem perdülhet elég könnyedén, akkor nagy mesemondónk kényelmetlen helyzetbe kerül. Amennyire valószínűtlen a történet, époly kevés részvétet ébreszt a hősnő, aki iránt pedig Jókai — szemmel láthatólag — szeretne együttérzést felkelteni.

Jóval későbbi elbeszélése Jókainak *Az angyalarcú démon*.¹ A történetet Nyáry Páltól hallotta.

Matild báróné kiváló szépségű nő volt. Idősebb férjétől csakhamar elvált, előkelő házat vitt és fényűzően élt. Amikor elvált férje meghalt, felmutatott

¹ Igazmondó 1873. évf. Nemzeti Kiadás 61. köt. (*Megtörtént regék*.) 1—20. lapon. A Jókaira vonatkozó könyvészeti adatokat Szinyeyitől vettem.

egy tőle kiállított kötelezvényt, melyet a bosszús örökösök kénytelenek voltak kifizetni. Egy idősebb mágnás is gyakran megfordult a háznál. Egyszer Egyiptomból az a hír érkezett, hogy a mágnás ott utazás közben meghalt. Hitelezői jelentkeztek, többek között a szép özvegy is egy kötelezvénnel. A halálhír azonban nem volt igaz, a mágnás hazajött és megdöbbenve jelentette ki, hogy a kötelezvény hamis. Óvatos nyomozás után sikerült a báróné bűntársait is megtalálni, mire mindnyájukat letartóztatták. Házkutatás alkalmával hamis iratokat és pecséteteket találtak. A szép bárónét hosszadalmas eljárás után tíz évi börtönre ítélték.

Ez az elbeszélés nemcsak időben távolodik el a többiek-től, hanem tárgyában és felfogásában is. Világosan érezzük, hogy az esemény való történetet takar; a neveket Jókai nem közli, minthogy a bűnper szereplőinek leszármazottai tekintélyes emberek, akiket kímélni akar. Az elbeszélésnek nincs semmi művészi értéke, csupán érdekes bizonyítéka annak, hogy Jókai öntudatosan gyűjtötte a magyar Pitaval-eseteket.

Minden bizonnyal lehetne még találni nem egy nyomot, mely Pitaval tanulmányozására vallana. A *Szegény gazdagok* írója nem idegenkedett a bűnügyi történettől, sőt épen ő volt az, aki ezt a műfajt diadalra segítette irodalmunkban. Pitaval az ifjú Jókainak kész elbeszélést kínált, a kiforrott írónak pedig tárgyakat, melyekkel regényeit gazdagította. Van azonban vizsgálatunknak egy igen fontos pontja még, mely érdekes világot vet a mi kitűnő mesemondónkra: Jókai finom ízlésű ember volt! Közönségesebb gondolkozású írók Pitaval rémtörténetei föltétlenül arra csábították volna, hogy az ott minden egyes alkalommal olvasható iszonyatos kivégzési jeleneteket utánozni törekedjék. Ez ugyanis Pitavalnak legfelölőbb saját-sága; nála a bűnesetek végén megtaláljuk a borzalmas kivégzések részletes leírását. Szemmel láthatólag kedve telt abban, hogy a halálraítélt utolsó pillanatait megörökítse. Halálsápadtan, ájuldozva, némelykor szörnyű könnyekkel vonulnak az áldozatok a vesztőhelyre, ahol a kor szokása szerint óriási tömeg nézi végig a hajmeresztő kegyetlenséggel végrehajtott kivégzéseket. Jókai jóízlésének fényes bizonyítéka, hogy ezt a százával kínálkozó borzalmat egyetlen-egyszer sem ragadta meg, hogy elbeszélésének érdekességét fokozza. Nem törődött Jókai a közönséges bűncselekményekkel sem; a különleges, hősies, politikai hátterű, nagyszabású esetek vonzották, mint ahogyan egész egyéniségében felfalálható a nagyszabású és a nagy-szerű. Nemcsak hősei szónokolnak és követnek el meglepő, a mindennapi élettől elütő csodálatos tetteket, hanem Jókai maga is rendkívüli embernek érzi magát ép úgy, mint a romantizmus többi mestere.

A készen kapott történeteket ragyogóvá csiszolja, regényes, ábrándos magaslatra erőszakolja. Roberts Barthelemy halálát Pitaval — minden bizonnyal a valóságnak megfele-

lően — így írja le: «Eine Musketenkugel von ungefähr traf den Capitain tödtlich in der Kehle.»¹ Micsoda közönséges halálnak tűnhetett ez fel a romantikus Jókai szemében! Ugy halni meg, mint egy leölésre ítélt szárnyas a szakácsné kezében! Nem! Jókainál a teljes kapitányi díszben pompázó kalóz király szívét járta át a halálhozó golyó (21:252.), méltóképen fejezve be azt a harcos pályát, melyet e ragyogó kalandor megfutott.

Pitaval hasznos iskola volt Jókai számára. Nemcsak mesét nyújtott elbeszéléseihez, hanem alapos és megokolt jellemzéseivel utat mutatott arra, milyen indulatok laknak az emberi szivekben, és életet nyújtott akkor, amikor leszállott az emberi indulatok legborzasztóbb megnyilvánulásaihoz, Jókai pedig újjá alakította, új életre keltette a tőle nyert anyagot, színes mesevilágát gazdagabbá és teljesebbé tette vele.

RAJKA LÁSZLÓ.

¹ *Der neue Pitaval*, dritter Teil. 415. lap.

ZSOLTÁRFORDÍTÁS NYOMA A BÉCSI ÉS MÜNCHENI KÓDEXBEN.

Legrégibb bibliafordításunk ószövetségi része épúgy csonkán maradt ránk, mint az újszövetségi rész. A Bécsi-k. az ószövetségi kisebb könyveket tartalmazza, a Münch-eni-k. csupán a négy evangéliumot. A biblia zsoltárfordításának tartják szoros nyelvi egyezései miatt az Apor-k. zsoltáros könyvét. Hogy az Apor-k. zsoltárai valóban a biblia zsoltárfordítását őrizték meg számunkra, azt a Bécsi- és Münch-k. zsoltártöredékei is világosan tanúsítják.

Még mást is igazol a zsoltártöredékek összehasonlítása. Azt, hogy a bibliafordítás egyes részei közül legrégebbi a zsoltárfordítás; ennek töredékes szövegét épen az Apor-k. őrizte meg, de jó késői másolatban. Egy alkalommal már röviden hivatkoztam erre.¹ Most tüzetesebben is megvilágítom a tételt.

1. A Bécsi- és az Apor-kódex.

A Bécsi-k. lapjain elszórtan zsoltártöredékek is találhatók részint a prologusokban, részint magukban a szentírási szövegekben. A zsoltárszövegeknek vagy a teljes szövege vagy legalább a nyelve egyező az Apor-k. zsoltáraival.

Az egyezés szempontjából két csoportra oszthatók a zsoltártöredékek.

1. Van teljes egyezés. Erre példa:

a) 130. zsolt. 1. v. Domine non est exaltatum cor meum: neque elati sunt oculi mei.

Bécsi-k. 276. Vram nē magasztat fel en zūuēm fem zelefōltēnēc ēl en zēmēim.

Apor-k. VRam nem magasztat fel en zūuem: es nem feleföltek el en zemeim.

Döbr.-k. Vram en zivem fel nem emelkedek: es en zemeim fel nem meredtek.

b) 105. zsolt. 6. v. Peccavimus cum patribus nostris: iniuste egimus, iniquitatem fecimus.

Bécsi-k. 25 bñnhōttōc m̄vataĩnckal hamiffan m̄vuelkettōc kégetlēnfégēt ttōttōc.

¹ Timár Kálmán: *Legrégibb bibliafordításunk eredete*. 1931. 13. l.

Ap.-k. Bünböttönk mû at'ainkal: hamiffan müuelkettönk es hamifagot töttönk, (Némi eltérés az *Ap.-k.* szövegében.)

Döbr.-k. Mi at'tainkal özve vetkeztönk. hamoffat töttönk. kegetlenseget töttönk.

c) 188. zsolt. 7. Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam?

Bécsi.-k. 239. Houa megec te zéllétedtol. es houa fuffak te orcadtol.

Ap.-k. Houa megek te zelletedtol: es houa fuffak te orcadtol.

Döbr.-k. Te zelletedtol hova mennek: avag te orcadtol hova fuffak.

Keszth.-k. howa menyek een the eletted ees howa fuffak el the zynedh elewth.

Kulcs.-k. Howa menyek en the elette, es howa fwfsak el the zynedh elewth.

2. Eltérés mutatkozik a kétféle szövegben; de a nyelvi egyezés itt is kétségtelen. Elegendő, ha csupán egy-két példára hivatkozom.

a) 68. zsolt. 1 v. quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.

Bécsi.-k. 242 Megkörnekeztenc enget vizec mēd en lelkemiglén. (Jónás könyvében: Circumdederunt me...)

Ap.-k. mert be mentenek vizek mend en lelkemiglen,

Döbr.-k. mert vizek. be menenek mind en lelkemig.

b) 85. zsolt. 5 v. Quoniam tu Domine suavis et mitis; et multae misericordiae...

Bécsi.-k. 206 mert kéges es irgalmas. engedelmēs es foc irgalmaffago. (Jóel szövege szerint: quia benignus et misericors est, patiens et multae misericordiae.)

Ap.-k. Mert te vram edes uag es engedelmes es fok irgalmaffago.

Döbr.-k. Mert vram te edes es kéges vag. es nag irgalmazó mindennek

c) 105. zs. 1. v., 106. zsolt. 1. v. Confitemini Domino quoniam bonus: quoniam in saeculum misericordia eius.

Bécsi.-k. 39 Va'llatoc mēd mért io mert orocke orgalmaffaga (Judit könyvének szövege: Confitemini illi omnes...)

Ap.-k. Vall'atok vrnak mert io: mert örökke ő irgalmaffaga,

Döbr.-k. Vall'atok vrnak mert io. mert ű irgalma mind öröke.

Az eltérések onnan erednek, hogy az ószövetségi könyvek más szöveggel idézik a zsoltárok illető helyét. De az érthető eltérés mellett is szembeszökő a nyelvi egyezés.

A Bécsi.-k. zsoltártöredékei e szerint ugyanarra a közös alapszerkezetre támaszkodnak, mint az *Apor.-k.* zsoltárfordítása.

2. A Müncheni-kódex zsoltártöredékei.

A Müncheni-k. evangéliumaiban is vannak idézetek a *Zsoltárok könyvéből*. Érdemes ezeket is figyelemre méltatni. Három csoportba foglalhatjuk őket.

1. Az evangéliumok zsoltáridézeteiben is van teljes egyezés az *Apor.-k.* szövegével. Íme a bizonyosság:

a) 68. zsolt. 10. Quoniam zelus domus tuae comedit me;

Müncheni-k. Ján. II. 17. tē hazadnac zérèlmē megōt èngemèt.

Ap.-k. Mert te hazadnak zerelme meg őt engemet:

Döbr.-k. Mert te hazadnak kedvelefe. meg eőn engemet.

Még figyelemreméltóbb a következő idézet:

b) 109. zsolt. 1. v. Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis: Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedem tuorum.

Müncheni-k. Má. XXII. 44. Mondat vr èn vrānac v'l iogom félol Mignē vēffem te èllènsigidèt te labaidnac famo'la ala.

Márk XII. 36. Monda vr én vramnac v'l èn iogom félol miglē vēffem te èllènsigidet te labaidnac famo'la ala

Luk. XX. 42. Monda vr èn vrānac v'l èn iogom félol, Miglèn vēffem te èllènsigidèt te labaidnac famo'la ala.

Ap.-k. Mōndōt Vr en Vramnak űl en iogom félol, Miglem vetem te ellenfegidet: te labaidnak famol'a ala.

Döbr.-k. Vr monda en vramnak: űl' en iogom félol Mig nem te ellenfegidet: en te labat alat valo zekre tezem.

Fest.-k. Mōnda wr een wramnak: ylthepyel een yogomfelewī Mygh weffen the ellenfegydet: the labaydnak fameelzeekeye:

Az idézet három evangelistánál is megvan az *Ap.-k.-szel* egyező szöveggel.

2. Eltérés is mutatkozik a *Münch.* és *Ap.-k.* szövege között néhány esetben.

a) 77. zsolt. 2. v. Aperiam in parabolis os meum: loquar propositiones ab initio (*Ps. R.*: ab initio saeculi.)

Münch.-k. Má. XIII. 35. Megűitom èn zamat peldabèzedecbèn, meghirdetem világhèzèdèitōl foguā ualo titkokat.

Ap.-k. Meg nitom en zamat peldabezedekben: bezellek zerzefeket kezdettől foguan.

Döbr.-k. En zamot pelda bezedre meg űitom regi tōkeleteffegeket zolok (*Psalterium Hieronymianum*: Aperiam in parabola os meum: loquar aenigmata antiqua.)¹

Érdekes, hogy a *Münch.-k.* a *Psalterium Romanum*, az *Ap.-k.* a *Psalterium Gallicanum*, a *Döbr.-k.* pedig a *Psalter. Hieron.* latin szövegét követi e helyütt.² Vagyis mind a három magyar szöveg Sz. Jeromos más-más latin fordítása szerint igazodik.

b) 77. zsolt. 24. v. et panem coeli dedit eis.

Münch.-k. Já. VI. 31. Meñbōl keñèrèt adot ōnèkic ènniēc

Ap.-k. es mennyei keneret adot ő nekik

Döbr.-k. es ű nekik meñnek keñeret ada

c) 90. zsolt. 11—12. v. Quoniam angelis suis mandavit de te: ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te: ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.

¹ Kiadva Migne: *Patrologia Latina*. XXVIII. k. 1187.

² A *Psalt. Roman.* és *Psalt. Gallic.* párhuzamos kiadása: *Patrol. Lat.* XXIX. k. 119.

Münch.-k. Má. IV. 6. parancsolt iftēn te rollad 9 angalinac, es kēzēbe vēznec tegetet ne talantal megfercsēd te labaidat a kōhōz,

Luk IV. 10. mert iruā vagon hog parācsolt 9 angalinac te rollad hog megtaresanac tegedēt, es mert 9 kēzēcbē veznēc tegedēt netalantal megfertēnēd te labaidat a kōhōz

Ap.-k. Mert ō angalinak paranczolt te rollad: hog ōrizienek tegetet te menden utaidban Kezekben vifelnek tegetet: netalantal meg fertenēd a kōhōz te labadat

Döbr.-k. Mert ū angalinak parancolt te rollad: hog teget minden vtaidba ōrizienek ū kezekbe viznek teged. hog kōhōz labadat meg ne ferčēd:

3. Az *Ap.-k.* zsoltárfordítása csonkán maradt ránk. Ezért nem hasonlíthatjuk össze a *Münch.-k.* valamennyi zsoltáridézetét az *Ap.-k.* szövegével. A legtöbb ilyen idézet azonban ismétlődik az evangéliumok párhuzamos helyein. Ezeknek összehasonlítása is tanulságos.

a) 6. zsolt. 9. v. Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem.

Máté. VII. 23. tauoziatoc ēl ēn tōllem mēd kic muuēlketec hamiffagot.

Luk. XIII. 27. Tauoziatoc ēl ēn tōllem hamiffagnac műuēlkeđi.

Döbr.-k. El tavoziatok en tólem mind kik hamaffagot mivelketek.

Keszth.-k. Tawozyathok el en twlem mynd kyk myvelketek kegyetlenfegeth = *Kulcs.-k.*

b) 21. zsolt. 2. v. quare me dereliquisti? longe a salute mea...

Máté. XXVII. 46. mirē hattal meg ēngemēt.

Márk XV. 34. mit hattal meg ēngemēt.

Döbr.-k. mire hattal meg tavól en idueffegemtől.

Keszth.-és Kulcs.-k. myre wettel engemeth tawol een ydweffegemtwl...

c) 21. zsolt. 19 v. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem.

Máté XXVII. 35. Meg ōztottac 9 magocnac ēn ruhamat es ēn ruhamon ērēztettēc ūlat.

Ján. XIX. 24. Meg ōztottac ēn ruhaimat es ēn ruhamon ērēztetēc ūlat.

Döbr.-k. en ōltōzetimet. magoknak meg oztak. ef en ōltōzetemen zerenčet vetenek.

Keszth. és Kulcs.-k. el oztak nek y een rwhaymath, ees een rwhamon hafartoth vetenek.

d) 117. zsolt. 22-23. v. Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud: et est mirabile in oculis nostris.

Máté XXI. 42. A kōuēt kit a rakoc megutaltanac ēz lōt a zēgēlētnc fēiēzetēben, vrtol lōt ēz es csudalatos mű zēmēincbēn

Márk XII. 10. A kōuēt kit megutaltanac a rakoc ēz lōt a zēgēlētnc fēiēbēn vrtol lōt ēz es csudalatos mű zēmēincbēn

Luk XX. 17. A kōuēt kit megutaltac a rakoc ēz lōt a zēgēlētnc fēiēbēn

Döbr.-k. Mel' kōvet rakok: meg gonozlanak. az zēgeletnek feire lōn es čyda mi zemōnkben,

e) 117. zsolt. 26. v. Benedictus qui venit in nomine Domini.

Máté XXI. 9. aldōt ki iōt vrnac nēuēbē

Márk XI. 10. aldót ki iot vrnac nëuebé,
Döbr.-k. Aldot ki vrnak neveben. iövendö vag

A párhuzamos idézetek közül a hosszabbak teljesen egyező szövegfűek, sőt még a helyesírás is egyező és következetes. Világos, hogy az evangéliumi könyvek fordítóinak kezeügyében már kész zsoldtárfordítás volt, sabból másolták a zsoldtárokból vett idézeteket. Egyik-másik idézet nyelvi egyezést mutat a *Döbr.-k.* szövegével, melyre viszont az *Ap.-k.* zsoldtárfordítása hatott.

A Münch.-k. zsoldtáridézetei épűgy, mint a Bécsi.-k. zsoldtártöredékei, egy kész zsoldtárfordításra támaszkodnak, ugyanarra az alapszerkezetre, melynek későbbi másolatát az *Ap.-k.* őrizte meg számunkra.

*

A Bécsi és Münch.-k. zsoldtártöredékei tehát azt mutatják, hogy mikor a bibliafordítók a kisebb őszövetségi könyvek s a négy evangélium átűltetésén dolgoztak, már egy kész zsoldtárfordítás fekűdt elűttük s azt hűségesen felhasználták munkájukban. Ugyanaz a fordítás tűkrűzűdik az *Apor.-k.* zsoldtároskönyvében.

Az irodalomtűrtűnet az *Ap.-k.* zsoldtároskönyvét tartja a biblia zsoldtárfordításának.

Megállapíthatjuk, hogy a legrűgűbb magyar bibliafordítás fennmaradt részei közül legrűgűbb a *Zsoldtárok könyve*. A zsoldtárfordítás már készen volt, mikor a Bécsi és Münch.-k.-ben ránk maradt szentírási könyveken dolgoztak a bibliafordítók.

E sorok megírása után őtlűtt szemembe Békési (Concilia) Emilnek egy könyvismertetése. Boros Alánnak doktori értekezését (*Zsoldtárfordítás a kódexek korában*. 1903.) bírálva mondja: «Majd... az *Apor.-kódex* tárgyalásába fog. Magáévá teszi azon már általános nézetet, hogy a fordítás legrűgűbb bibliafordításunknak része; csak kár, hogy ezt a nézetet, mely alaposan máig sincs megokolva az *Apor.-kódexnek* a bécsi és müncheni kódex-szel való részletes összevetése által — mire Borost kíválű szorgalma és minuciűzus figyelmessége nagyon képesítette — végleg bizonyosságra nem emeli. Ez dolgozatának becsét, mely e helyt csak az *Apor.-kódex* fordítási hibáinak apróra való fűlsorolásával foglalkozik, igen emelte volna. S nem is kerűlt volna nagy munkába.»⁴ Békési, aki nagy hozzáértéssel foglalkozott a közűpkori magyar irodalom kérdéseivel, már 1903-ban fűlvetette a problémát. Azűta fűleg Mészűly Gedeonnak kutatásai kellűképen megvilágították az *Apor.-k.* összefűggését nemcsak a bibliafordítás többi részével (Bécsi és Münch.-k.), hanem a *Dűbrentei-k.-szel* is. A zsoldtártöredékek összehasonlító vizsgálata azonban még váratott magára.

TÍMÁR KÁLMÁN.

⁴ Kath. Szemle, 1903. 1020. l.

ADATTÁR.

PETRICHEVICH HORVÁTH LÁZÁR FELSÉGFOLYAMODVÁNYA.

A Honderü ismeretes szerkesztőjének, Petrichevich Horváth Lázárnak, két érdekes, idegennyelvű iratát őrzi a bécsi Házi, udvari és állami Levéltár. (Kab. Archiv, Geh. Akten Karton 11.) Az egyik egy eddig ismeretlen felségfolyamodványa, 1849. márc. 5-én Kairóból. Felajánlja szolgálatait a fiatal uralkodónak s meg is jelöli, nem épen szerényen, azt a munkakört, amelyre hivatottnak érzi magát — ez valamilyen diplomáciai küldetés vezetésége. Kérélmé támogatásául mellékeli másolathoz a török birodalom nagyvezéréhez, Resid basához 1848. dec. 15-én írt levelét — ebben a jeruzsálemi állapotokról tett a nagyvezérnek jelentést. A folyamodvány sorsáról a Levéltár iratai nem adnak felvilágosítást, de kétségtelen, hogy »ad acta« tették.

1. A felségfolyamodvány.

Euer Majestät!

Seit dem ich die hohe Ehre hatte den hoffnungsvollen jungen Prinzen in die Gefilden unsrer Litteratur mittelst der durch mich redigirten Zeitschrift *Honderü* einzuführen, ist der edelste der Jungen unter der Last einer mächtigen Krone zum Manne gereift. Ich lege daher von den Füßen der Pyramiden her meine loyalste Huldigung Euer Majestät zu Füßen und beneide das Loos meines Schreibens das sich eines Blickes meines Kaisers und Königs erfreuen wird.

Seit dem die unselige Politik einer aberwitzigen Partei die friedliche Ordnung meines Vaterlandes so gewaltig zerstört hat, fand ich es nicht mehr möglich Theil an den Angelegenheiten meines Landes zu nehmen und unternahm eine Reise in die heilige Stadt. Die Türkei, Griechenland, Syrien, Palestina und Egypten sind die Länder die ich seit vorigem September durchgekreuzt habe, vielleicht nicht ohne allen Nutzen für Archeologie, Naturwissenschaften und Handel, besonders aber nicht ohne bestmöglichst nützlich gewesen zu sein jener heiligen Stadt die das Grab des Erlösers beherbergt, und deren Zustand (wie Euer Majestät aus meinem an dem Grossvezier des Ottomanischen Reiches Reschid Bassa gerichteten und hier beygeschlossenen Schreiben entnehmen geruhen) wirklich mehr als bedauernswerth ist.

Sire! Früher als Siebenbürgischer Gubernial-Concipient, später und während zehn Jahre als Herausgeber zweier¹ für die bestehende Ordnung

¹ Tollban maradt a főnév: folyóirat. Az egyik a Honderü, a másik a rövid életű Morgenröthe.

folglich für das Haus Oestreich mit Gut und Blut gekämpft.* Möchte ich endlich gerne meine reifern Erfahrungen und mein wenig Talent dem Dienste meines jungen Königs widmen. Ich spreche neun Sprachen. Vielleicht könnte ich in der unmittelbaren Nähe meines jungen Monarchen als einer ihm nützlich sein, der alle Umstände, wie auch alle Individualitäten Ungarns und Siebenbürgens näher zu erleuchten im Stande sein dürfte.

Auch schmeichle ich mir den Posten eines Chefs irgend einer Diplomatischen Mission zur Zufriedenheit und zur Ehre meines gnädigsten Monarchen bekleiden zu können — wozu dieser Augenblick — wo sich mehrere entledigte Stellen befinden — der günstigste wäre. — Sollten Euer Majestät geruhen näheres über mich und mein allerunterthänigstes Anliegen zu erfahren wollen, wird mein Bruder k. k. Kämmerer, Cavallerie Oberst, und Lieutenant der k. k. ungarischen Leibgarde Baron Horváth die Ehre haben solches selbst Euer Majestät zu Füßen zu legen. Der ich in tiefster Unterthänigkeit ersterbe

Cairo d. 5. März 1849.

Euer Majestät

allerunterthänigster

Lazar Petrichevich v. Horváth,

Mitglied mehrerer Gelehrten Gesellschaften.

2. Copie de la lettre adressée à Son Altesse Reshid Basa

Jerusalem le 15/12 1848.

Monseigneur!

«Lorsque de mon premier séjour a Constantinople dans cette superbe Capitale planant sur les deux parties du Monde je ne pouvais Vous refuser mon admiration pour tous les charmes qu'elle renferme; et si je ne pouvais, surtout, contreindre l'étonnement au grand oeuvre du Reforme que votre esprit a hazardé d'entreprendre dans un pays, où les préjugés enracinés dans la Religion même et jusque dans les veines des races diverses, Vous ont entravés à chaque pas des obstacles presque insurmontables: c'était, certes, la bonne foi de mes sentimens qui Vous aura peut-être intéressé un peu, et qui me meritait cet accueil gracieux et flatteur, dont la Cour Ottomane m'a daigné faire alors. Il n'y a donc que la loyauté de mes paroles, qui en suppléant, peut-être, le mérite que je n'ai pas, me fait espérer de conserver toujours son estime.

Je ne parlerai pas des divers abus dont plusieurs de vos Gouverneurs se rend fautifs, bien qu'ils soient élevés à des fonctions importantes, et par leur conduite peu justifiée sont loin de mériter la confiance de leurs protecteurs éloignés. Je ne parlerai pas non plus de l'état arriéré dans lequel se trouve la culture de sol, l'industrie, des communications, et avant tout l'administration locale etc. Cet état fâcheux se développe au voyageur attentif, à mesure qu'il porte ses regards scrutateurs dans l'intérieur des Paschaliks, qui pourraient devenir tant de Paradis sur terre. Je m'abstiens donc de parler de ces choses là, parce que je le sens bien que des telles reformes ne s'opèrent qu'avec le temps et parceque je suis convaincu que Vous comprenez tout ça mieux que personne et que Votre coeur patriotique

* Als Herausgeber opferte ich mehr als 50000 Gulden auf, als Redacteur schlug ich mich mehrmal auf dem Felde der Ehre mit meinen Gegnern.

se déchire quelque fois (surtout dans les grands momens d'un scrutin plus approfondi) pour ne pas pouvoir déraciner d'un seul effort tout ce qu'il est de vicieux et de stagnataire dans ce bel Empire de l'ottomanie dont Vous voudriez racheter la redemption peut-être au prix même de votre sang. Vous avez permis de Vous communiquer tout franchement mes observations recueillies dans mon voyage, je le ferai aussitôt que j'aurai l'honneur de Vous revoir. C'est un autre sujet qui, en ce moment, tienne ma plume.

Etant institué Chevalier de l'Ordre du SS. Sépulcre, le précieux titre que je porte, m'impose des saints devoirs envers cette ville qui me l'a donnée. Des devoirs d'autant plus sacrés, qu'ils me sont imposés par cette même piété par la quelle l'homme, de quel culte qu'il soit, se distingue de tous ceux qui ne possèdent point de foi ni dans le coeur, ni dans leurs actions.

Monseigneur, les droits de l'église Romaine à Jerusalem se trouvent dans un état qui fait frémir tout chrétien. Les divers Schismes, surtout celui des grecques, vont au contraire à envahir de jour en jour tous les droits qui nous étaient accordés par des Fermans et par des Privilèges de plusieurs Sultans genereux. Ce même secte travaille sans cesse à nous exclure peu à peu du S. S. Sépulcre, de Bethlehem et d'autres sanctuaires comme il l'a fait déjà à plusieurs reprises, tels qu'au Mont Olivet, à la grande eglise de Bethlem etc. etc. Recemment encore Vous avez sous vos yeux et à la Sublime Porte deux causes importantes, celle de la Coupole du S. S. Sepulcre, et l'étoile de Bethlem volée par les Grecs, qui empechent les gardiens naturels de la Terre Sainte, les bons Pères Franciscains de la reconstruire. On a poussé l'effronterie jusqu' au point de ne pas nous laisser remplacer un vieux lapis de Damas qui devrait décorer les murs de la Chapelle de la Nativité, parceque au milieu de ses lambeaux dé cousus le dit tapis porte encore les anciennes armes de la Terre Sainte, comme dernier mais incontestable preuve de notre bon droit sur cette chapelle conservé consciencieusement jusqu' à nos jours.

Votre Altesse sera loin de soupçonner la source honteuse de la quelle de précocités pareilles puisent tirer leur vile origine. C'est avec l'aide de riches cadots, appelés *Bakshishes* que l'église acatholique—ce polype à cent bras, qui voudrait étrangler le monde entier, démoralise les Pashas de ce pays et peut-être mêmes d'autres personnages du Haut Divan. Or comme le vaste Portefeuille de Votre Altesse et les soins assidus, que le Gouvernement d'un Empire si vastement étendu et si compliqué Vous donne, ne Vous permettent de Vous en mêler personnellement des affaires de religion qui n'est pas celle de l'Etat: voilà la raison la plus claire pourquoi ces étonnantes injustices se passent presque sous les yeux de toutes les autorités Chrétiennes de toute l'Europe!

Si l'internonciature Impériale Apostolique à Constantinople — par des raisons à moi tout à fait incompréhensibles oublie de faire ce que serait il me semble une de ses missions le plus hautes de maintenir ce que les Catholiques ont de plus précieux et de plus sacré sur la terre, leur droit primitif sur le tombeau de leur sauveur, contre la rapacité et contre l'intolérantisme des fanâtiques qui se nomment malheureusement aussi des Chrétiens: cet «oubli» sera probablement par amour de ce «comfortable» que la diplomatie

moderne a su pousser à une perfection épouvantable, mais qui, toutefois, n'était pas assez solidaire pour ne pas être renversé par un souffle des évènements récents.

Enfin, pour ne pas Vous fatiguer des détails, je Vous le jure, Monsieur, que si le monde chrétien pouvait soupçonner seulement la centième partie de ce qui se passe à Jérusalem en plein jour, peut-être que la fièvre politique, qui dévore malheureusement aujourd'hui les états européens, cesserait un moment pour donner lieu à une autre plus contagieuse encore; la quelle (V. Altesse le sentira si bien que moi-même, la portée de ma pensée) devrait mener à d'autres résultats, qu'étaient ceux des siècles précédents. Il ne faudrait peut-être qu'une plume trempée dans la foi et un peu de génie pour faire renouveler—quand même sous un autre aspect et sous d'autres formes les grands Drames des Croisades!

En revenant à Stamboul je Vous en parlerai de vive voix. L'effusion des coeurs par la voix est toujours plus féconde. Les pensées, enveloppées même dans des phrases beaucoup mieux tournées que celles de ma faible plume, conservent-si leur sujet est trop triste — toujours quelque chose d'amer, tandis que la douceur comme de vos paroles sera le miel de Hymeth pour nos plaies profondes, etc.

*

Veillez me pardonner, Sire, de la liberté que je viens de prendre en Vous donnant l'ennui de cette longue lettre. C'est de Vous placer infiniment au dessus des Rois de la trempe commune—c'est de Vous ranger—malgré l'extrême jeunesse de Votre Majesté—parmi les capacités les plus illustres invitées à jouer un grand rôle dans nos jours que de se permettre une allure si franchement loyale vis-à-vis de l'étoile sublime d'une puissante Monarchie. Je me met à vos pieds.

Közli: ANYAL DÁVID.

AMADE LÁSZLÓ KIADATLAN VERSEI.

(Első közlemény.)

Amade László sohasem gondolt költeményeinek kiadására, de jórészüket összeírta — lemásolta és lemásoltatta. Föl kell tennünk, hogy a Kultsár István hirtokában volt, tőle Toldy Ferenchez jutott és azóta lappangó két kötet¹ volt verseinek legteljesebb gyűjteménye. Az ismert kéziratok anyagának elrendezése is valószínűleg ehhez simult: a hagyományos sorrend típusa mindenütt ugyanaz, egyik sem tér el a Négyesytől főködexnek nevezett² kéziratétől. (Orsz. Széchenyi Könyvtár, Quart. Hung. 141.) A Nagy István-kódexről (Quart. Hung. 965.) Négyesy is megállapította, hogy a főködexnek hű másolata, csak az istenes és az idegen nyelvű énekeket választotta külön belőle. Erdélyi Pál³ nem vette észre, hogy a Mészáros Ignáctól került gyűjtemény egyik példánya (Quart. Hung. 208. II.) még ebben sem tér el a főkö-

¹ L. *Amade László versei*. Négyesy L. kiadása, 1892. 434. l.

² U. o. 421. l.

³ *Báró Amade László költészetéhez*. EPhK. 1907. 81.

dextől, hanem betű szerint hű párja annak,¹ a CXXXIV. ének után hozzáillesztve Amade eredeti kézírásával néhány költemény. A másik, már sajtó alá rendezett példány némi változással ennek kivonatos másolata: kimaradtak belőle a XXI., XXVI., XLI., LIII., LXXX., LXXXVII., XCII., CIII., CV., CVI., CXII. és az idegen nyelvű meg az istenes énekek. A világi énekek jórészt trágár részei miatt hagyta ki Mészáros a nyomtatásra szánt kéziratból, a XLI.-et, mert minden kézirat jelzi, hogy «ez más munkája», a LXXX.-at nyilván azért, mert a versejekben SZENCZI olvasható; ez utóbbit helytelenül, mert Amade írta oda: Szenczi Jánosnak csinálva. Végül ugyanez a kéziratípus volt Amade Tádé 1836-iki kiadásának alapja is; ez, az első nyomtatott kötet is elhagyja az idegen nyelvű és az istenes énekeket, elhagyja a főkódex LXI. («ez más munkája»), LIX. («ez nem idevaló gyümölcs») és L. (Négyesy XLVII.) versét (a versfőkben: L. A. B. P. = Liszkay András bárí pap); a CVI. és CXII. ének trágársága miatt, a LXIII. és XCI. nyilván tévedésből maradt ki, ez utóbbi ránk maradt (Fol. Hung. 1212.) Amade maga kezeírásával. — Négyesy kiadása után magyar nyelvű verseket még Hattyúffy Dezső közölt,² majd a Mészáros-kódexekből Erdélyi Pál (id. helyen) és a Vég hely-hagyatékból Vértessy Jenő.³

Az eddig ismert versek kiadásával szemben némi kritikával kell élnünk. Négyesy ugyanis maga mondja, hogy a CXVIII—CXLIII. énekeket második kézről vette, a kéziratokat nem látta. A CXVIII—CXXV. számúak kéziratát én sem találtam meg; de a többiét igen. Ezek közül a CXXXI—CXXXIII., CXXXVI—CXXXVIII. és CXL—CXLIII. éneké nem Amade írása. A CXXXIII.-nak versfőiben van az Amade neve. Belső okoknál fogva nem fér kétség a többinek szerzőjéhez sem (a CXXXVIII.-nak hőse, Bubrik Sándor pl. egy ezután közlendő verséből is előkerült), csupán a CXXXVI—CXXXVII. énekeket kell törölnünk *Amade László verseiből, mert ez a két költemény Amade Antal írása.* — Négyesyénél merészebb Erdélyi Pál közlése, aki a Mészáros I. kötetének címét: *e Ligetbéli némelly verselő Elmének talál-mányi* — jöllehet Mészáros meg is mondja, hogy «sok kasokból szedtem ezt a kis gyűjteményt» — úgy magyarázza, hogy «e liget» az Aranykert (Csallóköz), «és így körülírással is csak Amadéra tér vissza.» Így indulva 28 kiadatlan Amade-verset közöl. (Nem gondol arra, hogy Mészáros maga is írt verseket, és poéta volt Bite János is,⁴ Amade ügyvédje és birtokainak praefectusa.) A II. kötet 14—19. lapja valóban kétségtelenül a főkódex másolata, a 120—130. l. Amade kezeírása. A 131. l. nem Amade-vers (1765. évet említi a szöveg.) A 132—137. l. *Mindenféle Énekek* címmel 17, sorjában számozott verset ad, s mivel ebből a 16. már ezelőtt is ösmeretes volt

¹ A legjellemzőbb, hogy a XXXVI. éneket mindkettő újra fölveszi LXIII. alatt is.

² B. *Amade László kiadatlan költeményei.* Kath. Szemle, 1905. 693 l. — A *Tovább nem tűrhetem* kezdetű verset Erdélyi Pál tévedésből újra kiadta, EPhK. 1907. 202. lapon, CX. és CXI. sz. a.

³ *Adatok Amade László életéhez.* IK. 1902. 77. és köv. l.

⁴ L. Négyesy jegyzetét, id. kiad. 539. l.: «ismert versszerző volt a Csallóközben.» Négyesy nem tudta, hogy Bite Amade ügyvédje, kedves praefectusa (majdnem jószágigazgatója) és komája volt.

(Négyes XLVII.), ez a pár vers pedig egy írással, összefüggően következik egymásra, valószínű, hogy Amadeé. Most egy másik (alighanem Verseghy-) költemény és *Az újdón új polítiát...* kezdetű (Faludinak tulajdonított) vers után ismét egy Amade-ének (Négyes LXII.) következik. *Semmi okunk sincs, hogy a következő négy* (Erdélyinél CXVIII—CXXI. = 17—20.) *éneket is Amadenak tulajdonítsuk*, a 19. lehet ugyan az övé, de a 20. költeményről kétségre vonom Amade szerzőségét. Végeredményében a szerző mind a négyenél kétes.

Vissza kell követelnünk Amade számára egy sok viszontagságot ért szép versét, a *Bár ne tudtam volna, mi legyen a szeretet!* kezdetű (1836-i kiadás 79. l.): sokáig Balassaének tartották.¹ de kétségtelenül Amade éneke.²

Megszereztem Amade énekeit egy a *Pannonhalmi énekeskönyv*ben ránk maradt költeménnyel,³ amely a Négyes-féle XLVI. éneknek párverse, amelyen párverse az V., XLIX., XCII., CVII. számúaknak is van.⁴

Tudunk azonban Amadenak több elveszett vagy lappangó költeményéről. Kettő megvolt a Jankovich-gyűjteményben — talán bekötése előtt. A Quart. Hung. 174. jelzésű kéziratban *Énekek tartalomjegyzéke* van egy külön íven; ebben olvasom: «II. az Zöld borítékos könyvből. Első és Második Ének az B. Amadé Lászlónak Házasságról írt versei. *Tsak titokban kell tartanom szívem nagy... Melly nehéz a szívnek titkon élni...*» Lappang az apja biztatására anyja ellen írt paskillusa, amely utóbb anyagi romlásának egyik oka lett, és az *Amade László szerelmei* c. kötet, amelyet Toldy még ismert, «egy Zrinyi-stanzákban írt hosszabb poétai elbeszélés», amelynek tárgyát a *Handbuch*ban így jelöli meg: «die sämtlichen Liebesabentheuer des Dichters, doch so wie sie sind, minder zur Publicität geeignet, wegen den zu genauen Angaben der Personen und Ortsverhältnisse.»⁵ Épen az utóbbi miatt az a föltevés is megállhat, hogy Amade talán nem a *maga* szerelmi kalandjait írta meg, hanem udvarát, ismerőseit, és a hédervári kastély környezetét. Erre alább még visszatérek.

Leveleiben is idézget sorokat a maga énekeiből. Némi változtatásokkal elismétli feleségének a méh fulánkjának és mézének történetét (Négyes V. XLV.) s néha olyan sorokra akadunk,

Előbb hittem: tűz lesz jég,
Földdé léssen a kék ég,
Mintsem ezeket megérjem —

amelyeknek csak analógiái maradtak meg költeményeiben. (Pl. XIII. «Azt gondoltam, előbb — A tenger kiszárad — Az nap lovaival — Ellankad s elfárad» és alább 13. vers 58. str.: «Előbb hittem volna, a tűz jéggé léssen — Sötét éjtszakátúl, hogy az Nap fényt vészen.») — Levél volt első verse is, amely

¹ Figyelő, IV. 47—49. l., Szilády Balassa-kiadása 162. és 331., Dézsi Balassa-kiadása 410. és 771. l. és It. 1914. 251. l.

² V. ö. EPhK. 1936. *Balassa vagy Amade?* c. cikkemet.

³ *Ph. énekeskönyv*, 1930. 23. l. (49. ének.) V. ö. még Négyes CXVI. és Ph. É. 32., Négyes CXVIII. és Ph. 36.

⁴ V. ö. a XLIV., LIII., XCVII., CIX. sz. énekekkel.

⁵ Négyes, id. kiad. 436. l. — V. ö. még Toldy, *Handbuch* 1828. I. 108. l.

ránk maradt: az a húsvéti latin panaszló elégia,¹ amelyet Vértessy Jenő, nem tudni miért, névnapj közzöntő versnek nézett:² tele ovidiusi reminiscenciákkal, aminthogy Amadenak «az el keseredett Omodeus orrú! Naso Ovidius»³ haláláig legkedvesebb poétája maradt.

Első magyar nyelvű verselő kísérletei is, mind tizenkettesekben, Ovidiusra, de atyja verseire is támaszkodtak. Nagyszombati diákkorában, anyjához írt leveleiben bukkantam e próbálkozásokra. Nem sorolom ide első ismert levelemből⁴ az alábbi szép négysoros strófát, bár nem tudom, honnan idézi:

Hol a' sasok vannak, oda sasok gyűlnek,
Szapora sürgéssel ott járnak s- kerülnek,
Az melly helyek pedig azoktól ürülnek,
Oda vagy sohasem, vagy ritkán röpülnek.

Csak tréfálkozás, de a kitörő ritmusérzés nyoma, mikor következő, majd két esztendővel későbbi levelét így végzi: [Nagyságodnak mint Méltóságos Aszonyom Anyámnak]

Alázatos Fia utolsó órámgig
Én Amade László életem fottáig
És a' meddig Párkák éltem fonalaigh
Kedveznek és magam keserves hóltomig.

Költ ezen Levelem Karátson havában
Az Boldogh Aszonynak Seminariumjában
Az Decembernek kilenczedik napjában
És mikor jrtam vólt nyóltz óra tájában.⁵

Pár hónappal később: «Annyai Grátiajban bővségesen részesültem, hogy méltán föl kiálthatok:

Nintsen anny kö szál az nagy Tengereken,
Nintsen anny Csillagh az magas Egeken,
Nints Elisiusi anny fő földeken,
Nints anny virágh szál száz nyári kerteken.»

Majd utóbb u. ebben a levélben: «Méltóságos Aszonyom Anyám Ngd. méltóztassék

Az én Mghos Nagy Uram Attyámnál
Minden szükségimben nagy Pátrónusomnál
Keserűségimben kegyes Pártfogómnál
Minden Úrak fölől, legh nagyob Uramnál

promoveálni kegyes beszédével, hogy egy Rakotzianum Imádságos könyvre való alkalmas költséget suppeditálny, kegyes Attyai Grátiajából méltóztassék, mivel éppen oly szükséges Imádságos könyv ez hogy mint Congregatióban, mint más helyeken nála nélkül éppen nem lehetek.»⁶

¹ IK. 1902. 98. l.

² U. o. 79. l.

³ Kiadatlan levelében Pozsony, 1761. nov. 10. Múzeumi Ltár, Vég helygyűjt. 1899/35.

⁴ Nagyszombat, 1721. január 3. Esztergomi főkápt. ltár.

⁵ Nagyszombat [1722] december 9. U. o.

⁶ Mindkét strófa Nagyszombat, 1723. február 23. U. o.

Ujabb két hónappal később így ír anyjának: «... kötelességem azt hozta volna bizonynyára magával, hogy ... szörnyű könyhullatássalokkal tellyes és eláradott Pennámnak rendeit ... alázatosan kirajszoljam, noha

Nintsen elegendő bővséghe Nyelvemnek,
Vagy olly ékességhe méltatlan versemnek,
Nints olly okosságha Iffiu Elmémnek,
Nints ollyan folyása csekély beszédemnek.

Mind azonáltal még is, midőn Nagyságodnak ... izenetitt vettem, ... illy örvendetes szókra fakadtam:

Nem vólt illy öröme Trója városnak,
Vagy kegyes Páristúl megh nyert Helénának,
Nem vólt illy vígságha Róma Országhának,
Négy királlyon győzött nagy Triumphussának.

Nem vólt illy vígságha vitéz Herculesnek,
Hóltighlan egyező Társa Achillesnek,
Mikor kedvébe ment Édes Szülőinek
Hectornak, éltében minden örömének.»

Végül anyja jóságáról azt mondja, hogy «sokkal nagyobnak magasztalom, bötsősbnek állítom, mintha Fő Coronás Uramnak vagy is más Fejedelemnek Gratiájában volnék legh inkább be helyheztetve, az közmondás szerint.

Noha mi kedvében vagyunk Monárchánknak,
Vagy nagy birodalmú Coronas Urunknak,
Légyünk örömében bár Jó Akarónknak,
Nem tesz Annyit mint ha vagyunk Attyáinknak.»¹

Már ekkoriban hegedülni tanul, 1722-ben büszkén írja anyjának,² hogy már 24 nótát játszik kótából. Ezek az énekek új ritmusokra, strófákra teszik figyelmessé, még inkább megösmarkedik divatos dallamokkal, versszakszerkezetekkel Gráchan: csakhamar elhajlik a megszokott tizenkettesektől. Ifjú- és öregkori írása jól megkülönböztethető egymástól, vonalvezetésével is, egyik-másik betű jellemző alakjával is. A fejlődés a harmincas évek második felében, olaszországi katonáskodása után kezd kialakulni, átfőrmálódni: ezekből megállapíthatjuk, hogy ifjúkori versei mind dalfőrmában szólnak. Később ezeket is ismételteti, sőt formálja is, de a tizenkettesekhez csak a negyvenes években tér újból vissza.

A Négyesy közölte 144 világi magyar versből kettőt, mint Amade Antalét, el kell hagynunk; eggyel, amelyet Balassához írtak át, meg kell őket pótolnunk. Hattyuffy 4 éneket közölt. Erdélyi 28 költeményéből mint legalább is kétet, el kell hagynunk négyet (17—20.) s két istenes éneket (23—24.), továbbá kettőt, mert már Hattyuffy közlésében megvan. (9—10.) Végül Vértessy Jenő közléséből 6 világi verset (részben töredéket) ismertünk meg. Amade Lászlónak tehát eddig 173 világi költeményét ösmerjük; ezeket most módunkban van további 30 versével megtoldanunk, s ezekkel 203-ra emelkedik ismert

¹ Mind a négy strófa Nagyszombat, 1723. április 23. U. ott.

² Nagyszombat, 1722. december 9. U. o.

verseinek száma; ezenkívül egy, eddig csak latinul ismert (nyomtatásban is megjelent) hymnusának magyar változatát közöljük.

Amade e kiadatlan — terjedelemben is legnagyobb — versei a bösi családi levéltárból kerültek elő, amelyet bold. Gróf Üchtritz-Amade Emil szíves engedelmeiből kutathattam át 1933. és 1934. nyarán. Különböző számadások és periratok közül kerültek elő, miként Amade Antalnak sajtó alatt (RMK. 39. k.) levő versei is. Nyilván akkor keveredtek az iratokhoz, mikor a családi levéltárba, Marcaltőre vagy Bösre leküldték őket. A versek mindegyike külön lapokon, íveken maradtak ránk. *Magyar, Deák versek — Amadenak compositiója — Miscellanea — B. Amade László Magyar versei* — stb. feliratok vannak az ívek ú. n. felzetén. Egynek (a 8.-nak) kivételével mind költőnk írása. De hogy ez az egy is az ő verse, mutatja reáírott megjegyzése. A költeményeket három csoportba rendeztem. Az 1—6. számúak u. n. *Énekek*. Amade maga *énekeket* és *verseket* különböztet meg: az előbbieken nyilván dallamokra készült, énekelhető dalokat, az utóbbiakon többnyire tizenkettesekben írt, nem éneklésre szánt verseit érti. E hat ének közül az első kettő a legrégibbek közül való: az elsőt az 1726-os évszám van, a másodiknak kézvonásai evvel egykorúak.¹ A 7—23. sz. költemények szerelmes versek. Jellemző a 9. költemény 32. strófája: küld hozzá «néhány gyarló énekeket» is. Valaki «kedves hugának» szól (u. o. 35. str.)²: vagy Viczay Jóhnának, vagy a várpalotai Zichy Borbála grófnőnek, lehet, hogy a 7—10. sz. mindegyik másnak — ellenben a 11—22. számúak valószínűleg mind a feleségének.

Nézetem szerint ezek mind töredékei annak az *Amade László szerelmei* c. fent említett kötetnek, amelyet Toldy Ferenc még látott Kultsárnál. A 21. és 22. sz. költemény összetartozására vall, hogy az előbbinek 28—33. strófája a kéziratban azonos az utóbbinak 20—25. strófájával. Ebben a csoportban vannak Amade legszebb strófái. A 8. költemény jellemzően barokk leírása a — 22. sorban emlékeztet rá — Gyöngyösiét is fölülmúlja; a 11.-nek szép sorai

Te, te vagy életem! Te halál — s reményem
 — — — — —
 Nyugolmas éjtszakám! Virrasztó napfényem!
 Citromom! Narancsom! Jószagú virágom!
 Te vagy én mindenem! éjem és világom!

még ma is igaz költőiséggel hat. 12. költeményében van a legszebb magyar u. n. *Tagelied*:

Hogyha együtt volnánk, a hajnalt átkoznám,
 A korán virradó Napot rá okoznám,
 Minden mentségemet ellenére hoznám!
 Későbbben virradna, másszorra áldoznám.
 — — — — —
 Te vagy ennek oka, sötét napom fénye!

¹ Itt jegyzem meg, hogy a kézírásból itélve a Négyesy kiadta CXXXIV. és CXXXV. sz. énekek is (Orsz. Széchenyi-Könyvtár 1212. Fol. Hung.) ifjúkori alkotások.

² L. Négyesy CXXXIX. 17—18. sz. is.

S a nap futását folytatja napkeltével, déllel, majd :

Ha Phoebus lovait nyugtára meríti,
Őrző pásztor nyáját ha hazatéríti,
Ezzel szívem este mégsem szelidíti,
Hanem új kínokra újra kényszeríti.

Jaj! mert az éj újra emeli sátorát,
Látom csillagoknak tündöklő táborát,
Sok búbanatoknak újra rajtam sorát,
S újuló sebeim vér folyó bíborát.

E majdnem Petőfihez, Aranyhoz méltó sorokon kívül említsük még meg szerkesztő-készségét is: a 13., hosszúra nyúlt költeményben nagyon érdekes az a művészi szerkezet, amellyel a 21—38., majd 40—42., 56—58., 71—73. strófáját hármásával összefogja. Ugyanilyen a 22. vers 26—28. s a 30. vers 30—35., szép három strófája is:

Előbb a fényes nap sötét éjjel leszén,
Vagy a csillagoktól fényességet vészen,
A szép, zöld laurus-ág sárga kóró leszén,
Mintsem én szerelmem tőled elenyésszen.

Előbb kis források folynak az Etnából
És régi semmisség leszén e világból,
Tövisbokr nő ki az olajplántákból,
Mint szabaddá légyek így szíves rabságból.

Előbb minden végső kinra ítéltessem
És a föld gyomrába így eltemettessem,
Az Egek átkától soha ne mentessem,
Mint kívánt örökös szerelmed megvessem.

A 19. költeményt a hattyú példája az 1. és 32. strófában keretbe foglalja. A 17. és 20. költemény Amade egy-egy levelének párja: az egyikben 1748 farsangjáról számol be (ez töredék), a másikban (az ötvenes évek elejéről lehet) betegségéről panaszkodik. Az egész sorozat Amade legszebb «versei» közül való s méltán sajnálhatjuk, hogy a *Szerelmek* teljes kézírata — ha ezek belétartoztak — elveszett. Összefüggésük talán érdekesebbeknek mutatta volna őket; egyik-másik így nagyon hosszadalmas.

De mert Toldy azt írja, hogy a *Szerelmek* c. kötetben Amade «kalandait a személy- és helyviszonyok pontos előadásával» beszélte el, a föntiekben pedig névről, helyről nincs szó, van egy másik föltevés is. Lehet hogy e kötetben nem a *maga* szerelmeit, hanem (helyzetdalszerűen) a *mások* kalandjait énekelte meg, még pedig a bárri, bőszi, hédervári uradalmak környezetét, miként Balogh, Szenczi János, Lacsni, Liszkay András bárri pap stb., a versejékben megnevezett embereinek érzelmeit is az énekekben. (XIV., XLII., XLVII., LXXX.) Ez esetben *Szerelmeinek* részletei inkább a 3. csoportba tartozó (23—30.) költemények. Ezeknek a pajkos, évvőd költeményeknek hősei: az udvara. Bite János, Balassa József praefectusok, Bubrik Sándor, Gáspári János, továbbá udvari papja, egy franciskánus stb. Ezekben is, bárkinek vagy bárkiről írja, sok a szubjektív elem, s prózai tréfálkozásain túl is kitör az igazi költőiség. Erős érzelmi részletei miatt azt véljük, hogy Tsóka István (26.) és Rezy János (27.) álnevek, amelyek mögött Amade rejtőzik, míg a többi valóban helyzetdal. Meg kell még jegyeznem, hogy a 30.

vers első strófáinak gondolatmenete megegyezik a Négyesy kiadta CXXXI. énekével; a 22. vers alatt egy jegyzet az 1742. évszámot őrizte meg. A 23—27. és 29—30. sz. költeményeket technikai okokból másutt (Győri Szemle 1936.) közöljük.

A költeményeket betűhíven adjuk. A szögletes zárójelbe tett strófákat vagy sorokat a költő a kéziratban áthúzta. Az írásjelek gyakran zavarják a költőibb részletek élvezetét, mégis ragaszkodtunk Amade különös központosításához. Ahol a strófák számozása latinosa (1mo, 2do stb.), ott Amade számozta őket; a rendes számozás a mienk.

A már Négyesytől kiadott költemények egyikének-másikának is megvan a bőszi kastélyban a kézírata. Ezeket is összehasonlítottam a kiadott szöveggel. Teljesség okából megjegyzem, hogy a VII. énekhez Amade odaírta: *Ad notam: Ámbár égelek...* (ez a VI. ének kezdősora), a XCVI.-hoz *N^{ta} Boldogtalan volt az óra*. A XXXVIII. ének élén ez a kóta van:¹

S most hadd következzenek az eddig ismeretlen költemények.

† H. D. M.

1. Légy már egyszer kegyes szemmel hozzám hív szolgádhoz,
Mutasd kedved, szép szerelmed László foglyotskádhöz.
Látod hogy emészt illy nagy bú,
Mint szép zöld Cédrus fát az szű,
Végý szívedben, kegyelmedben, ne vigy halálomhoz,

¹ Amade szerzeménye-e, nem tudom. Hevenyészett kóta-jegyzés. Az eredeti kézíraton az első G-kulcs után, valamint a 7. ütem előtt egy nem egészen tisztán kivehető jel van. Ez lehet negyedszünetjel, de lehet 3-as is, amivel háromnegyedes taktusra utalna. Az utóbbinak a helyenként négyenegyedes taktusok ellentmondanak. — Minden jel arra vall, hogy ez a kóta a dalnak hangszeres zenére szóló letétje, valószínűleg hegedűre.

2. Alkalmas szempillantást mindenkor kerestem
Hogy szolgáljak, készen álljak ugyan módot lestem,
De tekinted csak mint méreg
Érző szívem gyötrő féreg
Napról napra mert jaj érzem, kedvedtől el estem.
3. Szabad vagy ugyan hogy vélem illy kegyetlenül bánsz,
Kész szolgáladdal s; hív raboddal, hogy szegényt megh nem szánsz
De csak próbálsz hívségemben,
S- talán úgy vész szerelmedben
Érdememért és hitemért tudom hogy megh kívánsz.
4. Zokogtam volt s- keseregtem, mind az galambotska
Hogy szolgáltam s- meg nem áltam, mind szomju vadacska.
De nincs benned talán hűség
Nem enyhítz, szomjú szívem ég
Lankad testem, vérrel festem, áldozatom oka.
5. Lángozó szíved rósái látom hogy nevetnek
Midőn szeretz s- mind azt, mind ezt; s- mindenek csalt vetnek
De illy fortélyba ne bízály
És vagy egyhez, vagy máshoz állj
Mert így nem fűt, s- inkább meg hűt dolga szerelmednek.
6. Óráként küldöm én hozzád szívem követségben
Ki Vadakat s- kő szálakat hozott be hűségben
De tudom szelid tejt szoptá
Bírt szívet soha nem loptál
Mellyért szívem és mindenem legyen kegyelmedben.
7. Másák képe, szívek lépe, gyönyörű virágszál,
Szép Solymoskám, hű Madárkám, maid ablakodra szál
Vívén szívem követségét,
Benned gyuitván még hűségét,
hív kötelességét.
8. Állhatatos búzgóságát halgasd meg szívemnek,
Szörnyű hevét, annak nevét meg mongya tüzemnek.
Vélvén hogy adsz engedelmet
Beszédére kap kegyelmet
semmi késedelmet.
9. Tolla léssen, mellyen részben zöld, jele reménynek,
Két szemej, tűz helyei tiszták, mint Nap fénynek,
Kegyes zúgása szárnyának,
Mint szép szellő fúvásának
léssen Madárkámnak
10. Tudván hogy ha hajlékodhoz immár közel léssen,
Személyedtől, szép kedvedtől várt újulást vészen,
Engedd, hogy szívedhez szálljon
S hűségessen ott meg álljon
kedvedben találjon.
11. Igaz dolog, nehéz holthig ezt szívedbe tenni.
Kit nem ismersz, hozzá nem érsz, szerelmedbe venni.
Egyért ezrett ell veszteni,
Egyért mind ell feleiteni
s- ahhoz csak hív lenni.

12. Ugy van, de ha megh ismered igaz s- hív szolgálát
 Ó melly könnyen — bizony szörnyen — megh áldod voltodat
 Megh köszönöd Madárkámnak
 Ékös s- kegyes Solymotskámnak
 ebbéli szolgálómnak.
13. Szép szerelmem, légy kegyelmem, ad jó válaszodat
 Mert lángozok s- maid megh halok — küld orvosságodat
 Követemhez hív s — kegyes légy
 Hív szívedben helyheztess s- tégy
 szerelmedben bé végy.¹

2.

1. Sokan mint átkozzák a' szerelmet
 Hogy nékik szerzene nagy gyötrelmet
 De bennem szívemben én nem érzem
 Amortúl soha nem is szenvedtem.
2. Oh mely boldog vagyok ki itt és ott
 Szeretek szabadon most [maid] itt s- amott
 Csak nézem s nevetem én azokatt
 Álnok Cupidotul lőtt rabokatt.
3. Cserélve cserélem a szíveket
 De azzal nem érzek én sebekett
 Kényemen kedvemen csak úgy élek
 Szívemben [elmém] s- testemben víg az lélek.
4. Nintsen Cupidonak nints hatalma
 Csak merő gyerekség practicája
 Szemtelen s erőtlen s kised arra
 Hogy venné szívemet eő kínokra.
5. Egy kettőt hármot is szerethetek
 De azért szabadon én élhetek
 Nints olly szív kinek hív lettem volna
 Ez is én éltémnek boldogsága.
6. Nints nagyob bolondság mint az hívség
 Jaj' annak szegénynek kiben az ég,
 Ki kényén és kedvén akar élni
 Szükség az hívségét megh átkozni.
7. Állandó lehet! de nem sokaigh
 Legh tovább ha huszon négy óráigh
 Megh bánta, megh szánta ki volt is hív,
 Ugy emészti szívét mint mérges nyív.
8. Egyért sok ezrekett el vesztennj
 Egyért az többít el felejtennj
 Egy füért virágért mind el hadnj
 Egy szívért ezreket nem szeretnj
9. Ha mutat szívséget, kételkedjél
 Jól vigyáz abban mint cselekedjél²
 — — — — —

¹ Az első lap szélén fenn: 1726.² Töredék. Amade ifjúkori frása, 1727—28. körül.

3.

1. Ah-ah-ah bizony nintsen fa!	De! már attam!
Adgy Deszka mezzőmre	Le vágattam!
Kiss Épületemre	Már nem adok!
Akár hólnap; akár ma?	De! még hozok!

Adok! mert jó Bátya vagy
Ay! mert Hozzád szívem nagy.

4.

1. Ámbár tagadom [titkolom]	2. Mint az Tengernek
Vajha! kedveltelek	Nints állandósága
Most már Titkossan! megvallom ¹	Csak mint habozása
De! mert remenség	Nints nyugodalma szivednek
Vólt nálad [látott hogy] csak kétség	Most oly kő kemény
És az idegenség	Mint Aczél, s- Márvány
Vólt [bár] röjtött kegyesség	Most színes s- változó,
Soká próbáltál	Mint égi szivárvány.
és elis pártultál	Mennyit imádtam
most is bánom	S- maid el is olvattam
és sajnálom.	Ez én kérem?
	Ah! szemérem. ²

5.

— — — — —	Enged Isten! azt kérnem
Nints mássa szivednek	Igaz kék Égh! azt érnem
Mássa személyednek	Légyek Hive hiv ♡-(é)ben!
Állandó hitednek	Bé plántálva! szerelmében!
Páratlan lelkednek.	Légyen: harmattya hevemnek
	Tisztelője, nevemnek.

6.

1. Hadgyán! ha? úgy történt szerelmem?
Hogy: most érzem hétt sérelmem!
De vagyon még igaz Isten!
Az ki nálad! az van itten,
Boszút áll még, hidgyed érettem.
2. Engednek az Egek
Az hamis szíveknek
Olykor gyilkos multságott!
Üdvözlésre szabadsághott
S- szabadoknak rabsághott!
3. De! ellenben megint, boszút álnak!
Edgyért ezer reváncsot találnek,
Bizom én is az Egekben!
És: hibátlan hívségemben!
Várok áldást mindenben.

7.

1. Vallyon lehete már nagyobb keserűség
Megtudván én szívem, érted mely nagyon égh!
Semmi reménséggel nem táplálsz, csak kétség!
Érted reménségem! mert nincs benned hűség.

¹ Itt egy sor a kéziratban kimaradt.

² A vers élén: *Die 8. febr.*

2. Gondoltam válaszolsz: bár ma Levelemre.
Meg lágyúl az Márvány: kitt zártál szívemre
Irt könyhullajtásim; válnak örömömre!
Hallasztod halálom: sietz életemre.
3. Keményebbre Vasnál, gyémántnál akattam,
Egész felhetetlten szivedhez borúltam,
Bánomis hogy ilyen köszálhoz indultam,
Kiben nincs kegyesség: ahhoz folyamodtam.
4. Győznék az egekett, anny sóhajtasim
Az nagy Istenekett anny imádásim;
De szélnék botsátod hittes fogadásim
Csak tréfa előtted halálos bánatim.
5. Kegyességed helyett kétségben ejtettél
Gondoltad: élhetek? s- már el is temettél;
Meg szolgált béremért; álnokul fizettél;
Az hódult szíveken; illy hatalmat vettél?
6. Ezer érdemimnek nincs semmi jutalma?
Ámbár ha el égek, mint csűrben a' szalma!
El lankat szívemnek; soha sints nyugalma,
Csak bánat, bús élett, ezer aggodalma.
7. Örölsz annak, ha ki éretted kínlódik,
Neveted! ki érted halálra bánkódik,
Tettzik! olly szegény szív! melly érted aggódik;
Bátor! ha halálos partra is nyomódik.
8. Azért szállj magadban: tekints az egekre
Kérlek is végtére a' nagy Istenekre,
Mert ha még továbbis nem felelsz ezekre,
Olly átkot várj, kitt Te kívánsz hív szívekre.
9. Isten hozzád azért. Vég bútsúmat vészem:
Nem érdemled tovább magamat emésem.
Meg adgya az Isten! lesz olly szívben részem,
Hogy szívét szívemmel egy mértékben tészem.

8.

1. Ha szív circalommal föll veszem szépségít
Isten asszonyoknak ha? minden épségít
A kilencz Músáknak benne kegyességét
Napkelet s- nap nyugot; nem éri véghségét.
2. Dianna Puszdarája! nyillai Idege
Szív forróságának állandó melege?
Csak tiszta tűz! és: Láng nincsen annak Jege
Érzem énis rajtam melly nagy sebet szege.
3. Szeme Villámlási! villámok járása!
s- Eghek háborkodó tűz háborkodási
és: egy fény! az másban ütköző járási!
a' szegény Szíveknek jaj megh únt Várasi —
4. Két Gyémántos Hunnyok! Szemének helyében
Ha egyben ütköznek fény tekintetében!
Esküdném már Phoebus! nincs égghi helyiben
hanem kölcsön adta szépsége fejében.

5. Tarcsa már magának! dicssőségét Claris
Kinek büszkesége ez világon járis!
Semmi ehez képest s- már nem lehet páris
Ha? ilyen Helena, ezt tartanád Paris
6. Nagy ennek magában s- nemzete Vérének!
És: kik? látásában boldogok érinek (?)
Füle: csuda nélkül sohasem térinek (?)
S- tüle Tűz s- Láng nélkül nem menekedének.
7. Drága öltözete! ennek nagy kölcséges,
Világnak tárháza olyan bőcsösséges,
Mintkét Indiával kintse szövetséges!
Nincsen Európában, nincsen olyan mives.
8. Országok, Városok! reszketnek fejében
S -- milliomal Haja le tűzött tüiben
Tartományok ára tündöklő fényiben!
Mint Éghi csillagok Égh fényességiben!
9. Márvány homlokának az mint közép tájja
Van ott különösen készített násvája
Délezen fodorított Haja karimája
Az kit minap hozott egy Görög gallyája.
10. Minémő smaragdok függnek füleiben?
Gondolnád Pán Isten legel mezzeiben
Csuda is fülei bírják ereiben
Mégis csak szenvedik! reménséghe feiben.
11. Öleli gyöngy nyakát, gyöngyöknek hósága
És: Rabságban tartják drága drágosága!
Küszkedik hős nyaka Alabastrumsága
Nincsen ez világon ennek Bírósága.
12. Nézted az hasadó Rósáit hajnalnak?
Ajakinak párját itt találod annak
Az mint mosolygási páratlanul vannak
és: minden szólássá kegyességes annak.
13. Elefant csontoknak egyaránt állási
Senkit meg nem bántó nyelveinek szóllási?
És; igazan minden jó szájában szállási
A szerelmeseknek hévséghe vállási.
14. De! mit? mongyak tovább? egy pár kezessége
Hóharmat: és márvány ritka ékessége.
Puha szelid gyöngye azoknak épsége
Boldog kiket ölel ezek kegyessége.
15.¹ drága hű arany, Láncz!
Mellyet egyben foglal drága mives zománcz!
Szerencsés! vezérli eztet ha vagyon Táncz?
De: hamis szíveknek ez bizony örök sáncz.
16. Fújtató mellyei Vulcanus műhelye
Kikben Tűz! és Lángnak! alig vagyon helye
Ell kell néki türnyi! bár nincs eligh szele?
És — sok affectussal szíve s Lelke tele.

¹ Olvashatatlan.

17. Van drága Nap Virágh! alatta azoknak,
Körülötte drága köve amazoknak
Bezzegh nincs itt böcse! a drága Onyxnak
Sem pedig nincs böcse az kék Zaphyrusnak.
18. Mikép rajzollyam le? teste merőségét?
Hajlott karcsú dereka maga viselését
Czedrushoz hasonló magas derékségét?
Nem érnem ezeknek soha! soha! végét!¹
19. Megh vetette ugyan minden mesterségét?
Ebben a természet: és nem érte végét
Ebben talállya föl az Régebb a régít
De: ell sem kezdette Asszony Istenségét.
20. Piros Pipacs! Bibor! Börsön! az orczája!
Alabástrom! Tég! Hó! Képének formája!
Gyöng: és meg síkolt! gyöngy Pargaménája!
Mint Vénus! Tengeri Haboknak munkája!
21. Az Szemérmetség! hogy' ha? benne pirúl?
Az hóságh a vérrel! márványossan újjúl
S — ugyan küszködésre! mind az két szín indul
Lélegzetet melle ehhez hartzol s- dúll-füll!
22. Kisded lábainak tiszta teremtese!
Ezer! ezer! arany! csak egy! egy! lépése:
Csupa Udvariságh! Térd! kegyess szegése:
Az reá nézőknek! Tűz és Láng égése
23. Szépségében Vénus! és Pallas eszében!
Tiszta Penelope! Cédrus Termetében!
Munkás, mint Arachna! Thisbe hívségében
Gazdag Cleopatra! Didó szerelmében.
24. Ahoz békességes, szelid türésében!
Tullia! szép kegyes! ritka beszédében?
Egész Oraculum! bölts feleletében!
Nem: Földre született! hanem: az Egekben.
25. Istenes Aszszonyság! Maga Viselése!
Az Tüzes Szíveknek: ettüll van élése!
Mindenben valóság! Semmiben vélése!
Kő! szikla! ércz! aczéll! és Vass repedése.
26. Nints! Ennél, Égh! S-Föld közt! már nagyobb hatalom
Mint ha? ettüll lehet, igaz szív! s- jutalom?
Nagy Affectusain! Való Diadalom!
Ki után, ég anny! Tűz Szív! Sokadalom!²

9.

1. Nem gondoltam volna, meg ne emlékezzél;
Még meg sem álmodtam rólam feledkezzél,
Fogadásid ellen, hogy már is vétkezzél
S- bár hogy köszöntess is, reá ne érkezzél. —

¹ Eredetileg az írónak *vegeth* írt. Amade *végét*-re javítja; s. k. lapszéli jegyzete: «Asine! számár! nem per *th*, *vegeth*» (*vegeth*-nek a *végét*-et írja.)

² A vers nem Amade írása, de hitelessé teszi Amade jegyzete. Élén *Versek* cím áll.

2. Mert miulta tőled nehezzen meg váltam,
Minden szempillantást órának számláltam,
Nyugodalmamat is sohul nem találtam;
Noha reménséggel magamot tápláltam;
3. Hogy távul vagy tülem érzem és: esmérém,
Mert változik bennem minden hív csöpp vérem,
De! mi hasznom benne? ha nints semmi bérem?
Ingyen így gyötrődni szégyen; és: szemérem —
4. De! ingyen szeretek, nem kívánok én mást
Csak jó szót s- hív szívet, hála-adó ajánlást,
Méltó kétségemben újjéltó vidulást,
S- hív gondolataimnak adgy szívedben szállást.
5. Mert hogy ha kesergem! tőled távol létem
ellenben: hogy: közel voltál azt emlétem
Csak meg köll vallanom, héjában szépétem,
Azon jó kedvemet: így; meg nem térétem.
6. De! talánd meg bántad! egyszer Báratt voltál!
Ismeretségemben kevéssé hódoltál!
Még is utollyára: csak fél válrul szóltál!
Szelid érdemimért durczássan pártoltál;
[s csalárd állapotban még vexát koholtál.]
7. Vagy talán bátrabban beszéltem? bántad!
És Politiámat nagyobbban kívántad!
Vagy hogy egy kétt jó szót attól: aztott szántad,
ha úgy? Szemeimre! miért föll nem hántad.
8. Tudtam volna adny nagyobb dicsíretett!
És ámbár az Éghig való tiszteletett!
De! Consentálódik! az kit szívébe vett!
Confidentiával: az igaz szeretet.
9. Látszik nem isméréd: még természetemet.
S — fösték nélküll való szívess beszédemet
De! talánd érthetted: anny érdememet
bizvást ítélhetted hív szívességemet.
10. Nagyonis követlek! ha? ezzel vétettem!
Goromba erköltsbül? azt bizony nem tettem!
Sem pedig truczodra? ezt ell nem követtem!
Mert Annyám méhébül: bötsülly születtem.
11. Vagy talánd eztettis, nehesztelték mások
Az kiknek Te hozzád! nem messsze lakások!
Nagyob Titulusra vagyon vágyódások!
Ellenkezik tőlem: más bé vett szokások.
12. Voltak olyanok is: talánd kik ítéltek
S- talánd mindkettőnkül: messzében beszéltek
S- nem tudom minémő Tűzből szerelmet véltek
De az nagy Világon: ezek kicsinyt éltek.
13. Megvallom azt hozzád: hogy voltam bátrabban;
És: ha tisztellek is: mint egy; vagy mást: jobban!
Ne! kereskedgyenek: sem ebben: s(em) abban!
Nem vólt indulatom: senkihez nagyobban.

14. De! azt latra vetny: mivel lehetetlen!
Egy olly kedves légyen: mint az más kedvetlen!
Egynek lépes méz is: mert izes: s- ízetlen!
De azért mindenben vagyok én színetlen.
15. Láttam én! Fáknak is: nem egyenlő ága!
Nagyobb s-kissebb Tenger gyönyörű soksága,
Nem egyenlő: az szép kerteknek virága:
Az csillagoknak is: változó világa.
16. Láttam mennyiféle színe: füveknek is
Menny változása: az nagy egeknek is
Egyenlő sérelme úgy a sebeknek is
Nincsen: s- gyógyulása sértett szíveknek is.
17. Azértis ha mások! ezt másképen érték!
S- történetbűll bennem: nem vólt edgyes mérték
Mégis én jó szível mindent jóra érték!
bár az vélekedést! ártatlanra mérték.
18. Mit tehetek róla? Ki engem szeretett!
hogy az más szívétűll: nem is szenvedtetett:
Ellemben én tülem az ki meg vettetett!
Másoktól az Földtűll: Éghig emeltetett.
19. Mit tehetek róla? nem vólt gondolatban
hogy hozzád indúlljak? nem is thűnt álmodban!
Az Fátum ereje; munkálkodott jobban
Igy tüzem Tehozzád! hirtelen föll lobban.
20. Mit tehetek? néma kétt szemed nézése
Ugy meg győzött: mint sok ezer nyelv végzése!
Noha talánd régen vólt ennek képzése:
S- régen pulzussomban vert ennek érzése.
21. Az alkalmatosság eszközt szokott tenny
bizony meg történik: kinek meg köll lenny!
Csak egy szikrából is lángot teremteny
Szokott a' szerelem! tövist s- rósát szenny.
22. Az hegyek s- völgyekis: egymáshoz kerülnek!
A' dörgő Egekkis: csendesen derűlnek
Szív affectussok is: egyszer el terűlnek
bár sokat kétségben: s titokban merűlnek.
23. Azért ha egymáskoz továbbis kerűltünk!
Az irígy homályok után fel derűltünk!
Affectussainkall szívűnkben terűltünk!
Ítéletre azért: mink ell nem merűltünk.
24. Ezeket Te néked elme futtaságbűl!
Irtam és csak csupa tréfa nyájasságbűl!
Ha böyt nem is? mégis tiszta vidámságbűl
S- böcsülettel való szívess vágyódásbűl.
25. Vétkesnek ismérem: Pennám rajzolását!
S rendetlenül való elmémnek folyását
(Kérlek) mégis jóra erezd magyarázgatását,
S- bocsás meg annakis: ki tette írását.

26. S- noha ámbár nintsen olyan titok benne!
Az ki kedved ellen: leg kisebbet tenne!
Még-is egy punctumban ha olyan is lenne!
Ne engedd: másoknak tudására menne?
27. Ha szeretlek? nem vagy idegen: vagy vérem!
ha Te engem? Te vagy ehhez valóbb bérem!
Azért szerencsésen! hogy ély? Istent kérem!
Igy vétsek? magamban éppen nem ismérem.
28. Isten fizesse meg: ha hozzám igaz léssz!
Ezzel az Egeknek hív áldozatot téssz.
reménylő érdemid: tölem is el nem vész
Szívemben áldanni? fog Téged minden rész.
29. Ha szűz szeretetem? pediglen gondolod
hogy néked ártana: s- így képzod s- fontolod!
bár nem is mutatod: de nagyon titkolod
s- azt csak alattomban: főzöd és koholod.
30. Most: s- örökössen is: magam declarálom!
Nem mozdúl éretted Leg kisebb haj száloom!
Sött ezt: s- mindeneket: bátran revocálom!
Eztett meg próbálom: s- ne hidgyed hogy álom.
31. SzereImes ígéim! barátságának vélyyed!
Csupán csak tisztelő bötüknek itélyyed!
Igy bal itélettül: szolgád meg kémélyyed!
Igy minden óráid: contentummal élyyed:
32. Küldök ehhez némelly gyarló énekeket!
Türetlen: hibányos: rendetlen versekett,
ha? nem tettnek? adgyad másoknak ezekett!
De! magadban tarcsad: még is értelmekeett.
33. Mert ki verseimet: igazán meg érti!
Ritka szív az kinek hártáját nem sérti!
ha meg nem gyözi is mindgyárt, de késérti!
S- allatomban kedvét meg gyönyörködteti.
34. Rövideden írok! ezzel elégedgyéll!
hogy hív voltam s- vagyok: ne is kételkedgyéll!
ha? üdöd engedi: rólam elmélkedgyéll!
Egy kétt rend írássall: ne is röstelkedgyéll.
35. Miben szolgálhatok? parancsolj, fogadom!
hogy kedves hugom vagy: sohasem tagadom!
Ne neheszteld rólad? ha? olykor álmodom!
ébrement mivel érted nyughatatlankodom.
36. Nevem alább írnom nem szükség! Ki légyen!
Értvén illy affectus kitül: kihez mégyen!
ha hogy választott adsz: talánd nem lesz szégyen:
Istentül kétt szívünk: igaz áldást végyen.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

ISMERETLEN CSOKONAI-ADALÉKOK

A Zmeskál-családnak gazdag levéltára van. Egy része Gesztelyben, másik része Maglódon őriztetik. A gesztelyi résznek Kun Zoltán helybeli ref. lelkész a kezelője. Az ő szívességéből és felhatalmazására közlöm a levéltár egyik kéziratos kötetéből az alábbi Csokonai-adalékokat. Gesztelyben ugyanis Csokonai sokszor megfordult, Puky István vendégszerető házában, akivel 1795/96-ban került szorosabb baráti viszonyba.

Maga a sárga színű, bőrkötéses kéziratos kötet is nagyjából Puky István kezeírása. Csokonai-darabokon kívül még Dessewffy Józseftől is vannak benne költemények. (Az egyik egy érdekes költői verseny emléke: 'A 3 Poëta közt a' legjobb verset írónak M— által ígért csók' («Miczi! minap azt fogadtad Egy néhány költőnek» kezdettel), a többi latin epitaphium (Ep. Comitissae Szirmayanae, Ep. Koppii, Ep. Comitissae Eszterházyanae). Van ezeken kívül benne egy-egy vers: B. J.-től az 1796. esztendőből («Trombita, síp, dob zördülés» kezdettel, P. Horváth Ádám éneke; v. ö. IK. 1927. 106.) és egy kuruc vers («Én is hajdan magyar voltam» kezdettel. L. Thaly: *Adalékok*, II. 391 l.). E két verset Csokonai nyilván népdalgyjteménye számára írta le. Kazinczytól is van egy «szonnet». (1804 nov. 11-ről.)

A többi valószínűleg mind Csokonai alkotása; Puky másolta őket a költő eredeti kézírásából, — erre mutat a *Militat omnis amans* elején levő ez a pár sor: «Ezen következő versei Csokonainak a' maga tulajdon Jegyző könyvében veress betűkkel lrattak, a' mint az ajánló levelek bizonyítják.» A versek egy része ki van adva. (L. Harsányi-Gulyás: II. 35, 27, 35; I. 326; II. 171; II. 693; II. 195; I. 434; I. 259; I. 262. lapokon.)

Csokonai földrajzi tanulmányainak gyümölcsei a következők: *A' Mercato Piattza, Szent Antal* (Nápolyról), *A spanyol király esküje*. — *A Czinderi sírja* előtt feljegyzette Czinderi egyik, 1796-ban mondott beszédét is.

A kötetnek irodalmi szempontból kevésbé értékes darabjai még egy címtelen elmélkedés a természeti vallás magasztalására (címe lehetne: *A természeti morál*) és négy fellengző levél. Valószínűleg Csokonaihoz szólnak, de ez nem bizonyos. Keltét csak kettőnek ismerjük, íróját csak az egyiknek (Kiss Imre); egy másik alatt N. S. betűk olvashatók. Csokonaira vonatkozólag nem nyujlanak semmi érdekeset.

Ami a kötetben a tudományt érdekli, azt alább lehető be tühíven közöljük. Az első ilyen értékes darab egy párbeszéd a szamár és a szarvas között, azután három ismeretlen verset adunk s külön közleményben Csokonainak nyolc ismeretlen levelét.

I. A' szamár és a' szarvas.

A' Niderlandi zenebonának alkalmatosságával — mellyben magam is hadi szolgálatot tettem — akadt egy kis könyvecske a' kezembe, mellynek szerzője a' mint a' homlok írás mutatta, vólt 1790-ik Esztendőben Van Kooper tudós kaputzinus barát. — Ezt én ithon létemben a' Belga nyelv kedvéért anyai nyelvemre lefordítottam. Vedd kedvesen töllem Nemes Nemzetem és ha benne valami botrankozót találssz: tudd meg, hogy itt nem a' Magyar Hadi Tiszt, hanem a' Szamár- vagy-is kaputzinus beszéll, — a' kinek szavait a' mennyire nyelvünk engedte, híven által tettem. *Csokonai.*

Mese, mely a' Lessing frantzia fordításában (Fables de Mr. Lessing. Traduites en française, et mis en Vers par Tourneur, avocat, à la Haye 1787 in 12° olvastatik) és a' melyből van véve a' Criticusok vélekedése szerint a' Niderlandi kaputzinus számára.

Szóról-szóra.

Hosszú Panegirust tartott a' szabadságrul egy elszabadult Szamár s boszszankodva beszélt el a' mezei szarvasnak a' szolgaság kínjait és az ő Urának Tyrannismusát. Örült az állat szerető szarvas, hogy az édes szabadság mellett így buzog a szamár is.

Végre érkezett a' hideg ősz, meg szűkült az eledel a' mezőben. Ordított a' Szamár, 's ő kegyetlen Urának istállóját és marok szénátskáját óhajtotta. Átkozta a' Szabadságot, melyért egy kicsit szenvedni kellett vissza futott a' rabotára. Mit mondhatott ennek láttára a' Nemes lelkű Szarvas? csak azt, a' mit mondott: Nem is Szamárnak való a' Szabadság.

A' Szamár és Szarvas.

Ah! most érzem már, milyen derék állapot szabadnak lenni! — Beh gyönyörű élet ez! — Beh bődög a' függetlenség. — Ki parantsol most nékem? Magam Szamara vagyok. Senki sem köt rabszíjánál fogva a' bitó fához, vagy egy kínos ólnak tömlőztébe. E bődög vidéknek lettem én is lakosa, itt élek telles kényem szerint 's életemet csak saját tetszésem határozza. Itt sem a' teherrel nem nyomja öszvetört vállaimat ama kegyetlen szolga, sem kézzel nem adhatja saját izzadásommal gyűjtött szénátskáját az a' telhetetlen Ur. Szabad vagyok, előttem van minden jó, vígan élem világomat, 's a' pénzen fogadott béresnek kemény páltája nem vér ki belöllem panaszló bögeéseket. Ugyan jó ám nem dolgozni, kivált — másnak. Azok az igazságtalan emberek — ah! mennyit kellett köztök szenvednem! — mind én előttem élösködtek, sőt egyéb rab állatjaikat is az én fáradságomból 's gyűjteményemből tartogatták. 'A' kevély Lónak, mely kevély Urát büszke nyerítésével hordta tulajdon hátán, csak hogy ezüst bogláros kantárt 's paszományos terítőt viselhessen, — a' gyáva tehénnek, mely csak hogy fősvény Gazdájának tárházát tölthesse, meg vonta el rugott kised borjától a' tápláló tejet 's egy telhetetlen Urnak túró fizetőjévé tette magát, — a' hízelkedő ebnek, mely korhely Ura mellett korhelykedvén, csak farka csóválással keresi a' becsületet, a' 'jó embert is, a' kenyér kérő koldust, és a' nyomorultat meg ugatja, nappal két lábon szolgál, parolákat s főhajtasokat tész, éjjel a' dámák lába közt nyalakodik, — a' módi majmoknak, — a' kendező macskáknak — a' rabotás Juhnak 's ki tudja még miknek? egy szóval minden martalékjainak az én Uramnak én kerestem és hordtam az ennívalót. Akármi kellett — hajcsátok a' szamarat, csak a' szamarat mindég. Akkor szidtak, ütöttek, vertek a' kegyetlenek, 's nékem éhen is mennem kellett. Ah, az igazságtalanok! — Hü, hüm, de most már! Ki parancsol? — Hajt-e munkára valaki? Bezzeg e' már a' valódi élet! Eddig is így kellett volna élnem. E' már az élet! Akármerre fordulok, semmi bajom nincsen, eledel pedig a' mennyi kell. 'A' rétekről a' Halmokra, az Halmokról az erdőkre nyargalok, vagy ama kis patak körül legelek, eszem, iszom, nem dolgozom, én sem bántok mást, más sem zaklat engemet. —

Micsoda kövér fű van itten, milyen gyönyörűség, vagy békével harapni, vagy csendeszen aludni rajta, — igen, aludni, 's a' meddig tetszik. Melly vidám környék már ez! — nem is olyan, mint mikor a' rakásfákat alélva hordtam baza, énnye mennyivel vidámabbnak látszik előttem, miolta szabad vagyok. Ni! mint örülnek körültem minden állatok, mint vigadnak egymás társaságába. Ej! ej! — micsoda bődögség jól lakni, micsoda bődögség csendeszen nyugodni. Vajha én így tölthettem volna el múlt napjaimat! most! most se hátamat nem fájlalnám, sem illy komor kedvű nem vólnék, sem füleim nem vólnának talán illy ostoba nagyok. De vallyon nem-e? Biz alig ha — is. Legalább ilyen lusták és földfelé konyúltak 's ilyen tompák nem vólnának. Felemelhettem volna én is, mint más állatok, ha kicsinységetől hozzá szoktattak vólna 's halhatnám a' Természet szavát, mint ők, mert őket is látom e nemesíti. Eünye vétkezném, ha számár felebarátimmal is e' jót nem közleném. Vajha eljönnének kiáltásomra! Vajha a' Természet ölébe vissza térnének, rab köteleiket elszaggatnák, 's azokat a' Tyrannus embereket...

Szamarak — — Atyámfiak! számártársaim! jertek mindnyájan, jertek, szabadokká lenni. Bolondság! rúgjátok föbe vad Uratokat, rágjátok el a' pórászt — mit? hiszen ti — is csak olyan állatok vagytok. Jöjjetek e bődög mezősegre. Itt a' világ. Ez az élet! Jertek, én is itt vagyok. Hallottátok-é? Szamarak! Hallottátok-é? Még egyget kiáltok, egyget, — nagyobbbat. Hű, hű! Szamarak!

Szarvas. Mit kiabálsz? Mit kiabálsz? balgatag. Vagy itt ne légy, vagy ne ordícs.

Szamár. Micsoda? Te parancsolod azt nekem, hitvány aristokrata! nem tudod, hogy én szabad vagyok — csak olyan állat mint te —?

Szarvas. Boldogtalan, rajtad van még hajdani szolgaságodnak szenje. Szabad vagy, a' mennyibe mostan Urad nincs, de indulatidnak szükséges volna a' fék. Nem a' nagy lármába áll a szabadság.

Szamár. Hiszen az atyámfiat hívom, boldogokká akarom tenni őket is. Hát nem érdemi meg ez a' szíves tzel, hogy érette torkom szakadtából böggjek? — Micsoda?

Szarvas. A tzel szíves -is, okos -is. De ha ezt a' szabad életet kívánod számár-társaidnak tudtokra adni, 's javallani, másképpen kell fogni a dologhoz. Menj el közzéjek, beszéld el mindeniknek mostani kínos állapotjokat, és a' szabad életnek kincseit. Azután éreztess meg vélek valójába, fessd le előttök, hogy a' Természet minden szamarat szabadnak teremtett, a' régi időkben ők is olyan saját jussú szamarak voltak, mint most az erdőkben és hegyekben élő Onagerek, de a' később időkben a' Majmoknak ama szőretlen neméből való két lábua, a' mellyek magukat embereknek híjják, véletlen reájok ütöttek, jármok alá hajtották, 's az az után született szamaraknak bírására elég oknak tartották, hogy ama régi rab szamaraktól ellődtek az udvarokba. Ezt beszéld el először minden atyádfiaiának, el járván minden ólakat és istállókat. Akkor osztán egészen azt juttasd eszébe nekik, hogy ők titeket mostan melly kiméltetlenül ütnek, vernek, csigáznak, terhelnek. Rakd elejekbe nekik a' sok méltatlan kinozást, csufságot, zaklatást, és éheztetést, hogy holott ti gyűjtitek véres verejtékkel az élelmet, még-is alig laktok jól egyszer esztendőbe, pedig lám a' Természet melly ada-

kozó volt, mindent az ő fiainak tápláltatására meg természeteni. Imé, csak e' kis vidékecskébe is mennyi állatok el élhetnek vigan, örömmel és meg elégedéssel. Egy sem aggódik, egy sem fáradoz, még is el él, pedig úgy, hogy az emberrel magával sem cserélné. Oka ennek? Mert mindenik egy forma, egy se kíván többet az elégnél, 's nem kell kilentzven kilentznek ébezni, csak hogy a' századik zabáljon. Ezekből 's az ehez hasonlókból által fogják látni a' rabi és a' szabad életnek külömségét, amattól halálig fognak irtózni és ezt meg szerezni igyekeznek. 'S ha már magok lehetetlennek látják a' környüállások miatt a' szabadulást, vemhékbe fogják a' szabadság és dühösség lelkét fuvallani. E pedig még most legjobb mód.

Szamár. De a' mint mondtam azok a' kegyetlenek elő fogják pénzen bérelt fejzéseiket, botossáikat, puskássaikat, petzérjeiket, és sintérjeiket kiáltani: éngemet meg gyilkolnak, jóra vett Társaimat ólra zárják, szorosabb kötélre vetik 's oda lészünk örökre.

Szarvas. Az meg lehet. Ők elég kegyetlenek, elég kevélyek is. De valamint sok vérrel veszett el a' köz szabadság, sok vér kell a' vissza szerzésre. Ha soha nem próbáltak, soha nem nyertek. Kegyetlenül fel mészárolnak benneteket, 's rab lántzokon kineznek? annál jobban néki busitják nemeteket, és tulajdon szörnyüségeket annál nyilván valóbbá tészik. Még szorosabb iga alá vészik a' meg maradtakat? szenvedhetetlenné tészik magokat, és kétségbe ejtik őket. 'A megbusult, a' kétségbe ejtett sereg közelget vagy a' tellyes el vesztésre, vagy a' tellyes felszabadulásra. 'A mi pedig magadat illeti: sem rabi lántzod, minthogy azt különben-is viselned kell sem halálod, minthogy az valamikor akkor csak ugyan utól ér, nem rettenthet el ettől a' szándéktól. Legalább ha már csalhatatlanul meg kell halnod, ne hagyj úgy ki menni a' párád belőled, hogy azzal sem mig benned vólt, sem mikor ki ment, senkinek hasznára nem vóltál légyen. — Ez utolsó vesztéséget-is nyereséggé tehetni az által, hogy mások érezzék a' mi nem létünket. Ah, mint fognak tégedet az utóbbi szamarak becsülni 's áldani, a' késő idő után-is, a' te nevedet el tepedt kantáraikra fogják fel jegyezni és tisztelt sírhalmokat széna-murhával terítik be, tégedet bóldogítójoknak, tégedet számárszeretőnek 's a' szabadság legfőbb bajnokának neveznek akkor és a' több állatokhoz is elmegy a' te dicsőséged. Egy szamar ennél többre nem is vágyhat. De ha szintén egy illy fontos próba jutalom nélkül maradna-is, tartoznál ezzel szamar társaidnak, mert felelt minden állat a' természet által köteleztetik bóldogítani.

Szamár. Ugyan tsak én nem szeretném azt a' veszedelmes sottogást magamra vállalni. Böh, hogy szerentséltetném magamat is, szeretteimet-is.

Szarvas. Szamar! Hiszen lám az imént nem csak sottogni, hanem mint a' veszett állat, bögni 's ordítani is mertél? Hát ha már azt az embermajmok meghallották vólna? Magadat halálba-is ejtetted vólna, minket örök rabságba, 's e' bóldog környéket végső pusztulásba. Ah, előre látom, mennyi kárt tett vólna egy okoskodó szamar — hiszen ostoba! azonnal emberek jöttek vólna ide, emberek, azok a' fősvény, a' kegyetlen állatok.

Szamár. Arról könnyű lett vólna tenni. Titeket nem bántottak vólna, mert ti alkalmatlanok vagytok a' tereh hordásra, én pedig — betsüllettel el szaladtam volna. —

Szarvas. Kevéssé esméred még te az embereket. — Én olly szerentsétlen voltam, hogy kitsiny koromban köztök nevedtem. Mennyit tudnék róllok beszélteni! Egy nagy Úr udvarában laktam én, sokakat ki ismertem közzülök, 's hidd el, nincsenek nállok tsudállatosabb 's szörnyebb állatok. Azt tartják magok felől, hogy a' természet, vagy a' mint ők hívják az Isten, e' Világnak minden élő állatit, az ő birodalmok alá vetette. Ezért nem csudálkozhatni, hogy ők ollyan igazságtalanul ütök, verik dolgoztatják, ölik, vágják, fosztják, egy szóval uralkodnak a' hozzájuk hasonló állatokon. Lovakat, ebeket, solymokat, miket tartanak a' mészárlásra, és ezt ők vadászatnak hívják.

Szamár. Oh! bár csak el jönne az a' boldog idő, hogy ők is hasonló szenyvednének 's gonoszságok ne maradna büntetlen.

Szarvas. Büntetlen? Hiszen lám nékik-is van magok közzül kisebb nagyobb Urok. Van Királyok, 's kell e' már ennél nagyobb büntetés?

Szamár. Királyok? Micsoda állat az?

Szarvas. Csak ollyan állat, mint ők. 'A Majmoknak ugyan azon neméből, csak hogy a' mint hallottam hosszabb kezű. Ez szintűgy azt hiszi, hogy az Isten egy néhány ezer embert az ő birodalma alá teremtett. Azokat, mint az alatta levő apróbb Királyotskák, ütteti, vereti, dolgoztatja, öleti, vágatja, fosztatja, egy szóval a' mint mondtam, az Uralkodik a' hozzá hasonló embereken. Lovasokat, szaglálókat, zsiványokat tart a' mészárlásra, ezt ő hadakozásnak hívja.

Szamár. Nyomorúlt állatok, kik hasonló pányvát, és igát viseltek és mint szamaraitok, ti-is hasonló képpen koplaltok, kinezódtok, míg uraitoknak élelmet kerestek, csak ollyan szamarak vagytok mint mi, sőt szamarabbak nálunknál, ha mi leg alább böghetünk inségünkben, mikor néktek pisszenni-is halálos vétek. — Én ugyan ha adnám bár ezt az életet az uramért, pedig ő fő volt a' többi emberek között 's én is annál fogva fő számári ranggal hordtam az első Juhászának tergenyéjét. 'S a' mit ért? Az első számárnak voltam samara, uriasabb igát hordtam, mint más közönséges szamarak, drágább Istállóba kineztek, mint több paraszt társaimat. Most pedig már a' magam szabadságába élek, nem vagyok a' Tekintetes Úrnak udvari samara — hanem csak — számár, mint egyebek is. Ez ugyan rövidebb titulus, de sem ollyan súllyos teherrel, sem annyi szitokkal, bottal és éhezéssel nem jár, mint hajdani állapotom, melynek nyomoruságos emlékezete kedvesebbé teszi mostani boldogságomat. Illy szép! illy termékeny vidékbe jól lakva szabadon mulatni. —

Szarvas. Hát nem kies-e? nem boldog-e? egy illy kis vidék, a' mellybe emberek nem járnak, mulathattál volna tsak olly bizakodással vélek mint én: akkor láttad volna: melly iszonyú teremtések ők. Én irtózom csak gondolkozni is azokról a' vadállatokról. Minden gonosz természet feltaláltatik közöttök. A' hányan vannak, annyi féle indulattal bírnak: és csak ez egybe eggyeznek mindnyájan: — Gonoszok —

Szamár. De hogy lehet az, hogy olly külömbözők, holott mi egyéb állatok nemünk természetét meg tartjuk? Lám, minden szarvas ollyan, mint te 's minden számár ollyan talentumú mint én.

Szarvas. Ők magok azt vallják magokról, hogy ők mindnyájan természetel hasonló gaz állatoknak születtek: de azután némellyek a menyből

vagy honnan meg szentelést nyertek. 'A többit azt mondják valami ördög nevű vadállat, kinek farkát-is, szarvát-is, izéjét-is festenek, 's azt mondják, hogy Pokol nevű országba lakik — csábítja el, és a' ki ezeket nem hiszi, magok meg égetik.

Szamár. Ostobák!

Szarvas. Elég az, hogy ő közülök, ki kevély, ki buja, ki fűsvény, ki szent. Az első anyagnak, vagy minek tartja magát, a' másik barommá teszi magát, olyanná, a' millyen köztünk kevés van. A' harmadik mindég a' földbe, az utolsónak pedig a' tőle képzelt menyországba van a szeme függesztve. És én nem tudok különbséget tenni, mellyik köztük a' monstribb.

Szamár. 'A mellyik ember.

Szarvas. Mind ember az oktan! Példával világosítom. Négyet esmértem a' többek közül, mikor én az udvarba laktam. Egyszer történt, hogy edgyütt voltak mindnyájan 's az én Uram pórázomnál fogva elejekbe vitt, hogy vélem játszon, 's őket mulattassa. Argirusz volt az edjik, e' tzi fra Argirusz, mellette vigyorgott Kéreász, előbb pedig egy kevéssé a' vén Krémesz, és a' fekete Diofantus sőhajtozott, amaz a' szűk időről, e' pedig tettetésből. Miért nem méltóztatik az Ur, így szolla gőgösen Argirusz, ezt a' Szarvast meg ölni? — Én meg rázkodtam 's az Uram így felelt reá meg vetéssel: A' gyermekeim jádzanak véle, egy jobbágyom szokta étetni, néha a' felesége meg is szoptatja. Hiszen mitsoda fájin nadrág telne a' bőrből, felel Argirusz, valami ostoba szabó meg varrná egy két forintért, 's mi az? — Csak azt sem adnám sokért, ha egyszer végig mehetnék benne a' piazon egy vasárnap, holmi gyim-gyom embernek a' kalapom sem emeliteném. — Jó lenne biz a' húsa, viszonoza Kéreász, főve vagy sülvé, vagy ha csak ugyan meg ölni nem akarnám, szánám különben is ezt a' szép kis állatot, Frantzkának küldeném ajándékba, 's ah, én ezért, én egy pár mézes csókocskát nyernék azokról a' pitziny ajakokról, 's ki volna nálam meg elégedettebb? — «Jobb volna bizony, mondá dűnnyögve a' vén Krémesz, 's el nyelő szemeket vete reám, ha el adná az Ur, jó pénzt adna érte az Apátur, 's be érné véle az ember egy hólnapig, kivált, ilyen szűk időbe». Én Istennem! fel kiált különös hangon Diofantus, be el testisedett, be csak haszon keresővé lett ez a' világ! a' Lelkieket (ugy tetszik, ezt mondá) senki sem keresi. 'S hát az Isten oltára ugy el van az Urak előtt felejtve? nem jobb enne-e ezt a' szép állatot, kit az Ur az Istentől vett, az Istennek visszaadni? — Meg örültem, hogy el akar bocsáttatni, 's azt a' jól tévő szívet csodáltam benne — 's az oltáron a' szentelt tűzön megáldoztatni? Mit gondol az Ur? Lelkéért! Az Egek kedvéért! azért a' sok áldásért a' mellyet az Ég érette fog az Ur házára csepegtetni! — Ekkor rémültem el, 's ájulva buktam lábok közzé. Jól esmérem már én Diofantust, és az ő fekete társait. Ezek szüntelen az Isten nevébe öldösik az állatokat rakásra, mindennap vérrel, gyilkolással és üldözéssel mennek bé Templomjokba, 's az oltár számára fel mészároltaknak 'sirjával kövérednek. Így keresik a' szent nevet, 's e' hatalmokat embertársaikra is ki terjesztik. Ezeket tartják pedig a' balgatag emberek legjobbaknak, legigazabbaknak. Ezek legrettentőbb ellenségei a' szabadságnak is: valamint azok az apró Királykák-is, a' kiket már említettem. Kik a' több ember-állatok között semmit sem csinálnak, vagy leg-

alább egyebet nem, hanem a' mit a' Here téssen a' Méhek társaságában, meg emésztí a' legjobb mézet, melyet a' gondos Méh nagy munkával gyűjt, s' minden érdeme abban vagyon, hogy újj bogarakat szaporít. Ezek-is a' többiek között herélkednek, fosztanak, ragadoznak, s' a' mit a' többiek keservesen gyűjtögettek, fel falják előllök s' magokét sem hadják békével bírni. Ah! az igazságtalan állatok, ha ember társaikkal is így bánnak: — hát állattársaikkal, a' kik felet olly magosan képzelik magokat, és a' kiken olly határtalan Just nyertek saját Kevélyiségektől?

Szamár. Be' jó, hogy itt eggy sem találtatiik közzülök.

Szarvas. Éppen ebbe áll ennek a' szerentsés helynek leg-nagyobb boldogsága. Azért virágzik itt a' lilium szabadság.

Szamár. Az igaz, hogy itt elég lilium van, és a' mi még derekabb, sás, lóhere, és vad zab bőséggel terem. Már itt ugyan ehetni. Héj ha az én kifáradt, és énel holt társaimat ide hozhatnám! De igyekezni is fogok ám benne, hogy őket szabadokká tehessem, szabadokká mint most az Onáger szilaj vembéji. Ah, gyönyörű szabadság! édes szabadság! szabadság.

Szarvas. El szalad vig orditással. Lám a' számár előtt-is kedves a szabadság!

A' Szarvas és a' Szamár.

Ugyan hives őszi napok ezek. Már négy napja, hogy a' havas esső mind szüntelen esik, 's a' hideg szél lutskosan szórja szélllyel a' sárga faleveleket, mérgesen mormolván a' berekbenn. 'A Természetnek édes hangzása meg szűnt az egész vidékenn. 'A fülemilének dalja el csendesedett. 'A Galambok és Gerlitzék a' Köszikláknak hasadékiába vették magukat. 'A játszadozó állatok magánosan veszteglenek a' sűrű bokrokban, vagy a' harasztok szövevénye között. 'A Gözü alszik, a' Medve pedig a' talpát nyalja...

Hát az én filozofus szamaram vallyon mint él most az ő ujj szabadságába? Ő bizonyosan valamelly Barlang enyhében a' puha murván és falevélen heverész, jól lakott fa mohával, 's e' kedvetlen időkben minden szabad állat maga mulatságára — gondolkozik. De haa! amarra a' sík felé hallám szavát — haa! Ő most is bög. Felé megyek, meg látom, hogy van dolga? 's mi nyomos okok kényszerítnek eggy szabad szamarat a' bögésre?

Szamár. Ju! hu! huj! beh szörnyű idő! Böh! beh nincs mit enni! 'A hideg-is majd meg vesz, az éhség-is majd meg öl. Hisz' azt gondoltam én, hogy itt mindég nyár van, a'hol ember nem jár. Pedig lám, még keményebb itt a' tél. Ugyan szabadság vagy osztán!

Szarvas. Majd fel fakadok nevettembe ezen a' bolond számaron. Hogy bög, hogy rug, kapál, hogy békételenkedik az ostoba. 'S már a' szabadság ellen ordít. Csak számár a' számár, ha Királyi palotába lakik-is.

Szamár. Ugyan bolond voltam, böh be' bolond, hogy az én jó Uramat oda hagytam. Hiszen lám ő nékem Istállót is, szénát is adott. Abba enyhősen nyughattam, és kedvemre ehettem. Ha néha megverték, azt az ő szolgáinak kegyetlensége okozta, 's talán-talán az én restségem is. Bár csak itt ha csak eggy rongyos ólat-is találhatnék, meg csak eggy marok szénácskát-is hogy el ne vesszek. Az is bolond, a' ki a' szabadságot fel vállalja. Ihú, h h h!

Szarvas. Ennye be rosszúl elégedett ez a' számár a' szabad állapottal! Már csak meg szólitom, 's vigasztalást nyújtok a' balgatag párának; majd néki biztatom a' boldogtalant. — Számár!

Számár. He?

Szarvas. Mit békételenkedsz te élhettelen a' jól-tevő szabadság ellen?

Számár. Éhj, ne is hozd elő.

Szarvas. Hát úgy meg untad már a' szabadságot, hogy hallani sem akarsz rólla?

Számár. Veszett volna!

Szarvas. A' szabadság?

Számár. Nem adnék érte egy kötés ízeket. Hiszen gondold el, ilyen rut időbe-is a' sikonn szűkölni, harmadnapig sem enni egy harapást, nem irtóztat-e? Ezt pedig mind a szabadság okozta. Hiszen ha én most otthon vólnék — — —

Szarvas. Hordanád a' hátadon a' süllyos terhet: 's azon felül jól meg agyabugyalnának.

Számár. Bizony de jól lagnám.

Szarvas. Egy csomó szalma töréket vetnének elődbe, mikor már el aléltál, hogy meg ne dögölj.

Számár. 'S legalább éjszakára ólba kötnének 's a' hideg eső, és nedves szél nem rongálna.

Szarvas. És te fel vállalnád azt a' régi rabságot és inséget örömet? Örömet ki túróssittatnád ismét a' hátadat? nem irtóznál még egyszer ama kegyetlen szolgálknak páltájok alá esni? Számár! Számár!

Számár. Akarkinek örömet lennék én most számara, tsak nékem e' hideg hólnapokba ólat építene, 's abba számomra szénát, és vizet készitene!

Szarvas. Bolond; iggy adtátok ti a' hajdani korban-is magatokat a' vad emberek birtoka alá, jól tevőiteket, boldogítóitokat néztétek ő benne, 's óltalmat kerestetek az ő birodalmok alatt! És imé... De minek fejtegetem én számár előte a' régi idők történeteit, 's ez oktató hagyományokat. Lám előttem a' példa! Csak fontold meg ostoba, veszedelmes kívánságodat. Mondd meg bár egy embernek akar mellyiknek, a' kit leg elsőben elő találssz: azonnal reá áll kívánságodra — reá. — és telljes örömmel. Simogatni, biztatni fog, Édes számaram! — e' lesz az első szava, — széna kell 's enyhős Istálló? meg lesz mindenik, ne busúlj édes számaram! Akkor a' kantárt, a' féket fejedre vonja, az erdőre visz, az ólnak való fát a' hátadon tzipelteti haza; a' Rétre visz, hogy a' fedélnek való nádat haza emeld; szénát is rak hátadra, hogy éhel meg ne dögölj; vizet merit, de azt-is magadnak kell Istállódba vinned; 's akkor osztán ha nem mégy, ha nem sietsz — tudod hogy ő bot nélkül meg sem indul veled. Kell é hát már ez a' nyugodalmas ól, ez a' meg újjító széna 's frissítő viz.

Számár. Ha egy kis veréssel esne-is, de legalább bár nehezenn-is, szert tehetnék mindenre, a' mi ebben az alkalmatlan időben szükséges. De most mit tudjak itt csinálni?

Szarvas. Azt itt mind végbeviheted, 's pedig könnyebb szerrel. Keress egy üreges sziklát vagy egy bokros sűrűt, rakd meg az alját avarral s' fa levéllel; a' csendesség fog bé árnyékozni, 's a' nyugalom fogja puhábbá

tenni fekvésedet. Indulj el a' rejtek völgyekbe, járd el a' patakok széleit, egész télen által bőséggel fogsz találni zöldellő fűvet, nem panaszos esedelt: 's ha a' Tél olly szörnyű lenne-is, hogy minden helyeket magas hóval fedve tartana, van akkor-is száraz moh, van tápláló csemete, és fa jövés, óh be édessé teszi mind ezeket a' megelégedés és a' szabadság.

Szamár. Jaj még ezeket keresni-is kellene?

Szarvas. Egytűgyű állat! Mennyire nem érdemled a' jó tanácsadást. Ám eredj, fuss szántszándékkal abba a' nyomoruságos inségbe, a' melyre úgy látszik, teremtvé vagy. Eljön még az a' keservebb idő, a' melyben a' mezei yakondoknak sorsát irigyelni fogod. El jön az a' Kétségbeejtő nap, a' melyben jajgatva ohajtod e' mostani zúgolódó állapotodat minden szerentséden vissza nyerni. Ordítva fogsz az én szavaimra emlékezni, 's e' boldog környék keservesen fog jutni eszedbe.

Szamár. Tavasszal ismét elszököm az Uramtól, 's késő őszig itt lakom közöttetek. Akkor ujjonnan haza megyek téli enyhős szállásomra. — És nem derék találmány e ez?

Szarvas. Hozzád illik éppen. De az ember olyan bolond é, hogy ő véle így lehessen komázni. — 'A bizony szép. Szamarabb volna ugy az ember te nálad, ha a' maga szamarával ilyen alkura lépne. És ha te eggy-szer ő hozzá vissza — — —

Szamár. Böhh! be szörnyű szél, be hideg szél, mit várhatni még ez után, be iszonyú nagy szél! Alig állok már lábamon is a' nagy Esső, a' nagy Éhség miatt. Ah, tsak annyi erőm volna, hogy haza vántoroghatnék! Inkább fel fogadnám, fel, örökre pedig, hogy soha nem-is álmodozom a' Szabadság felől. Átkozott szabadság! büntető ostora a' társaságos Állatnak!

Szarvas. Csak ugyan nem veszed bé szíves tanácsomat, háládatlan szamar! Szánom a' te bódogtalan agyvelődöt: még egyszer kérlek, ne ejcsd magadat meg sirathatatlan veszedelembe. Maradj itt velünk, 's érezd a' szabadság kellemetes voltát. Imé minden szarvasok, őzek, nyúlak, az én első kiáltásomra sereggel fognak hozzád jöni, vigasztaló nézéssel, vidám társasággal fogják unalmadat enyhíteni, 's csak hogy egy szamarat szabaddá tehessenek, készek lesznek arra-is, hogy a' legtáplálóbb fűveket számodra meg mutassák, száraz leveleket hordjanak fekvő Almodra, mellyet a' barátságos Madarak fognak a' leg rejtlegebb helyekben nyugodalmodra fel keresni. Ládd é ilyen egymást szeretők a' szabad állatok; — nem néznek ők sem fajra, sem nemre, sem tollra, sem szőrre, mindnyájan ugy tekintik egymást mint egy Alomba, egy fészekbe nevelkedett atyafi állatok, a' kiknek egy annyok a' Természet, köz törvények a' Szeretet. Ne menj el, ne menj el, gondolatlan állat társunk: ládd mely boldogító, mely örvendeztető a' szabadság.

Szamár. 'A szabadság! — Ah ne fessed illy szép szinnel ezt a' nyomoruság eszközlőjét. Nem kell nékem az átkozott. — Bár soha el se-is hagytam volna régi boldog állapotomat, bár soha a' Szabadságnak bolond hagymázza meg ne részegítette volna a' fejemet. De ám még nem késő. Megyek, futok, nyargalok, hogy számártársaimnak-is jó tanácsot adhassak előre, hogy soha a' szabadság ugy meg ne kábítsa szamar fejeiket, hogy az illy inségbe buk-

tassák valahol magokat. Ah! — átkozott szabadság! utálatos szabadság szabadság! — —

Szarvas. El szaladt kótségbé esett ordítással — Nem is számárnak való a' szabadság! — — —

Ez a párbeszédes elbeszélés egészen beleillik Csokonainak *Állatok beszélgetése* cím alatt összefoglalt művei közé. — Oda is tartozik s' épen ez az az eddig elveszettnek gondolt párbeszéd, amelyet Toldy Csokonai műveinek 1844/47-i kiadásában, a munkák jegyzékében a XC. oldalon 84. szám alatt említ. A lap alján a következő jegyzetet csatolja hozzá: «Ez is politika tartalmú lehetett.» Ebben, most már megállapíthatjuk, igaza is volt. Csokona halála után Puky István Gesztelyről (1805 aug. 22.) a következőket írja a költő édesanyjának: «Van még egy dialogusa is: A számár és a szarvas; de ennek kinyomatását a mostani és a mult századi körülállások meg nem engedik.» — Valóban a királyság intézménye van benne bírálva. A párbeszéd 1790 tájáról való. A rettenetes ordításról szó van II. 593. A «sülve-e vagy főve» szintén előfordul Csokonainál más helyen is.

II. Csokonai három ismeretlen verse.

1.

Oh szegény Országunk!
Oh szegény Hazánk!
El mult szabadságunk,
Nyakunkon a' Hám.
Hová legyünk? Jaj! mit tégyünk?
Csúf a' rabota.
Olly Országba mért nem mégyünk?
Hol nincs Despota.

Hadjuk el örökre
E rabi Határt.
Száljunk olly Örökre;
Hol Német nem járt.
Ha lehettek olly mérészek
Jámbor Eleink!
Mért nem ollyan bátrak, készek
'A mi szíveink?

Vagy mért ki nem állassz!
Mért nem ontassz vért?
Bosszút mért nem állassz
Scytha, magadért?
A jármot szabad testedre
Tették, s' még-is élsz?
És vitéz Magyar léttedre
'A Haláltól félsz.

Imé a' Németség
Allya sepreje,
Eggy nemes Nemzetség
Ura és feje.
Bécs Angáriának hívja
Scythák lak helyét
Álnok Aspis módra szívja
Mézét és tejét.

Árpád Örökjébe
Csuf bitang dusskáll
'A Solymok* fészkébe
Gyáva banka száll;
Ha van szíve a' Magyarinak
Ha van benne ész,
'A bugyogós Hohér kardnak
Áldozatja lész.

Ha csak Bécsi lelket
Rókától nem kér
Méltóságos Telket
'A Magyar nem nyér
Igy lett Urrá holmi Nitzki
És Grasalkovics;
Holmi Német itzki, fitzki
Holmi Rácز its vics.

Csokonay.

E verset, mely Tompa *Pusztán* c. költeményének előfutárja abban, hogy a keselyű fészkében veréb lakik, Toldy a 154. sz. alatt említi.

* 'A' Solyom régenten Magyar Ország címeré volt. (Csok. I. jegyzete.)

2.

Oh unalom! vad unalom!
 Óráimat be fájlalom,
 Hogy így homályosítod!
 Ifjú korom vig hajnalán
 'A felkelő napot talán
 Örökre el borítod?

E verset Toldy a 29. sz. alatt említi.

3.

Nézd el a' hangos filoméla, Nénnye,
 'A Tavasz hogy jött, kiderüle Fénnye,
 Fészkel és kedves fiait segíti
 Majd ki repíti:
 'A Hazánk buzgó fia így cselekszik
 Durva vaksággal hevesen veszekszik,
 Mert okos így lesz valahára és ép
 'A nyomruult nép.

Toldy e verset nem említi. De Csokonai több versével együtt van s sapphicus mértéke emlékeztet a *Legatusnak* kezdetű versére, még inkább a II. 137. IV-re.

Közlő: GULYÁS JÓZSEF.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET NÉMETNYELVŰ VÁZLATA 1698-ból.

1698-ban jelent meg Ferd. Neuburger (Neoburger) kétkötetes Világkalauza, a *Curieuser Hoffmeister*. Minden sorát áthatja a korai felvilágosodás, a Leibnizek, Thomasiusok kultúroptimizmusa, az iskola, a könyvek megváltó erejébe vetett hite, mindenekelőtt az a meggyőződés, hogy a tudomány hatalom, hogy az emberiség az elsajátítható tudás, a józan okosság útján boldogan halad egy új aranykor felé. A földrajz, történelem, ember- és népléktan («Naturell»), a szellemi élet («nach dem Esprit ihrer klugen und gelehrten Männer») hármas nézőpontjából foglalkozik az ó- és újvilág nemzeteivel. Ezenkívül vezető pedagógiai elvként húzódik végig az egész munkán az ember magánjellegű vonatkozásait, társas szerepét szabályozó barokk «udvariság» gondolata. A *Hoffmeister*ben ilyenformán együtt van a kor egyetemes földrajzi, történeti, antropológiai, nyelvészeti, népléktani, statisztikai — szóval, ha úgy tetszik, «szellemtörténeti» tudománya.

Magyarországnak a második részben¹ Török- és Olaszország között juttat helyet. Sorra beszámol az *Ungarn* és *Pannonien*-név eredetéről, az

¹ Elöttem a munka 1700-i második kiadása: *Des Curieusen Hoffmeisters Geographisch-Historisch- und Politischer Wissenschaften Anderer Theil, Worinnen die übrige herrschende Staaten und Republiken, als Pohlen, Moscan, Türckey, Ungarn, Italien, Schweitz, Asia, Africa und America, mit ihren Provinzen, Ländern und Völckern... vorgestellt werden*. Zum andern mahl übersehen und verbessert... von Ferdinando Neoburgo... Leipzig. 1700. 462—545 ll. Harmadik kiadása 1718, negyedik k. 1731 jelent meg. Neuburger igazi neve Theoph. Georgi *Allgem. Europ. Bücher-Lexiconja* (Leipzig. 1742, III. 121 l.) szerint Keilhacker volt.

ország részeiről, vármegyéiről és fontosabb városairól, földjéről, mezőgazdaságról, terményeiről, természeti ritkaságairól, barlangjairól, régiségeiről, pénzéről, a lakosság összetételéről, a magyarság történetéről, jelleméről (lovagiaság, bátorság, nagylelkűség), nyelvről, uralkodócsaládjairól, kormányzásának és igazgatásának formájáról, alkotmányáról, közjogi és egyházi méltóságairól (I—X. fejt.). A XI. fejezetben bemutatja Magyarország híres embereinek, királyainak, hadvezéreinek arcképcsarnokát. Ennek a fejezetnek a végére hagyja a magyar szellemi élet és benne a magyar irodalom áttekintését.

A század eleje óta állandóan találkozunk a Neuburgeréhoz hasonló áttekintésekkel, név- és címjegyzékekkel, felsorolásokkal. A magyar származású Schödel Márton (*Disquisitio Historico-Politica De Regno Hungariae... Argentorati, 1629.*) eleven képet fest a magyar szellemi élet fejlődéséről és állapotáról, összeállítja a magyar eredetű és a Magyarországgal foglalkozó külföldi történeti irodalom bibliográfiáját, sőt már olyan dolgokat is érint (középkori magyar irodalom, ösköltészet, hősdalok), amelyek még ma is izgató kérdései a tudmánynak.¹ Joh. Gerhard Vossius, híres németalföldi filologus, a latin történetírókról szóló munkájában (*De Historicis Latinis Libri III. Editio altera... Lugduni Batavorum 1651.* [Első kiad. 1627. Pars Altera. Lib. II. 572, 658 l.) részletesen beszél Turóczi János jelentőségéről és Küküllői Jánossal, Bonfiniusszal, Galeottóval, Janus Pannoniusszal is foglalkozik. H. Conring, a modern statisztika úttörője külön fejezetet szentel a magyar történetírásnak. (*Thesauri Rerumpublicarum Pars quarta... per Ph. Andream Oldenburger. Genevae 1657. Textus Conringii de Hungaria, 395—512 l.) M. Zeiler (Historici, Chronologi, et Geographi celebres... collecti Studio et Cura Martini Zeileri... Ulmae 1655. I—III.), G. M. König (Bibliotheca vetus et nova... a Georgio Matthia Königio... Altorfi, 1688. 122, 263, 341, 437, 546, 547, 594, 615, 789, 719 l.) 10—10, M. Lipenius (M. Martini Lipenii Bibliotheca realis philosophica omnium materialium... Frankfurt a. M. 1682. I. 317 a, 448 a, 730 a; II. Pannonia: 1087 l.) pedig már 60 magyar, vagy magyar vonatkozású címet és nevet foglal jegyzékbe. Joh. H. Alstedt enciklopédiájában (*J. Henrici Alstedii Encyclopaedia. Herbormae, 1630. Lib. XXXII. 1988 l.) Bonfinius, Turóczi Philipp Labbenél (R. P. Philippi Labbe Bibliothecarum curis tertius auctior... Lipsiae, 1682. 72, 216 l.; első kiad. 1653.) Fröhlich Dávid, Sambucus; G. Stöckennél (Thuanus Enucleatus... Opera et studio Gerhard von Stöcken. Helmstadii, 1656. II. 10—14. l., III. 56—57 l.) Dudith A., Sambucus, Dávid Ferenc; J. Hallervordiusnál (*Bibliotheca curiosa in qua plurimi rarissimi atque paucis cogniti Scriptores indicantur... Collecta a J. Hallervordio... Regiomonti et Francofurti, 1676, 327 l.) Révai Péter, Istvánffy, Szamosközi; P. Frehernél (D. Pauli Freherii Theatrum virorum eruditione clarorum. Nürnberg, 1688, 913 l.) Dudith A., Szegedi István névvel találkozunk. D. G. Morhof Európa-szerte híres *Polyhistora* (Lübeck, 1688. Dudith A.-t, Fröhlich Dávidot, Szenczi Molnár Albertet, Sambucust méltatja figyelmére, H. Witte (*Diarium biographicum. quo eruditorum cujusvis****

¹ *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1933. 66. l.

gentis et generis hujus saeculi virorum Vitae et Scripta, juxta anni, mensis et diei emortualis serien breviter recensentur, autore Henningo Witte. Dantisci, 1688; az 1611, 1622, 1627, 1634, 1637, 1666. évekhez.) pedig többek között megrajzolja Káldi György, Pázmány Péter, Lippay János, Jeszenszky J., Zimmermann Mátyás arcképét.

Neuburger anyagban jóval szegényebb legtöbb elődjénél és kortársánál — elsősorban Wittere támaszkodik — de jelentősége nem is itt van: elsőnek tesz kísérletet arra, hogy mindazt, amit megtudott a XVII. század értelmében vett magyar irodalomról, beágyazza a magyar történelem és szellemi élet egészébe, úgy, ahogy ő látja és értelmezi ezt az életet. Most történik első ízben, hogy valaki a «Literatur» szóval fog hozzá a maga áttekintéséhez. Azzal kezdi, hogy megrajzolja a történeti és szellemi keret: Magyarországnak egyetlen akadémiaja van, a nagyszombati. Az ember azt hihetné, hogy kevés a magyar «litterátus», hiszen a nemzetnek a török háborúk miatt állandóan fegyverben kell állnia. De erre a hiedelemre rácsafol Mátyás király könyvtára, melynek darabjai azóta átkerültek Bécsbe. Neuburger a könyvtár sorsához kapcsolja irodalomtörténeti vázlatát — úgy amint van, kétségkívül szerény kísérlet, de az első lépés olyan úton, amely egyenesen a Czvittingerek és Wallaszkyak felé vezet. Jelentőségét emeli, hogy magyar részről mindössze Szentiványi Márton nomenclaturáit állíthatjuk melléje, s hogy egyik forrása volt Czvittingernek. Mindez megokoltta teszi, hogy teljes egészében közöljük Neuburger szövegét:

Was die Studien der Ungarn anlanget, so solte man zwar meinen, dass weil diese Nation ausser der zu Tirnau, keine Akademien, sondern nur Gymnasia in ihren Landen hat, und wegen der Türcken-Einfälle in steten Waffen stehen muss, wenig Gelehrte unter ihnen seyn möchten. Alleine das Gegenspiel bezeuget eines theils die herrliche Bibliothec, welche Matthias Corvinus, Hunniades, zu Ofen angeleget nunmehrö aber durch der Türcken Verwahrlosung stückweise in die Bibliothec zu Wien gekommen ist. Denn An. 1664 und 65. musste der vorige Käyserliche Bibliothecarius, Lambecius, nach Ofen gehen, um daselbst vermöge der damahligen Friedens-Puncten die dasige Bibliothec abzuholen, die Türcken aber wolten nicht, weil sie in denen Gedancken stunden, als ob sie ihr Glücke dadurch vergeben würden, biss sie endlich Anno 1686. gedachte Festung Ofen und die daselbst sich befindende Corvinische Bibliothec hergehen musten, wiewohl sie übel von denen Türcken zugerichtet, und die meisten Bücher und MSeta zerfleischet und incomplet worden sind.

Hiernechst haben sich unterschiedliche habilitiret, und bewiesen, dass sie durch ihren Verstand nicht allein zum höchsten Purpur, sondern auch in allen Facultäten geschickt seyen. Jenes behaupten die gelehrten Cardinale; Demetrius, Dionysius Zachus, Georgius Drascovitius, Thomas Bacocius, Petrus Pazmanius, so theils im vorigen, theils im heutigen Seculo floriret; Dieses sind die nach allen Facultäten berühmte Männer, deren wir nur etliche marquiren wollen, als

I. In der Theologie ist bekannt

GREGORIUS VASARHELI¹ aus Siebenbürgen, ein gelehrter Jesuite, der wegen seiner sonderlichen connoissance in Religions-Sachen zu Bekehrung der Türken, sonderlich gebraucht worden. Ist letztlich zu Weissenburg im Gymnasio als Rector A. C. 1623. gestorben, und hat unter andern seinen Schrifften hinterlassen des Thomä Kempis 4. Bücher von der Nachfolge Christi, so er aus der Lateinischen in die Ungarische Sprache übersetzt.

GREGORIUS RUMER² gleichfalls ein Jesuite, wurde endlich Praepositus Generalis des Ordens durch ganz Oesterreich, in welcher Würde er auch Anno 1627 gestorben, Er hat sonderlich seine Gelehrsamkeit in einer Lateinischen Rede, so er auf der Kayslerin Marie, Kaysers Ferdinandi II. Mutter Todt gehalten, sehen lassen.

GEORGIUS KALDI von Tirnau aus Ungarn bürtig, auch ein berühmter Jesuit und Professor Theologiae Moralis zu Olmütz, letztlich aber zu Pressburg Rector, starb Anno 1634. und hinterliess die Heil. Schrifft in Ungarischer Sprache übersetzt, und einen Tomum unterschiedener seiner Predigten, so er in Ungarischer Sprache gehalten. Oberwehnter Petrus Pazmanius von Waradein aus Siebenbürgen, eines Adelichen-Herkommens), war erstlich Professor Philosophiae und Theologiae zu Graz, hernach aber Ertz-Bischoff zu Gran, auch gar Cardinal, und ward unter Ferdinando II. an Pabst Urbanum als Gesandter, gebraucht. Sturb Anno 1637. Er hat sehr viel geschrieben, darunter: Im lateinischen eine Diatribe von der sichtbaren Kirchen Christi hier auf Erden, wider Guil. Witakerum, etc. In Ungarischer Sprache aber von Verehrung der Heiligen, unterschiedene Predigten über die Evangelia, und dergleichen.

MATHIAS ZIMMERMANN³ ein gelehrter evangelischer Theologus aus Ungarn, musste wegen der Reformation entweichen, und in Sachsen sich reteriren, allda er zu Golditz erstlich Pastor, hernach Superintendent worden, biss er endlich in dem Stifft Meissen zur Superintendur gelangte, woselbst er auch Anno 1689. gestorben. Hat verschiedene Sachen in Theologicis und andern Wissenschaften ediret, als: *Amoenitates historiae Ecclesiasticae Dissert. ad dictum Tertulliani; Fiunt non nascuntur Christiani Commentariolum de Presbyteriis veteris Ecclesiae Historiam Eutychanam. Florilegium Philologico-Historicum* und andere gelehrte Schrifften und Predigten.

II. In Jure ist bekannt

STEPHANUS WERBEZSIUS war ein gelehrter Ungarischer Jurist, so auf Befehl Königes Uladislai die Ungarische Gesetze in drey Theile zusammen tragen müssen, welches heutiges Tages dahero *Opus Tripartitum* genennet wird. Sonst nennet ihn *Isthuanfi* in Tract. *De Rebus Hungaricis* einen unruhigen und sehr partheyschen Mann.

III. In Medicina ist renomiret

JOHANNES SAMBUCUS von Tirnau, nicht so wohl in Medicina, als Poesi und andern Wissenschaften berühmt, hat *Bonfinii Historiam Hungariae*

¹ V. Gergely, jezsuita prédikátor, Canisius- és Th. a Kempis-fordító (1561—1623). V. ö. Szinnyei, XII. 976.

² R: György, jezsuita (1570—1627). V. ö. Szinnyei, XI. 1391.

³ Z. Mátyás, löcsei rektor, eperjesi pap, meisseni szuperintendens 1625—1689.) V. ö. Szinnyei, XIV. 1865.

continuïret, war ein vortrefflicher Antiquarius, und Käysers Maximil. II. und Rudolphi II. Rath und Historicus, wurde auch seiner trefflichen Erudition halber Asylum literarum genennet. A. 1590.

JOHANN JESSENIUS a Jessen,¹ ein gebohrener Ungar, den zwar einige vor einen Böhmen aber fälschlich, ausgehen, war erstlich zu Wittenberg Professor und Fürstl. Sächs. Leib-Medicus, wie er aber in Böhmen bey dem Käyser ebenmässige Charge bediente, hatte er dieses Unglück, dass er zu Prag in der Böhmischen Unruhe gleich andern Herren Anno 1621. d. II. Jun. den Kopff lassen musste. Nachdencklich ist sein Fatum, denn als er nach geendigter Gesandschafft aus Ungarn kam, wurde er zum Kayser nach Wien gebracht, und daselbst verarrestiret; nachdem er aber gegen Auswechslung eines Italiäners wieder auf freyen Fuss gestellet wurde, hat er bey Ausgang seines Gefängnisses folgende Buchstaben, I. M. M. M. an die Wand geschrieben. Viele sollen solches nach seinem Abzug gelesen niemand aber als Ferdinandus, selbiger Bedeutung errathen, und folgender gestalt erkläret haben: Imperator Matthias Mense Martio Morietur: hatte darauff Kreyde genommen und hinwiederum obbemeldte Buchstaben auf diesen Schlag ausgeleget: Jesseni Mentiris; Mala Morte Morieris. Wie solches Jessenius erfahren, hat er gesagt: Wie ich nicht gelogen habe, mag Ferdinand auch zusehen, dass er wahr rede, beydes ist auch erfüllet worden, Käyser Matthias sturbe in Metz, und Jessenius verlorh seinen Kopff. Hat unterschiedliche Anatomische und Medicinische Wercke hinterlassen.

IV. In Philosophia und andern Wissenschaften.

JOH. LIPPAY von Pressburg, ein gelehrter Jesuit, war zu Gratz und Wien viel Jahr Humanarum Artium und der Griechischen Sprache Professor. Endlich aber zu Tirnau in Seminario Rector, so Anno 1666, gestorben, hat unterschiedene curieuse Tractaten in seiner Sprache hinterlassen.

NICOL. ISTHUANFI war ein sehr gelehrter und in vielen Sprachen erfahrner Mann, auch Käysers Maximiliani II. und Rudolphi II. Secretarius, wurde hernach Königlicher Rath in Ungarn, und letztlich auch gar Vice-Palatinus, hat viel Bücher von den Ungarischen Geschichten geschrieben, so alle wohl zu lesen sind.

MICHAEL BÜLOWSKY,² gebürtig von Dulitz, in der Graffsschaft Turotz, weyland Profess. Mathes. in Pfortsheim, nun Exul in Nürnberg.

Itt vége a szövegnek. Egy bibliografiai függelék — *Wo kann man weitere Nachricht von Ungarn haben?* — a magyar történelem és földrajz forrásairól tájékoztat.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

¹ Jeszenszky János. szül. 1566., kivégezték Prágában 1621. Életrajza a kor egyetlen lexikonából sem hiányzik. Ötvennégy munkájáról tudunk. V. ö. *Allgem. D. Biographie* XIV. 785.

² Bulyovszky Mihály, szül. a XVII. sz. közepe táján, teológus, matematikus, költő, zeneértő, megh. Durlachban 1721. Híres műve: *De emendatione organorum*. Strassburg, 1688. V. ö. Szinnyi. I: 1415.

KAZINCZYNAK EGY EDDIG FÖL NEM ISMERT MŰVE.

Kazinczyról tudjuk, hogy legtöbb művét annyiszor átdolgozta, hogy pontosan nem is tudta őket számon tartani. Tudjuk azt is, hogy papírra vetette azokat a benyomásait is, melyek őt Pesten az 1828-ik évben az akadémiai szervezetről folytatott tanácskozások alkalmával érték. Dolgozatát, melyet *Pestre 1828* címmel már 1828 júliusában megkezdett Széphalmon, *Erdélyi levelei*-vel együtt szeretne volna kiadni.¹ A kiadás azonban életében nem valósult meg; a kézirat halála után a M. T. Akadémia kéziratárába került, s az M. Történelem (Életiratok) Negyedré 32. sz. jelzés alatt ma is kegyelettel őrzí. Csak nemrég, 1929-ben, épen száz évvel keletkezése után, nyomtatásban is megjelent Rexa Dezső gondozásában.

Azt, hogy Kazinczy később újra dolgozta-e, Rexa Dezső nem kutatta, de nem gondolt erre a *Kazinczy-levelezés* XXII-ik kötetének kiadója, Harsányi István sem, noha észrevehette volna, hogy Kazinczynak a kiadásában 5623. (5002/a) sz. alatt közölt, Guzmics Izidorhoz 1829 máj. 27-én írt levele (422—429. l.) valójában nem más, mint egy tervezett és Szemere Pál Muzárionában közlésre szánt utirajznak egy részlete. Mindezt Kazinczy leveléből ki lehetett olvasni — azt természetesen nem tudhatta, hogy ennek az utirajznak első fogalmazása az Akadémia könyvtárában lappang *Pesti utazásom* címmel.²

Eddig tehát az utirajznak két fogalmazásáról tudtunk: egy teljesről, melyet Kazinczy nyomban, élményei hatása alatt 1828-ban készített, s egy másodikról, az előbbinek egy kiszakított részéről — Kazinczy az írókról és művészekről szóló részt írta le Guzmicsnak, s joggal nevezi levelében útleírása *artistai cikkelyének* — melyet Kazinczy egy évvel később átdolgozott.

Kazinczy hű maradt módszeréhez mint pesti útleíró is: ezt a művét rövid idő alatt harmadszor is átdolgozta. Sőt ez a harmadik átdolgozás Kazinczy pesti élményeinek végső szövegezése, egy pár évvel Kazinczy halála után nyomtatásban is megjelent: Szemere Pál adta ki 1834 évi Aurorájának 29—41. lapján — erről azonban az irodalomtörténet nem tudott.

Hogy a *Pesti utazásom*nak harmadik szövegezését eddig nem ismerték föl Kazinczy művének, — nemcsak Harsányi és Rexa haladtak el mellette észrevétlenül, hanem még Váczy János is — azon nincs mit csodálkozni: a magyarázatot megadja Szemere Pál szerkesztői elve. Szemere tudatosan tartózkodott a valódi szerkesztéstől; ő nem főúri kastélyok parkjaiba vezette olvasóit, hanem őserdőbe, hol nincs út, de mindenütt a gondolatok dús növényzete vár bennünket — az irányokon való töprengést, az ellenmondások kibékítését, a vezéreszmék megállapítását a közönségre hagyta. S ami fő, számítása — ezt Kazinczy vette legelőször észre³ — bevált: a nehezen mozduló magyar elmék megindításában része lett az ő rendszertelenségének is.

De okozott ez a szerkesztői tervtelenség bajt is — ezúttal is. Szemere ugyanis nemcsak a szerző neve nélkül adta ki Kazinczy dolgozatát (valójában

¹ V. ö. *Kazinczy levelezése*, XX: 523. l.

² Ilyen címen említi 1828 júl. 23-án írt levelében; másnap *Pesten-létem történetjének* nevezi. U. o. 523. és 524. l.

³ U. o. XXI: 54.

még cím nélkül is), hanem összezsapta két más. Pestről szóló dolgozattal s a hármat *Pesten és körüle hárman* közös címmel közölte. Így azután érthető, hogy ebben a névtelen és megtévesztő című dolgozat-borokban senkinek sem jutott eszébe Kazinczy egy művét keresni.

Az a kérdés, hogy ki lehetett az a «33 év óta országról-országra bolyongó főúr», ki a *Pesten és körüle hárman* c. utirajz második, 1800 és 1833 jelzésű részét (43—62. l.) írta, s ki lehetett az a színművész-tünkkel elégedetlen kritikus, kinek ugyane mű 1834 jelzésű befejező része (63—64. l.) köszönhette létét, nem reánk tartozik, de igen még az, hogyan jutott Kazinczy szóbanforgó műve az 1834-i Aurorába. A megfejtést maga Kazinczy adja. Megtudjuk belőle, hogy épen Szemerének gondolata volt az hogy Kazinczy számoljon be irodalmi formában pesti benyomásairól, s Kazinczy a *Pesti utazásomat* már írásakor Szemere Muzáriórába szánta, több más dolgozatával együtt. Biztatásra ő maga küldte el neki útleírásának újabb szövegezését, Szemere azonban a Muzárió helyett Aurorájában tette közzé, de már csak Kazinczy halála után.

Érdekes, hogy Kazinczy még 1831 áprilisában is szükségesnek találta inteni Szemere Pált, hogy a vállalataiba szánt dolgozatait ne közölje névtelenül. Azonban hiába; Szemere nem tudott kivetközni szerkesztői különöségeiből: az «*olvasottak feletti gondolkodásra*» akarta mindenáron rászoktatni a magyar közönséget — most is elhallgatta Kazinczy nevét.

Hogy az Aurora útleírásának is Kazinczy a szerzője, azt már a stílusa, a műnek finom izléssel kivert mondatai elárulja, de utalásaiból is, az útleírásba beleszőtt életrajzi mozzanatokról is reá lehetne ismerni a széphalmi mesterre. Az utóbbiak közül csak a következőket emeljük ki: «Tizenhárom esztendő óta nem láttam vala Pestet.» (29. l.) Valóban Kazinczy 1815-ben járt legutoljára Pesten. «Fáy ebédre hívott. Itt látám meg egy diétai követ barátomat, kinek jobbját Emil fiam fejére nyomám.» (33. l.) Kazinczy csakugyan 1828. év első felében magával hozta Pestre Emil fiát. «Vay Ábrahámot és Gróf Andrássy Györgyöt nem itt köszöntém először.» (36. l.) Ez is áll; a M. T. Akadémiának ezt a két alapítóját már régebről ismerte. Aki meg ismeri az útleírásnak két régibb szövegezését, az menten fölismeri az Aurora cikkében Kazinczy művét, hiszen az egész fölépítésében is megegyezik velük, sőt szóról-szóra részleteket ismétlődő találunk benne a korábbiakból, kivált abból a levélformájú utirajzából, melyet mint időrendben a másodikat említettünk.

Érdemes megállapítani a három földolgozás viszonyát. Legszerosabban azok a részek kapcsolódnak egymáshoz, amelyben Kazinczy a kor jelentősebb egyéniségeiről számol be. A fontosabb egyezések a következők: író-társai közül Toldy, Vörösmarty, Fenyéri, Fáy, Kisfaludy Károly, Bajza, Szemere, Eártfay szerepelnek mind a három földolgozásban. Fejér, Sztrokay, Helmeczy, Thaisz, Kiss Károly, Virág, Szalay, Szenvey a 2. és 3-ban; a M. T. Akadémia megalapítói: Széchenyi István, Károlyi György, Andrássy György és Vay Ábrahám a 2. és 3-ikban; a hazai és külföldi képzőművészek közül Kraff és Ferenczy szobrász mind a háromban; Ender, Dónát, Richter, Heinrich, Simó, Szentgyörgyi festők a 2. és 3-ikban; Szentpétery ezüstműves az első kettőben. A nevek felsorolásán túl azonban Kazinczy ritkán

megy: egyes műveik értékére, avagy az egész élet eszményére csak elvétve világít rá, akkor is csak néhány sorban — ebben megegyezik mind a három szövegezés.

De az egyezések mellett észrevehetők az eltérések is. Ezek kétfélék: hol rövidítette az első fogalmazványt, hol megtoldotta. Így a második és harmadik feldolgozásban hiába keressük Albach ferencrendi szerzetesnek és Cleyman református prédikátornak nevét; elhagyta, továbbá Kisfaludy Károly réz-, Jankovich Miklós könyv- és Farkasfalvi Farkas Károly lepkegyűjteményeinek címét. Helyettük a második feldolgozást négy pesti egyetemi tanárnak: Schediusnak, Kovács Mihálynak, Imre Jánosnak és Bugát Pálnak történeti jelentőségű neveivel díszítette fel, a harmadik feldolgozásban meg a péceli Ráday-családnak és a Kisfaludy Károly köré sorakozó írói csoport németjeinek, Paziási Mihálynak és Tretter Györgynek, állított emléket, s kiterjeszkedett a Teleki József-, Vigyázó- és Kisfaludy Károly-féle kép- gyűjteményekre is. Sőt a harmadik feldolgozásban kiemelkedni látszott az előbbi kettőnek felfogás- és szerkesztőmódjaiból is, mert míg az elsőben a helytörténet és a kulturtörténet kapcsolatát példázta, addig a másodikban kivált a műveltség egyetemességéhez, emberiségéhez kívánt adatokat szolgáltatni, a harmadikban pedig a nemzeti eszme kultuszának fejlődésére is befolygni törekedett — ezt különösen azok a sorok igazolják, melyek az első feldolgozás kétsoros Horvát István-féle részletével szemben, Horvát tanári munkásságának értékét és tudományos műveinek jelentőségét már két lapon méltatják.

A három szöveg között egyébként is vannak eltérések, kivált a harmadik út el a két korábbtól: helyenként többet, helyenként kevesebbet ad. Vajon Kazinczytól erednek-e a változtatások vagy Szemerétől, a szerkesztőtől, ezt kézirat híján is el merjük dönteni, legalább is a két legfontosabb eltérésre vonatkozólag. Az egyik egy törlés, a másik egy pótlás. Igen jellemző, és épezt valószerű az, hogy a harmadik feldolgozásból a pesti Auróra-kör és a híres német göttingai-kör közt vont párhuzam, Kazinczynak ez a kedves gondolata, amely megvan mind az első, mind a második szövegezésben, nem az ő akaratából maradt ki — ezért bizonyára Szemere felelős. Viszont nemcsak valószínű hanem bizonyítható is, hogy a harmadik feldolgozásnak az az új részlete, amelyben az író ott látszik feledni magát a Horvát Istvántól felidézett ősmagyar alakok mellett, magától Kazinczytól származik. «Itt akarám — olvassuk a 39—40. lapokon — említeni nevét Horvát Istvánnak, kit lelkem huszanhat évek óta a' barátság és tisztelet forró érzéseivel szeret. Midőn én ötöt még akkor iskolájában láttam, megjövendölém, mi leend egykor; de hogy illy nagyságra lépjen fel, miként lehetett volna azt álmodnom. Ő analytical uton erede nemzetünk nyomait keresni fel a' legrégibb idők homályiban; semmit nem mond egyebet mint a' mit nyomozásaiban másoknál talált. És hogy a Magyar is Ádám' maradéka, az nem szenved kétséget.» Oly nyilatkozat ez, melyet 1829-ben íróink közül egyedül Kazinczy tehetett meg önmagáról és Horvát Istvánról. Kazinczy életútja — s ez is kétségtelen — épen 1803-ban Pesten találkozott először Horvát Istvánéval, mely azóta szintén történelemmé lett.

Végül hadd mutassak rá az útleírásnak egy mellékesen odavetett, de elvi szempontból legfontosabb megállapítására. A középső fogalmazás-

ban, a Guzmics-hoz írt levélben, említi Kazinczy, milyen jó hatása volt Szemere fejlődésére, hogy Pécelen lakott, csak három órányira Pesttől. Ez a megállapítás nem véletlenül került Kazinczy tollára. Tudjuk, Kazinczy, ki 1825-ben megült 50 éves írói jubileuma óta mind sűrűbben vetette fel a szociális miliő gondolatát, azt az ébredező tételét, hogy a város a szellemi képességek kifejlődésére sokkal nagyobb befolyással van mint a vidék, pesti élményei közepett sem kísérelte meg részletesen kifejteni. E helyett 1829-ben csak annyit tett, hogy tételéhez példát keresett s ezt meg is találta Szemere Pálban. Csak ekkor kezdett benne derengeni az a tisztultabb gondolat, hogy a szellemi képességek kialakulására legüdösebb a város és vidék «együttes» hatása. Bizonyos, hogy a város a társadalmi érintkezésekben fogant buzdítások és útmutatások nevelő erejével, mely egyenes arányban áll a rokon szellemi törekvések összpontosuló erejével, hasonlíthatatlanul alkalmasabb lélekformáló tényező; de mind testünk egészséget, mind lelkünk kiegyensúlyozottságát a korok, idők egymást feltételező feladatai alatt hiába várjuk tőle: testi-lelki valónk harmonikus kialakulását csak a vidék adja meg. Kazinczyt, sajnos a jól kiválasztott példa sem bírta arra, hogy gondolatát a szociális miliő elméletévé fejlessze. Hogy ezzel adós maradt pesti útirajzának harmadik feldolgozásában, nem vethetjük szemére, hiszen munkássága ekkor már búcsúvétel volt a világtól, amint maga mondja:¹ «visszanézés az élet szélén eltűnt évei sorára».²

CSAHIHEN KÁROLY.

EGY RÁKÓCZIRÓL SZÓLÓ ÉNEK SZERZŐJE.

Az IK. 1893. 254. lapján közölt, II. Rákóczi Ferenczről szóló vers valószínű szerzőjére rámutathatunk. A közlemény csak annyit mond, hogy azt a magánlevelet, amelyben a vers olvasható, Kálnásy János írta Munkácsról, nem tudni, kihez. A címzett, Körösy György, Rákóczi egyik híve, valószínűleg az, akiről az *Adal. Zemplén vm. tört.* XVII. (18) 207. lapján, mint magvaszakadtról van szó. (Istvánról u. o. XI. [12] 343. l.) Amint dr. Takács János tanár, aki a Rákóczi-kor adózását kutatja, a verset leírta, alájegyvezve ezt találta: «A vén főkomornyik kezeírása és verse ez Rákóczi Ferenczről.» Állítása szerint a kézírás valóban Körösyé.

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Id. Guzmics-levélben, Kaz. Lev. XXII: 422. l.

² A *Pesten és körüle hárman* c. útirajznak még párdarabja is akadt a maga korában. Toldy Bajzának 1834. évi Aurorájában 233—269. lapjain e művel versenyezve nézett bele a megújuló Pest múltjába («1800»), jelenébe («1833») és jövőjébe («1850»). V. ö. Szemere Pál *Munkái* I: 39., és III: 257. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Gyöngyösi István összes költeményei. III. A M. T. Akadémia megbízásából közléteszi *Badics Ferenc*. 1935. N. 8-r. 214 l.

Két évtizednél hosszabb idő választja el a kötet megjelenését az elsőétől, másfél a másodikától; s midőn kezünkbe vesszük az új kiadványt, remélve, hogy másfél század legnépszerűbb költőjének valamennyi munkája kezünkben lesz, csalódás a részünk, mert hiányzik a *Chariklia*, a regény európai fejlődésének ez a fontos magyar képviselője. Nem a szöveg gondozóján múlik a teljes kiadás megjelenése; ő már régen elkészült minden idetartozó munkájával: fölkutatta a kéziratokat, a kiadásokat; megírta minden mű keletkezésének történetét, viszonyát a költő egyéb munkáihoz — szóval megtett mindent, hogy teljes Gyöngyösink legyen. De az idő mostoha körülményei itt is útját állották a megvalósulásnak, mert Zrínyink csonka, tudományos Faludi-kiadásunk nincsen, Gvadányi a könyvgyűjtők ritkaságai közé menekült, megakadt a Régi Magyar Költők Tára, sok egyéb szükséges kiadványunk. Örömmel kell fogadnunk minden törekvést, mely a multnak bármily ereklýjét hozzáférhetővé teszi a jelen számára. Így kapjuk most Badics Ferenc avatott gondozásában negyedik kiadását a *Rózsa-Koszorúnak* és nyolcadik kiadását a *Csalárd Cupidónak*.

A *Rózsa-Koszorú* sajátoság helyet foglal el Gyöngyösi művei közt; elfordul az érdekes meséjű elbeszélésektől, a főleg Ovidius tárházából való fabulás díszektől, és nála szokatlan ájtatossággal az Istenanya örömének, keserűségének és dicsőségének öt-öt titkát, rózsáját adja elő, az elbeszélés epikus módját kerülván, inkább lelkes himnuszokban; versalakja sem az elbeszélő tizenkettes, melynek Gyöngyösi nagy mestere, hanem kisebb lírai szak művészi rímfonódással. Mi volt e vallásos vers-koszorú iratásának igazi oka, nehéz megállapítani. Badics úgy véli, hogy e költeménnyel mintegy rá akart cáfolni Thököly-versére és kuruc magatartására; valószínűbbnek tartom azt a véleményyt, hogy Koháry Istvánnak, a hatalmas pártfogónak szárnya alatt keresett menedéket. Viszont nem hiszem valószínűnek, hogy «a már öregedő költő... a vallás vigaszában keres megnyugvást»; erre ugyancsak rácsafol a nemsokára készült *Csalárd Cupido*, melynek rávetett kis erkölcsi palástja alól ugyancsak kitűnik szerzőjének már nem is dévaj, hanem valósággal durva kedvtelése az ovidiusi képek részletes rajzában. Nem is fogadta el Koháry a könyv felajánlását — a *Rózsa-Koszorú* nyomdaköltségét azonban vállalta. Mind a két mű egyaránt gazdag nyelvi szépségekben, a szókincs bőségében, az előadás színességében, melyhez Aranyként haszonnal és tanulsággal fordulhat a ma nyelvművésze is.

Nagyon érdekes a *Rózsa-Koszorú* ajánlólevele; körmönfont mondatai közt sok értékes adat van Koháry életéhez és Gyöngyösinek hozzá való viszonyához, s így néhány jellemző vonást kapunk az akkori irodalmi élethez.

A kitűnő filológiai szöveg-magyarázatokat és a szómutatót keveselném, ha nem tudnám, hogy «res angusta domi». A magyarázatokhoz csak néhány kiegészítő megjegyzésem van. A «Törökös czimbora» (9., 10., 196. l.) nem annyira Thököly személyét jelenti, mint inkább török «szövetséget» (vö. NySz.). «Keczele» nem kalitka (l. szómutató), hanem valami ruhaféle, fejruha, vagy a szöveg szerint inkább kötény, melybe Diana a galambot teszi és «kezdi törölgetni (simogatni) tollának mentében.» (V. ö. NySz.) «Balság» itt nem elvont jelentésben értendő, hanem «bal, helytelen» útnak (33. l.) «Fül cifrája» eddig csak Gyöngyösiből ismeretes (fülcimpa).

A magyar irodalomtörténetnek kötelessége, hogy megóvja multjának kincseit s evvel jelenre és jövőre gyümölcsöztesse őket. Ezért remélem, hogy a hiányzó részek és az életrajz is nem fognak soká várakozni magukra, hogy legyen hiteles, hű és teljes Gyöngyösink.

TOLNAI VILMOS.

Papp Ferenc: Gyulai Pál. I. kötet. Budapest, M. T. Akadémia, 1935. 8-r. 603 l.

Ez az első részletes Gyulai-biográfia a nagy kritikus életét születésétől 1862 júniusáig tárgyalja, addig az időpontig, amikor Gyulai Kolozsvárt odahagyva véglegesen a fővárosban telepszik le. A dantei életút feléig tehát.

Gyulai őseinek és szüleinek ismertetése után a szerző nagy valószínűséggel állapítja meg hőse születése dátumát. Eddig csak a keresztesítés időpontját tudtuk (1826. jan. 14.), születése napjáról magának a költőnek sem volt határozott tudomása. Angyal Dávidnak az Olcsó Könyvtárban megjelent kitűnő kis műve 1825 vége mellett döntött. Papp Ferenc egy összeállításra támaszkodva, mely szerint a kolozsvári református egyházban «1837—1840-ig a keresztesítés a születést 127 eset közül 75 esetben másnap, vagy harmadnap követte, 42 esetben 4 vagy 5 nap múlva, 6 esetben egy hét múlva» — teljes joggal azt következteti, hogy Gyulai 1826. január 10-ike táján született. Ezt a feltevést irodalomtörténetírásunk bátran elfogadhatja.

Hősenek gyermekkorát Papp Ferenc a pontos adatok egész tömegével kedvesen és érdekesen beszéli el. Elkíséri a szorgalmas tanulót a kolozsvári református kollégium falai közé, ahová mint elemiiskolás 1834-ben lépett be, s ahonnan csak 1848-ban távozott. 1841-től 43-ig bölcsész, 1845-ig jogász, 1847-ig teológus, majd köztanító volt. Elkíséri a fiatalembert legációkra, turista kirándulásokra, Pataky Dániel alispánnak, majd Bethlen János grófnak házába, akiknek gyermekeit tanította. A Pataky-család körében érinti Gyulai szívét az első komoly szerelmi érzés. Beleszeret a nála mintegy másfél évvel fiatalabb alispán-leányba, Emiliába. Erről a mély kedélyű és bizonyos irodalmi műveltséggel rendelkező nőről is sok érdekeset tud mondani az életrajzíró. A szabadságharc alatt a szegény leány egy különben kiváló honvédtisztbe szeretett bele, az azonban visszaélt érzelmeivel.

Gyulait ezekben az előkelő házakban és a kollégiumi ifjúság körében erősen érintik a kor politikai eszméi. 1848. március 21-én — ezt a napot a kolozsvári március 15-ének tekinthetjük — ő az ifjúság vezére. Valósággal Erdély Petőfije! *Unió-dalát* megzenésítik, szerte az utcákon éneklik, s Petőfi verseivel együtt díszkiadásban osztogatják a közönségnek. A nagy átalakulás mozgalmaiban azonban fegyverrel nem vesz részt. Teleki Domonkos gróf titkára lesz, s az új országgyűlés e kiváló tagjának kíséretében Pestre jön.

Ezen a ponton nem ártott volna kissé bővebben foglalkozni azzal a felmerülhető kérdéssel, hogy Erdély Petőfije, a *Hadnagy uram* költője, miért nem kötött kardot. Azt hisszük, nem lenne okvetetlenkedés ennek a kérdésnek felvetése azzal az íróval szemben, akinek mindkét testvére honvéddnek állt, s aki szükségesnek látta, hogy Heinének Liszt Ferencről írt költeményét fordításban megismertesse a magyar közönséggel, azt a költeményt, amely a nagy művészt épen azért támadja, mert nem vett részt a magyar szabadságharcban. Angyal Dávid erről a következőket írja: «Midőn anyja halála után Kolozsvárra került — Papp Ferenc szerint ez 1849 tavaszán történt — bátyja és öccse már honvédeknek állottak, de nem követhette példájukat, mert húga támasz nélkül tengődött volna az elárvult szülei házban.» Ez a melegség nem felel arra kérdésre, hogy *előbb* miért nem állott honvéddnek. Papp Ferenc — milyen kár! — kitér a megoldás elől s csak ennyivel intézi el: «Gyulait is elfogta a tettvágy, s ha nem szolgálhatta fegyverrel hazáját — miért? kérdi az olvasó — tollal akarta részét kivenni a nemzeti küzdelemből». Mi elhiszük, hogy a mindig korrekt és férfias Gyulainak erre az elhatározásra megvolt a maga oka, de az élet-rajzró mégis foglalkozhatott volna vele.

Gyulai a szabadságharc alatt *Pesti leveleket* ír a Kolozsvári Híradónak a magyarországi fordulatokról. Nem érdektelen ezekből a tudósításokból Papp Ferenc idézetei közül kiírni azt a mondatot, amellyel Gyulai — Kossuth későbbi súlyos szavú bírálója — a nagy szónokot és politikai vezért jellemzi: «Kossuth mint Messiás áll a fellelkesült, fegyveres nemzet élén, fáradhatatlanul és mindig növekedő eréllyel. A jelen körülmények között ő az egyetlen ember, aki vezetni képes ügyeinket. Ő elszánt, merész, csüggedetlen, szóval férfiú, minőt a forradalmi kor kíván.»

A nemzeti ügy katasztrófája Gyulait a grófi családnál, a gyömrői Teleki birtokon érte. A rémuralom első évében azonban sokat járt Pestre, s ahhoz az író-társasághoz csatlakozott, amely az Arany Ökör kávéházban jött össze. Bárczy Károly, Sükey Károly, Vahot Imre, Szász Károly, Szilágyi Sándor és Oberyik Károly voltak ennek a körnek tagjai. Többször találkozott Kemény Zsigmonddal is, s ekkor barátkozott össze Lévy Józseffel, Pákh Alberttel és Csengery Antallal. Nagyon érdekelte Petőfiné, és igen megszerette későbbi irodalmi ellenfelét, Jókai Mórt. Nyilas írói jegy alatt éles-hangú kritikákat ír Szilágyi Sándor Pesti Röpveibe, s dolgozik a Pesti Naplónak.

1851 tavaszán követi Telekiéket Gernyeszegre. Útközben meglátogatja Arany Jánost Szalontán. Ez az első találkozásuk döntő hatású volt későbbi barátságukra. Gernyeszegen másfél évnél több időt tölt. 1852-ben kerül újra a fővárosba, s a gróféktól függetleníti magát. 1853 elejétől 1855 őszéig

Pákh Alberttel lakik közös lakásban. Hogy fenntarthassa magát, Szőnyi Pál fiúnevelő intézetében vállalt tanítást.

E második fővárosi tartózkodása idején teljesen bekapcsolódik az irodalmi életbe. Részt vesz Pákh Szépirodalmi Lapjainak szerkesztésében, 1854-ben a Nemzeti Színház drámabíráló választmányának lesz tagja, bírálatokat ír, párhajba keveredik Tóth Kálmánnal, megismerkedik Eötvös Józseffel, Vörösmartyval, Tompával, ismeretsége Kemény Zsigmonddal ekkor melegedik barátsággá, lejár Szilágyi Sándorhoz Kecskemétre, Aranyhoz Nagykőrösre, s a megszűnt Szépirodalmi Lapok helyébe Jókaival és Pákh Alberttel együtt megalapítja a Vasárnapi Ujságot. A szerkesztőségből azonban két hónap múlva kiválik. Gyulai saját közlése szerint a szakítást egy szertelen hangú könyvismertetés okozta, melyet Gyulai heves tiltakozása ellenére is Pákh benne hagyott a lapban. «A valódi ok azonban — mondja Papp Ferenc — a Jókai és Gyulai között már akkor is jelentkező ellentét lehetett. Gyulai a népies formák között is szigorúan razaszkodott műbíráói szempontjaihoz, míg Jókai a kritikát feleslegesnek tartotta». Papp Ferencnek ez a megállapítása nagyon érdekes. Még érdekesebb lett volna azonban, ha Gyulainak Jókaitól való elhidegülését kissé bővebben is megmagyarázza. Épenúgy mintahogy Kossuthból és a forradalmi eszmékből való kiábrándulásának is mélyrehatóbb megvilágítását vártuk volna.

Gyulai élete nyugtalan első felének jelentékeny fordulata a külföldi utazás. Nádasdi Lipót gróf Tamás fia mellé mentorul, Eötvös József tanácsára, Gyulait kérte fel. Ennek az 1855. okt. 28-tól 1856. dec. 14-ig tartó mentorságnak alapos ismertetését nyújtja Papp Ferenc könyve. Megtudjuk, hogy Gyulai és tanítványa minő kollégiumokat hallgattak a berlini és müncheni egyetemen, értesülünk a berlini színházi viszonyokról, a német főváros magyar egyletéről, a tizennégy napos párisi kirándulásról, a tanulmányokat megszakító nyári hazajövetelről és a fiatal grófnak Münchenben történt haláláról.

Gyulai 1856 végén újra pesti lakos. A református teológiai főiskolán a stilisztika tanítását vállalja. Egyébként a Pesti Napló köréhez tartozik s ekkor kerül összeköttetésbe Deák Ferencsel.

Az újabb pesti tartózkodás Szendy Mari iránt felébredt szerelme által sorsdöntő változást hoz életbe. Szendrey Marit testvérnénje, Júlia, először Petőfi Istvánnal akarta összeházasítani, de azután maga is Gyulai szándékát támogatta, akinek a mélyérzésű, finom kedélyű leány felesége is lett. 1858. július 31-én volt az esküvő a pesti belvárosi róm. kat. plébánia templomban, s utána az ifjú pár nyomban elutazott Kolozsvárra, ahol Gyulai a református kollégium egyik katedrájának ellátását vállalta. Bölcséletet, latint, magyar irodalmat és irodalmi segédtudományokat adott elő.

A Kolozsvárott töltött kerek négy esztendő legfontosabb eseményei két gyermekének születése, az Akadémiába és a Kisfaludy Társaságba való beválasztása, az Erdélyi Muzeum Egylet munkásságában való tevékeny részvétele, Katona József életrajzának megírása és a magyar népköltészettel való tüzetesebb foglalkozás voltak. Ebben a fejezetben eleven és színes képet kapunk Gyulai társadalmi érintkezéseiről is. Elénk sorakozik Nagy Péter, Szabó Károly, Brassai Sámuel, Mikó Imre gróf és a Sámi házaspár

portréja. Újra hallunk Gyulai testvéreiről is: férjhez ment Antónia húgáról, színész-bátyjáról, Ferencről és tanító-öccséről, Sándorról.

Bármilyen meleg kapcsolatok csatolták is Gyulait Kolozsvárhoz, mégis visszavágyott az irodalmi és politikai élet középpontjába, Pestre. Amint azt látja, hogy megélhetése a fővárosban is biztosítva volna, azonnal elhatározza az Erdélyből való «kijövetelt». A Szépirodalmi Figyelő segédszerkesztősege, a református gimnázium megürült tanári katedrája, s az Írói Segélyegylet titkári állása elég jövedelmet helyeznek számára kilátásba. 1862 végén búcsuzik el tőle rendkívüli melegséggel a kollégium ifjúsága, s Gyulai június végén érkezik a fővárosba, amelynek most már állandó lakosa marad.

Akárcsak az életrajzi részletek, épen olyan körültekintőek, gondosak azok a fejezetek is, amelyekben Papp Ferenc Gyulai Pál költői és kritikusai működését ismerteti.

Az elindulás éveinek termékeit kitűnően illeszti bele a negyvenes évek irodalmi mozgalmaiba. Helyesen ítéli meg, hogy a kolozsvári *Remény* című zsebkönyv körének volt ugyan hatása Gyulaira, de gyökeresebben nem befolyásolta. Észreveszi ez évek Gyulai-költeményein Vörösmarty és Petőfi hatását, s a költőnek a népies felé való lassú fordulását. Kimutatja az első novellákon Kisfaludy Sándor, Vörösmarty Mihály, Garay János, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és George Sand egyes motívumainak befolyását. Legérdekesebb, amit Gyulai kritikusai elveinek kibontakozásáról ír: «Gyulai már pályája kezdetén eltért mestereitől. Nem volt annyira az elvek híve, mint Bajza vagy Henszlmann, s nem kereste annyira a bölcseleti távlatokat, mint Erdélyi. Leginkább fejlett ízlése után indult s gyakran épen azért sokkal könnyebben eltalálta az irodalmi jelenség valóját.»

Gyulai ez években kifejtett irodalmi működésének bemutatásában nagyon becses adata Papp Ferencnek, amit az *Unióban* megjelent *Teréz* című novelláról ír. Az elbeszélésnek eszméje és első megírása Csizsár Amáliától való, ezt a kidolgozást azonban Urházy György szerkesztő Gyulaival átalakíttatta. A fiatal író az átdolgozást olyan alaposan végezte el, hogy majdnem eredeti alkotást kell benne látnunk.

A szabadságharc után keletkezett novellákban helyes ítélettel állapítja meg Papp könyve Gyulainak a realizmus felé való fokozatos közeledését. Értékes adata, hogy Gyulait ebben az irányban erősen befolyásolta Sükey Károly, akit Gyulai «szellemes és élesítéletű írónak» tartott. Jó volna, ha Papp Ferencnek e megfigyelése nyomán irodalomtörténetírásunk kissé tüzetesebb vizsgálat alá venné az elbanyagolt Sükeyt. A novellákon érezhető egyéb irodalmi hatást is biztos filológiai érzékkel ismeri fel Papp Ferenc. Csak azt nem értjük, hogy miért nem akarja meglátni az *Egyszerű történeten* a nagyon valószínűvé tett Hebbel-hatást.

Gyulainak a szabadságharc után átélt lelki forrongása természetesen írói munkásságában is érezteti hatását. Heinéért rajong, novelláiban itt-ott lázadó hangot üt meg, vonzza a világfájdalom. Papp Ferenc észreveszi ezt a forrongást, s a nyomában következő lassú átalakulást is, de úgy látszik, hogy «az ifjúság háborgó napjaira» és ezeknek irodalmi megnyilatkozásaira majdnem ugyanolyan tartózkodással tekint, mint aminővel később maga Gyulai nézte fejlődésének ezt a korszakát. S Papp Ferenc könyvének irodal-

mat tárgyaló részeiből ennek az átalakulásnak mélyebben nézett, részletesebb pszichológiával megrajzolt magyarázata épenúgy hiányzik, akárcsak az életrajzi fejezetekből. Megemlíti, hogy Gyulait mennyire érdekelte Heine harcias-sága, úgyhogy nem vette észre a költő egyéniségének bántó ellenmondásait, s «Csengerynek kellett őt rájuk figyelmeztetnie». Magára az átalakulásra azonban, mely szerint 1858-tól 1862-ig tartott, épen csak hogy rámutat. Pedig látja fontosságukat Gyulai költészetében épenúgy, mint irodalmi és politikai elveiben.

Egyébként találóan és biztos értékeléssel jellemzi Gyulai működését, költői műveit és irodalomtörténeti tanulmányait egyaránt. Hogy miképpen érzik versein egyre jobban Arany János hatása, hogy esztetikai elvei hogyan forranak ki Planche Gusztáv, Schmidt Julián, Macaulay, Schlegel Ágost Vilmos és Gervinus hatása alatt, azok mind nagyon tanulságos észrevételek. Legkitűnőbb azonban, amit a Gyulai költői képzeletében egyre erősebbé váló művészi nyugalomról mond: «Ily költészetből hiányzik a közvetlenség varázsa, de hiányzik az az üres alanyiség is, mellyel Petőfi utánzói hánytorgatják untalan saját személyi ügyeiket.» Pompás, amit Arany és Gyulai lírai költészetének rokonságáról, illetőleg különbségeiről megállapít: «Mindkét költői egyéniségnek igazi eleme az elégia; míg azonban Gyulai kedélymozgalmain legtöbbször a báj varázsa ömlik el, addig Arany érzései rendszeren az ódai fenség légkörébe emelkednek. Míg Gyulai vonzó ereje a művészi összhang, Aranyé inkább a költői formák végtelen gazdagsága. Gyulai inkább elemző, Arany összefoglaló lélek».

Ugyanilyen biztonsággal értékeli Gyulainak polémiáit is. Berlinben írt és idehaza nagy vihart támasztott Ristori-vita alaposabb ismertetésével azonban adósunk marad a szerző, de legalább kárpótol annak a rokonságnak megállapításával, amely Gyulai cikke és Relstab Lajosnak a Vossische Zeitung-ban megjelent Ristori-bírálata között egyes pontokon mutatkozik.

Filológiai tekintetben a legszebb, valósággal mintaszerű rész, amelyben a szerző az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* c. elbeszélésről megállapítja, hogy egyes motívumai hogyan gyökereznek személyes impressziókban, hogy micsoda a kapcsolat a novella hőse és Kemény Zsigmond Jenő Eduárd grófja között, s hogy hangulatán mennyiben mutatkozik Gogoly hatása.

A könyv értékelése hézagos maradna, ha nem szólnánk Papp Ferenc stílusáról is. Ezek a megfontoltan tartózkodó, néhol aggódóan óvatos mondatok a maguk csiszoltságának és tudós tárgyilagosságának bástyái mögül is nem egyszer valami rokonszenves melegséget árasztanak. Különösen a Szendrey Mariról szóló részekben érzünk valami rejtett lírát. Minél tovább olvassuk a könyvet, annál kellemesebben hat ránk az író társasága, úgyhogy mire a vaskos kötet utolsó lapjához érünk, őszintén sajnáljuk, hogy olvasmányunknak már a végére jutottunk.

Azzal vigasztaljuk magunkat, hogy a tudós íróval való újabb találkozásunkra, a Gyulai-életrajz második kötetére, nem kell sokáig várakoznunk.

GALAMB SÁNDOR.

Alszeghy Zsolt: A tizenhetedik század. (A magyar irodalom története. Szerkeszti Alszeghy Zsolt. III.) Budapest, Szent István, 1935. 8-r. 292 l.

A XVII. század a magyar irodalom történetének legismeretlenebb fejezete. Lépten-nyomon felderítetlen területekkel, filológiai feldolgozást, «átszellemítést» sürgető nyersanyaggal várja az embert. A régóta élesen megvilágított «csúcsok», a Pázmányok, Zrinyik, Gyöngyösik, Apáczai Csere Jánosok, gyéren megvilágított formák (líra, dráma) mellett csak néhány szerény fénycsík esik a beláthatatlanul gazdag népieskedő aszketikus-misztikus irodalomra, legendára, izlés- és stílustörténetre. Ehhez járul, hogy a legtöbb kutató szemléletét, álláspontját döntő módon «preformálja» egyfelől Szekfű Gyula történeti világképe, másfelől a német barokk-láz; e kettő között okvetlenül elvész, de legalább is elhomályosul, az önálló irodalomtörténeti koncepció minden lehetősége. Kisebb veszedelemmel fenyegeti ezt az önállóságot a «szellem-történet», feltéve, hogy valóban a személyi és személyfeletti alkotásokból kielemezhető konkrét «szellem» története, nem pedig feleltelen szemfényvesztés. Aki tehát ma a XVII. század magyar irodalomtörténetének megírására vállalkozik, annak meg kell birkóznia egy sereg elvi és módszertani nehézséggel.

Alszeghy kijárta a filologizmus szigorú, fegyelmező iskoláját: a szó- és szövegfilológiától indult el és eljutott a szellem filológiájáig. Megfordult irodalmunk minden századában, nyomon követte a dráma történetét, megrajzolta a XIX. század irodalmának a képét; mint kritikus benne él a maga kora irodalmi életében. De igazi, választott kora elejétől fogva a XVII. század. Amikor csak teheti, visszatér hozzá. Most megrögzíti egész irodalmának fejlődésmenetét.

A század két legfontosabb erőtenyezője, szellemi megnyilvánulásainak életének nyílt vagy titkos sugalmazója: a vallásos érzület meg a politika szenvedély. Érthető, hogy eleinte csupa irodalmon kívül eső politikai, izlés-történeti, vallási, szociológiai fogalom körében járunk. Így viszont egyfelől elvben, motivális anyagában, lehetőségei szerint előttünk áll a későbbi irodalom, másfelől elfogultságaival, végleteivel, szerény szellemi szükségleteivel mintegy szemünk láttára bontakozik ki az a közönség, amelyhez az irodalom fordul. Alszeghy nem feledkezik meg arról, hogy mindez csak alapvetés s nem öncél, hogy igazi feladata az irodalmi jelenségek értelmezésével kezdődik. Ezzel biztosítja szemlélete függetlenségét. Most is, később is igen termékenynek bizonyul az az eljárása, hogy minden fontos korproblémát két egyidejű — protestáns és katolikus — hangforrással értelmez, úgyhogy az időpont mozzanatról-mozzanatra mintegy a maga kettős hangjával jellemzi önmagát. Pázmány végszóra, összefoglaló, lezáró jelenségeként lép a színre. Alszeghy nem módosítja, de néhány új vonással, mélyebb háttérrel látja el a nagy kardinális alakját, megmutatja, hogyan találkozik benne magánjellegű, személyi katolicizmus egy személyfeletti, magyarsága egy nemzetfeletti gondolattal. A katolikus fegyvertársak bemutatását a protestáns ellenfelek és kortársak seregszemléje követi. Ebből a dogmatikusan megkötött, gyakorlati tanító szellemű világból elég hosszú út vezet ahhoz az egészen vagy legalább vonatkozásaiban öncélú, dekoratív «irodalmibb» irodalomhoz, amelyet Gyöngyösi képvisel. A két világ közötti távolságot áthidalja a humanista mintákhoz igazodó

«poësis artificialis», az örökölt kispikái formák, a kor szerény, bizonytalan művészi törekvéseit igazoló jegyek számbavétele. Gyöngyösiben elsősorban a stílusprobléma és emberforma érdekli Alszeget, aztán az antik-humanista meg barokk divat egyesülése az egykorú nemesi férfi- és nőeszmény szolgálata. Zrinyivel külön tanulmány foglalkozik: aprólékos gonddal jeleníti meg a katolikus hívő, az államférfi és költő hármasegységét s építi meg a *Zrinyiász* formai-eszmei családfáját. (Amit Vitnyédinek Zrinyi megértő felekezeti álláspontjára tett befolyásáról mond, mindenképen meggyőző; kevésbé meggyőző az a feltevése, hogy a *Síralmas panasznak* is Vitnyédi a szerzője.)

Alszeget kutatásainak legbecsesebb filológiai eredménye a század lírájáról szóló fejezetei. Elsőnek jelöli ki a katolikus líra történeti helyét, elsőnek tisztázza Balassa Bálint nyelvi és motivális hagyományának sorsát, alakváltozásait. Rendszerező és egyben kimerítő munkát végez az iskoladráma körül, az elméleti és gyakorlati program, a műfaji vonatkozások, a tárgy-történeti és szellemi háttér megvilágításával.

Alszeget filológiai felelőssége tudatában fegyelmezett mérsékléssel áll a módszeres és elvi viták zürzavarában. Mindvégig hű marad a maga véleleteket kiegyenlítő, reális szellemi álláspontjához. Könyvét nem szakítja meg, nem homályosítja el elméleti kerülőkkel, de előadásába beleépíti az újabb kutatások legtöbb pozitív eredményét. Így természetesen közvetve-közvetlenül érintenie kell számos kérdést, amelyek az utolsó évek vitáinak középpontjában állottak. Itt van elsősorban a barokk. Ez a fogalom régibb és újabbkeletű társaival együtt (praeromantika, renaissance, biedermeier, Gesunkenes Kulturgut...) a maga eredeti helyén, a német nyelvterületen, szintén csak ellentmondások közepett, korlátok között érvényesül, pedig ott úgy nőtt ki a társadalom, irodalom, művészet, zene eleven jelenségeiből. Hát még nálunk, ahol kész elvont kategóriákat alkalmazunk egy egészen más szellemi élet megnyilvánulásainak értelmezésénél — pontosan így húzták rá száz évvel előbb Sylvesterék a latin nyelvtan merev kategóriáit az élő, impresszionista magyar nyelvre — minden fenntartás, előzetes igazolás nélkül, külső hasonlóságoktól megtévesztve, amikor éppen csak hogy túljutottunk az első filológiai alapvetésen, amikor mégcsak gyermekkorát éli ízlés- és lélektörténeti kutatásunk. Alszeget nem él vissza a barokk szabadsággal; könyvének ez a végső következtetése: «Az irodalom jellege tehát barokk, de szelleme és színvegyülete magyar.» Ennek az ítéletnek csak a másik fele vitathatatlan, az első viszont még megokolásra szorul. Én mostani tudásunk alapján inkább így fogalmaznám meg: «Az irodalom jellege és szelleme magyar, de vannak benne barokk vonások és jegyek.» Valójában csak néhány tiszta barokk elem van, amely mindentől meghonosodhatott. Ilyen az udvariság — főforrása a Habsburg-birodalom legnépszerűbb írója, a spanyol Guevara, úgy amint latin-német fordítói, magyar átdolgozói közvetítik — és a tőle elválaszthatatlan keresztény Stoa, egykézben, a legtükéletesebben egyesülve, a Rimay esetében. Ez talán külön fejezetet érdemelt volna, csak úgy, mint a legenda, amely mostanában éli másodvirágzását (Ign. Fr. Xaver Cetto *Virtus coronata Divi Ladislai* c. gyűjteménye, Bécs 1693, egymaga 39 beszédet tartalmaz, amelyet a bécsi Szent István-templomban mondott el 39 szónok Szent László dicsőítésére) és a misztikus irodalom,

amely végre magyarul is szóhoz juttatja spekulatív és gyakorlati formájának spanyol és német képviselőit.¹ Annyi bizonyos, hogy Erasmuson innen, Bacon és Leibniz között, nincs európai áramlat, amely legalább pillanatnyi nyomot ne hagyott volna a század szellemi életén. (Ezekkel a vonatkozásokkal részletesen foglalkozom egy legközelebb megjelenő tanulmányomban.)

Itt van végül a Gyöngyösi-kérdés. Ha van költő, akihez illik a barokk «jelleg», bizonyára Gyöngyösi az. Zrinyi mellett ő az egyetlen világi költő, akinek művei nyomtatásban is megjelentek. Ez a diadalmas frontáttörés kétségkívül összefügg a magyar szellem kezdeti elvilágosiasodásával, közvetve Középeurópa új szellemi tájékozódásával. Ha elfogadjuk is azt a feltevést, hogy Gyöngyösi a humanista epithalamium-formát magyarította a maga képére, még mindig nem magyaráztuk meg verselő, képalkotó virtuozitásának, meghökkentő rímtechnikájának, tudatos nyelvművészetének, elemző lélektani szenvedélyének eredetét. Ebben nem volt magyar előzője, de az újlatin költészet antik metrumai sem szolgálhattak neki útmutatással. A magyarázat másutt keresendő. Nagyon is megszoktuk Gyöngyösiben a kizárólag iskolai-klasszikus műveltségű, szűklátókörű kismest és ügyvédet látni. Közben megfeledkezünk arról, hogy életének jórésztét esztétikai, arisztokratikus elemekkel telített környezetben élte le, s hogy ennek a környezetnek a császári Bécs az eszménye, a maga szemképráztató kultúrájával. Bécsnek és a vele rokon Bajorországnak, Sziléziának költői technikájukkal, tárgyválasztásukkal, esztétikai, erkölcsi tartásukkal, verselésükkel, formájukkal hódoló történeti epikája és idilljei, allegóriája stb. néha úgy hatnak, mintha csak Gyöngyösi előkelőbb, érzékibb alakmásai volnának. Az irodalmi élet nem áll elszigetelt atomokból. Gyöngyösi korában sem...

Megjegyzéseink természetesen nem érintik Alszeghy anyagban, új szempontokban gazdag és termékeny könyvének értékét, sőt egy-két ponton meg épen igazolják irodalomtörténeti képét. Inkább csak rá akartunk mutatni arra, milyen különböző utak vezetnek a XVII. század irodalmának megértéséhez.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.

Emerico Várady: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. I. k. Storia. 497 l. II. k. Bibliografia. 406 l. Roma, Istituto per l'Europa orientale, 1933—34. 8-r.

Az olasz irodalommal való kapcsolatainkról eddig csak töredékes ismereteink voltak. Vázlatosan Imre Sándor már rámutatott arra a sugalmazó erőre, melyet az olasz szellem sugárzott a magyarra. Tudósaink és kutatóink egyes kérdéseket megvilágítottak ugyan, részletezőbb, csaknem minden mozzanatra kiterjedő összefoglaló munkát azonban csak most kaptunk Várady Imre avatott tollából.

Előszavában beszámol a kutatásokról, kiemeli Ábel Jenő úttörő munkáját, Zambra Lajos s Kastner Jenő érdemeit.

Valóban, számos tanulmányból okulunk az olasz—magyar művelődés kapcsolatairól a középkortól napjainkig: mindezt Várady lelkiismeretesen

¹ Hevenesi Gábor *Philosophia sacra*ja nem filozófiai tankönyv, ahogy Alszeghy gondolja, hanem gazdag daemonológiai példatár.

és kritikával dolgozza fel. Nem esik a «forráskimutatók» szokott túlzásába, csak egyszer: a Bellarmino—Pázmány kérdésben. «Sulla cultura teologica del Pázmány e sull' indirizzo di tutta l'attività da lui svolta per la restaurazione cattolica, esercitò grandissima influenza Roberto Bellarmino, il quale però non fece che stimolare le straordinarie capacità, le energie morali e spirituali del Pázmány.» (184. l.) Itt némi ellenmondást érzünk az ítéletnek két része között: a római bíboros munkája igen nagy hatással volt Pázmányra, s ez mégis *csupán* sugalmazó erőben nyilvánult!

Felmerül az a kérdés, milyen mozzanatokban táruznak elének Várady eredeti kutatásai. Előszavában ő maga szerényen nyilatkozik erről: «I contributi del tutto nuovi e finora sconosciuti son pochi in questo libro.» (10. l.) Megállapíthatjuk, hogy önmagával szemben szigorú volt. Vannak új eredményei. Így p. o. a Dante-átültetések megítélésében sokat köszön ugyan Kaposy Józsefnek és a fordításokról írott más bírálatoknak, mégis gazdag és új anyagot tár elének: méltatja Császár Ferenc érdemeit, valóságos *place d'honneur*t jelöl ki a művészi érzékű és nagy tanultságú Radó Antalnak, majd értékeli a plasztikus veretű terzinákat átköltő Szász Károlyt. Dúsan vetíti elének a XX. század fordító irodalmát, kiemelkedő helyen látja Babiás Mihály Dantejét. Továbbá mint első dolgozza fel Szerdahelyi György esztétikai dolgozatainak és Kazinczy Ferenc hatalmas levelezésének olasz irodalmi vonatkozásait, végül kiaknázza a folyóiratokat is. Valóban, az időszaki sajtó (a Tudománystár, Hasznos Multságok, Tudományos Gyűjtemény, Athenaeum, Felső Magyarországi Minerva, Figyelő, Magyarország és a Nagy Világ, Fővárosi Lapok, Budapesti Szemle stb.) nem egyszer ad számot olasz írókról, alkotásaikról s fordításaikról. Várady serény figyelemmel bányászott belőle.¹

Várady Imre tudós erényekben gazdag művének legértékesebb része bizonyára az, amelyben igazolja, hogy a magyarság a középkortól napjainkig élénk összeköttetésben állott az olasz művelődéssel, s legnagyobb érdeme a hő anyagnak csaknem minden részében való tájékozottsága. Még a legújabb eredményeket is értékesíti. Csak egy példára utalok. Felhasználja Kardos Tibor kutatásait Zrinyi *Szigeti veszedelmének* forrásaira vonatkozóan: Zrinyi nemcsak Tassoból merített, javára fordította Marino *La Gerusalemme distruttaját* és *La strage degli innocentijét* is. (IK 1932.)

Fejtegetéseit szemléletes kortörténeti képekkel eleveníti. Szól a X. század magyarjai előtt Olaszországban feltáruult világról, Szent István rokon-

¹ A kutatást más irányban is lehetne folytatnia, így, teszem, vizsgálnia egyes olasz írók magyar vonatkozású helyeit. Példaképen Carducci iratainak ránk nézve értékes Petőfi-vonatkozásaira utalok. (*Prose*, Bologna 1906.) Tanulságos a népköltészet is. Az olasz nép körében a legnépszerűbbek közül való ez a több változatban élő dal:

Se fosse mio le reame d'Ungheria,
Con Greza e Lamagna infino in Francia,
Lo gran tesoro di Santa Sofia,
Non poria ristorare sì grande perdanza.

A *Rime del Cod. Vatic.* kötetben: I., 379. l. és Al. D' Ancona *La poesia popolare italiana* c. könyvében, 1906. 248. l.

érzéséről az olaszok iránt, Zsigmond királyról, a török veszély árnyékának Európára borulásáról, Magyarország politikai helyzetéről a XVI. században, a kuruc harcokról, a XVIII. század művelődési állapotáról, a XIX. századi második felében támadt hatalmas fellendülésről. Szorgalmasan kutatja a kapcsolatokat más téren is: a művészetek, a színészet, a könyvtárak, a tudományos irodalom, az olasz nyelv tanítása, a hadi élet, a politika, a diplomácia s a kereskedelem világában.

Nem egy méltatása találó, sőt lényegbevágó, mint Csokonai lírájáé, másfelől itt-ott némi törés mutatkozik, mint a futurizmus szépítgetésében, pedig tagadhatatlan, hogy a futurizmusban legalább is olyan megdöbbentő izlésficamodással van dolgunk, mint amilyen volt a XVII. században a *préciosité*.

Arany János *Dantejének* is csak felületet horzsoló, röpke utalás jut. (347. l.) Helyénvaló lett volna méltatnia, mennyire megérzi az epikus lángész a másik epikus szellem hatalmát s annak apokaliptikus mélységét milyen mélységbe szálló, lírai remekléssel fejezi ki.

A szerző alaposságát és lankadatlan kutató készségét jegyzetei is bizonyítják — így a zarándoklásokról szóló (146. l.), vagy az, melyben elsorolja az Itáliával foglalkozó bírálatokat — nem kevésbé a nagy gonddal összeállított, meglepően gazdag névmutatók.

Ebben az adatokban dús munkában mégis akad egy-két hiány. A renaissance kihangsúlyását illetőleg kikerülte figyelmét, hogy Dionigi Atanagi *Rime sceltejének* II. kötetét (1565) János Zsigmondnak ajánlja. Bókoló sorraiban Atanagi sokat tanult a XV. század tömjénező pátosszal hódoló humanistáitól.¹

Említi, hogy novellaíróink szerették Olaszországot háttérül választani, de általánosságban mozog, csupán P. Horváth Lázárnak *A tör és a kés* c. elbeszélését említi. Nem ártott volna szemügyre vennie az olasz Senno szerepét és sorsának tragikumát Kemény Zsigmond *Gyulai Páljában*. Egy másik regényébe (*Férj és nő*) olaszországi emlékei szörvődnek. Jókainak *Egy az Istenében* Róma húsvéti ünnepének ragyogó színpompával ékes leírásában gyönyörködünk. A drámaírás is nyújthatott volna egy-két tanulságot. Szigligeti *Gritti-jének* (1845) hőse a XVI. század hírhedt kalandora, Erdélyi János *Velencei hölgye* (1851) pedig a beteges romantika valóságos irodalmi kórtünete.

Említi Greguss Ágost kritikáit a nagy olasz művésznő, Ristori Adél csodálatot keltett színészi munkájáról, de nem szól Gyulai Pálról. Gyulai Ristorit már Berlinben hallotta. [*Signora Ristori* tanulmányában kiemeli, hogy a nagy olasz művésznő nem lépi át a művészet határát, dicséri hangjának változatosságát, «mosolyogni és sírni, szeretni és megghatni csak ő tud a világon». (*Dram. Dolg.* I. k. 142 l.) Valóságos eszményképül állítja a magyar színművészet elé. Az esztétikai tanulmányokat, sőt bírálatokat is tekintetbe veszi, de kikerülte figyelmét Beöthy Zsolt szép fejtegetése Alfieri *Mirrajáról* *A tragikumában*.

¹ L. János Zsigmond és egy olasz író c. dolgozatomat a Történeti Szemlében. (1928, 133—138.)

A második kötet gazdag bibliográfiát nyújt. Anyagát okosan csoportosítja és tagolja alfejezetekre. Feldolgozza a bírálatokat és az ismertetéseket is.¹

Várady Imre könyve, noha akad egy-két mulasztása, a magyar—olasz kapcsolatok legalaposabb összefoglalása. Igazolja a magyarságnak az olasz szellemi világ felé tartó többszázados igyekvését. Jelentőségét fokozza, hogy olasz nyelven, toszkánai választékossággal szolgáltatott Itália művelteinek jelentős ismereteket az olasz költői s művészi léleknek egy másik nemes nemzet számára juttatott, fel-felpezsdülő elevenségre valló hatóerejéről.

ELEK OSZKÁR.

Kardos Tibor: Janus Pannonius bukása. (Pannonia-könyvtár 5.) Pécs, 1935. 8-r. 26 l.

Az «essayszerűség» divatos követelménye alatt nem lappang mindig az ürügyet kereső felületesség. Jogosultsága ott kezdődik, ahol a külső adatok lehetőségig teljes és megbízható összeállítása után is megoldatlannak érzünk valamit. Mégpedig nem azért, mert az adatok hézagosak — ilyenkor az «áthidalás» legfeljebb megvesztegető fantazmagória — hanem a probléma természete folytán. Úgy látszik, ezúttal valóban ilyen esettel állunk szemben. Janus Pannonius, Mátyás király humanista udvarának dísze, aki valaha életének legszebb költői feladatát királyi tetteinek megörökítésében látta s tüneményes pályafutását tehetségén kívül a korán feléje sugárzó királyi kegynek köszönhette: a királyja ellen szőtt összeesküvésben vállalt vezető, sőt talán kezdeményező szerepet, elbukik és mint földönfutó hal meg. Ami külső adat felkutatható volt, azt Huszti József monográfiája mind lelkiismeretesen számbavette, de maga a nagy fordulat mégis izgatón problematikus maradt. Huszti is elismeri: «Az anyagi és hatalmi érdekek sérelmét nem érzem kielégítő magyarázatnak.» (J. P. 277.) S utal arra, hogy J. P. végsőkéig kitartó engesztelhetetlenségét az is magyarázza, hogy, bukása esetére, tárt utat láthatott Olaszország felé, hová, betegeskedve és itthoni lehetőségeivel elégedetlenül, amúgy is mindig visszavágyódott.

Ebben az irányban megy tovább Kardos Tibor figyelemreméltó kísérlete: J. P. lelki fejlődésén keresztül jutni közelebb a probléma megoldásához. Dolgozatának az a jelentősége is megvan, hogy példát mutat rá, mint fedezheti fel, még humanista poétánál is, a finom tapintat az élményt a költészetben, az irodalmi sablon mögött az egyéni rezdülést. Hiszen a konvenció itt is csak kötelező jelrendszert ír elő, és a közhelynek az élmény adhat helyzeti energiát. Az antik reminiscentiákon túl J. költészete is lelki helyzetének uralkodó feszültségét érezteti, azt a sajátos megosztottságot, mely két haza,

¹ Ennek a gazdag bibliográfiának szintén akad egy-két hiánya. Csupán néhányra utalunk. Noha külön fejezetet szentel az esztétikai irodalomnak, nem említi Kenzler Hugó tanulmányát: *A forma jelentőségének empirikus vizsgálata a művészi alkotás pszichológiájában, különös tekintettel Michelangelo szobrászatára.* (Athenaeum, 1907, 220—233, 310—326, 456—469, 1908-ik évf.: 29—38. l.) Kimaradt Federigo Garlanda *Shakespeare, il Poeta e l'Uomo* c. munkája ismertetésének jelzése. (Magyar Shakespeare-Tár, 1913, 287—291 l.) stb.

két hit, sőt egészében két élet számára kötötte le egyszerre. A ferrarai dűk: évek lelkének soha el nem mosódó élményei, a szellemi életnek olyan fejlett fokára képesítették, melyre idehaza még nincs lehetőség. «Ugrást» csak az egyén tehet, «kivételes körülmények között, idegen műveltség kölcsöntökéjével, az egyetemes fejlődés csak maradozva, késve követi s esetleg csak századok multával éri őt utól» — tanítja Horváth János¹, s Kardos Tibor ezen a ponton ragadja meg a tragikus magot J. P. sorsában. Rezignáció vagy lázadas: megosztottságának más megoldása nem lehetséges. Előbb az elsőt próbálja, s a magyarság válságos helyzetében kötelességét vállaló kancellár a nyugalmasabb pécsi napoknak örül, püspöki palotája könyvtárszobájának — itt, ha nem felejtí is áttörhetetlen magányát, a szellemi Itália polgárának érezheti magát. A valósággal, a hazai lehetőségekkel nem számoló ábrándja — új világ teremtmése, az augustusi aranykor megvalósítása a XV. század Magyarországon — mégis lázadásra készíti. A szerző szerint J. P. bukásával a korszerűtlen ábránd vesztett csatát a Mátyás erős kezében kifejeződő történeti szükségszerűséggel szemben.

Bizonyos, hogy a külső adatoknak ilyen mélyre nyúló értelmezése, mint minden essay, módszerében is a művészettel vállal közösséget. A záró Baudelaire-idézet sem pusztán külsőséges dísz, hanem a tanulmány egész vonalvezetésébe illő argumentum. Kardos mindenesetre odáig viszi a problémát, ahol becületesen már senki sem vállalkozhatik többre «kísérletnél». Kísérletét tiszteletreméltóvá teszi mindenekelőtt az, hogy nem jóelőre megrostált adatok vékony vázlatával dolgozik, hanem J. P. egész egyéniségét veti latba. S tanulmánystílusának tömörsége abban sem gátolja, hogy J. P. képünket néhány részletvonással is kiegészítse. Megállapítja Ennius példaadásának jelentőségét és evvel kapcsolatban az elveszett *Annales* hozzávetőleges tartalmát és jellegét, a pécsi püspök vallásosságának pogány elemeit érezteti, egy «orphikus hymnusának» antik és kortárs rokonaira utalva, Dante és Petrarca hatására mutat, s mint problémát jelzi humanistáknak az olasz vulgáris irodalomhoz való viszonyát.

WALDAFEL IMRE.

Bartha Dénes: A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiából 1770—1780. Budapest, M. T. Akadémia, 1935. 8-r. 303 l.

Ez a kiadvány azoknak a kézíratos énekes-könyveknek a dallam- és szöveganyagát tartalmazza, melyeket diák-melodiáriumok néven ismer a magyar zene-történet. Ilyen diák-melodiárium a címben megjelölt időből 14 ismeretes. Bartha Dénes ezekből, bevezető tanulmányában kifejtett válogató szempontjai értelmében, tizenkettőt vett fel könyvébe. A 12 kéziratból 10 a sárospataki és debreceni református kollégiumokban készült. Létrejöttük kétségtelenül összefügg az énektanításnak azzal a reformjával, mely ezekben az iskolákban a XVIII. század második felében végbement.

A kiadvány célja zenetörténeti. A magyar zenetörténetnek ma legelső gondja, hogy egyfelől kinyomozza műzenénk multját, másfelől pedig — ami

¹ *Az irodalmi műveltség megszólása.* 76. l.

ezzel szorosan összefügg — meghatározza népi zenénk kialakulásának útjait. Bartha Dénes a rendelkezésére álló anyagot igen termékeny pillanatban ragadja meg: ez a XVIII. századi magyar dallamkincs oly pontra ért, ahonnan az «alászállás» a «népi» zene felé megindulhatott. Több év lelkiismeretes munkájával, a filológiai forráshűséghez való ragaszkodással rendbe állította a 12 melodiárium dallamait. A dallamsorok szótagszáma szerint rendezte a zenei anyagot s így a zenetörténeti kutatás számára olyan könyvet adott, mely szigorúan formai szempontok alapján igazít el a melodiáriumok változatos dallam-anyagában és ad fogódzót a későbbi alakulások vizsgálatához.

A dallamok azonban szövegeikkel együtt kerültek bele ebbe a kiadványba. Így követelte az életszerűség tudományos tisztelete. Ezen a ponton Bartha Dénes könyve az irodalomtörténet nagy érdeklődésére is számot tarthat. Bár a szövegek között — mint bevezetése mondja — nem nagyon kereshetünk «kiválóan értékes verseket», még a futólagos tekintet is kiemelhet belőlük egynémely irodalomismereti tanulságot.

A vers-szövegek szerzői jórészt ismeretlenek. Csak egy-kettőnek a vers-fejéből olvasható ki a költő neve. A szerzők, amint az éneklők, maguk is diákok, de az «ének» azon az úton jár, melyen csakhamar a műveltségnek individualitástól megfosztott elemévé válik. A református kollégiumnak XVIII. századvégi ifjúsága vitte el e szövegeket eredő helyüktől távolabbi területekre s egyben fel is emelhetett az írásbeliségbe olyanokat, melyek addig csak az élő dallam erejéből éltek. A szövegek így mindenekelőtt a XVIII. század második felének átlagos irodalmi ízléséről adnak felvilágosítást, hiszen csupán akkor valóban élő énekszövegekről van itt szó. Ez a keresztmetszet rendkívül tarka képet mutat. Az ismertetett gyűjteményekben találkozót ad egymásnak a régibb magyar énekszerzés részletező moraliz-musa, a vágáns latinság diák-nótává alakuló gondtalansága, humanista és barokk diszitményesség, a galáns és rokokó könnyed mozdulata. A magyar műköltői előzményekből Amadé költészete az, mely egyszer nagyobb költemény-darabokban, máskor meg sor-töredékekben e képen átütökzik. Ezen az ízlés-keresztmetszeten kívül az akkori «irodalmi» költészet háttérének vonalai is kibontakoznak a szövegekből. A tartalmi tarkasággal párhuzamos a formai és stílbeli sokféleség. A művelt költészet is ezekben az évtizedekben hajtja végre a maga forma- és stíl-újító reformjait. Névtelenül beszüremkedett ének-dallamok és tudatos műköltői keresés működik tehát együtt és egyszerre azon, hogy ez az újítás az egész magyar irodalmi ízlésben végbemenjen. E szövegek arról tanuskodnak, hogy a talaj lazítása már régóta folyt, s a század végén a nyugati formákból már csak a jambus-dallamok beépítése várat magára. A magyaros «átlag-poézis» e fokán fel-felbukkan a genretartalmú ének is, jelezvén előre a majdani legsímább átmenetet az énekből a «dal»-ba. Csokonai költészetének megismeréséhez ez a szöveg-anyag a behatóbb kutatás nyomán nem egy értékes irányítással fog szolgálni.

Bartha Dénes könyve a történeti megismerés két iránya felé nyit utat. Egyrészt felfelé, a műköltészet irányába, másrészt pedig a népdal alakulása felé. Más hasonló forrás-gyűjtemények remélhetőleg hamarosan elkövetkező kiadásához tapasztalatokat nyújtó alap, melyhez igazodni lehet.

KERECSENYI DEZSŐ.

Balázs Győző: A «Szentpéteri üres fészek». Részletek Léway József naplójából. Miskolc. (Szerző kiadása.) 1935. K. 8-r. 192 l.

E kis munka közrebocsátójának, Balázs Győzőnek híradásából vagy egy év óta tudjuk, hogy céltudatos kutató munkával megtalálta Léway Józsefnek olyan kéziratait, amelyekről eddig nem volt tudomásunk. Az óvatosan fogalmazott jelentésből nem lehetett megállapítani, milyen kéziratról van szó — most e kis könyv előszavából megtudjuk, hogy a költő három-kötetes naplója került elő. Három nagy kéziratot kötet, 900 lapnyi szöveg, önéletrajzi följegyzések, 25 év — 1892-től 1917-ig — mozgalmainak tükörképe: megértjük a fölfedező örömet.

Vajon valóban nagy kincs-e Léway naplója, a *Szentpéteri üres fészek*? Azok a kiszakított naplórészletek, amelyeket Balázs Győző ezúttal kiadott, alig 10 kis ívnyi terjedelemben, kedves, helyenként megható megnyilatkozásai egy derék, nemesen gondolkodó embernek, de kevés bennük az érdekes és jellemző; a költőhöz nem visznek közelebb, az ember lelki életéhez is alig szolgáltatnak új adalékokat — csak szülei iránt érzett, az átlagostól jóval mélyebb szeretetét és tiszteletét állítják élesebb megvilágításba. Ha, s ezt jogunk van föltenni, a közlő az értékebb följegyzéseket válogatta ki, akkor alig hiszem, hogy megokolt a naplóról adott jellemzése: «annyira intim, annyira még élő emberek életére fényt vető, vagy homályt borító, annyira eleven könyv» ez a kézirat, hogy a nyomdafestéket ma még nem bírja meg. Ezen a ponton, azt hiszem, a tárgyilagos kritikát elfojtotta a fölfödőzőnek érthető elragadtatása. Nem tudom elnyomni azt az aggodalmamat, hogy ez a nagy tömeg kézirat inkább irodalomtörténeti ereklye, mint irodalmi érték. Az irodalomtörténet munkásai bizonyára találnak benne egy-két árnyaló vonást Léway írói és emberi képéhez s talán új, ismeretlen adatokat is a kor irodalmi életéhez — a szemelvényekből következtetve nem sokat — de még irodalomtörténeti forrásmunka számba is bajosan megy a napló. Kiadását ma még nem tartja alkalomszerűnek Balázs Győző (a benne található bizalmas közlések miatt) — attól félek, későbbben sem lesz az. Az azonban kíváncsú volna, hogy a tudomány számára könnyen hozzáférhető helyen, a M. T. Akadémia vagy a Nemzeti Múzeum kéziratárában helyeznék el.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Helyreigazítás. A *Székely népballadák* bírálatának első jegyzetében (IK. 1935. 432. l.) súlyos hiba csúszott. Azt írtam, hogy «a tartalomjegyzék nem illik a könyvhöz». Ez tévedés, mert a kifogásolt lap nem a tartalom, hanem a képek jegyzéke, s mint ilyen, megfelelő és gondos. A jegyzeteim elnézéséből eredt hibát kötelességszerűen sietek helyreigazítani.

GÁLÓS REZSŐ.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1935. év irodalomtörténeti munkássága.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

Délvidék. *Bisztray, Jules.* La littérature hongroise de Yougoslavie. Nouv. Rev. de Hongr. 28. k. 66—76. l.

Heinz Vilmos. A délszláviai magyar irodalom új korszaka. Hid. 2. sz.

Erdély. *Jancsó Elemér.* Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. Nyugat. I. 283—298. l. — Ism. K. B. Erd. Múz. 304. l.

U. az. Néhány szó a «Megtámadott erdélyi irodalomról.» Nyugat. II. 136—140. l.

Jékely Zoltán. Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár. 35 l.

Kelemen János. Az erdélyi irodalom szociológiája. Gondolat. 113—121. l.

Kósa István, sepsiszentgyörgyi. Levél az erdélyi líráról. Országút. 2. sz.

Nagy Dániel. Az erdélyi magyar irodalom tizenöt éve. Napk. 43—46. l.

Reményik Sándor. Erdélyi politikánk és erdélyi irodalmunk. Pásztortűz. 543—545. l.

Schöppflin Aladár. Erdélyi irodalom. Nyugat. II. 1—4. l.

Szentimrei Jenő. Erdélyi magyar nemzeti játékszín. Új Magyarország 91. sz.

Tamás Lajos. Az erdélyi és szlovenszkoí irodalmi élet. Kalangya. 32—34. l.

Tavaszy Sándor. Az Erdélyi Helikon írói közösségének X-ik találkozója. Pásztortűz. 320—321. l.

Tolnai Gábor. Erdély irodalmi élete. Szeged. 141 l. — Ism. Sza. Erd. Múz. 196. l.

Valentiny Antal. Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1934. év. Erd. Múz. 385. 402. l.

Varjas R. Béla. Erdély és irodalmunk nemzeti egysége. 104 l. — Ism. Ujvári Pál. Irodört. 78. l. — Sziklay László. Szabolcsi Szemle. 30—31. l. — B. I. Kat. Szemle. 174. l.

Vita Zsigmond. A megvádolt erdélyi irodalom. Pásztortűz. 215—216. l.

Erdélyi csillagok. (Arcok Erdély szellemi multjából.) Kolozsvár. 230 l.

— Ism. Pintér Jenő. Irodört. 128—146. l. — B. I. Bp. Hirl. 125. sz. — Rajka László. IK. 430—431. l. — P. Hirl. 143. sz. — Dezséri György.

Korunk. 626—628. l. — Babits Mihály. Nyugat. II. 74—75. l. — M. Szemle 25. k. 4. sz. VI. l. — Lanátor Pogány Ferenc. Válasz 483—485. l. — S. Pásztortűz. 390—391. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 29—30. sz.

Az Erdélyi Helikon tizedik találkozója. Erd. Helikon. 548—551. l.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XIII. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerk. György Lajos. Kolozsvár. 145 l. — Ism. V. M. Irodört. 229—230. l.

Felvidék. *Duka Zólyomi Norbert.* A szlovenszkoí magyar irodalom margójára. M. Írás. 7—8. sz.

Fábry Zoltán. Szlovenszkoí könyvek. Korunk. 154—155. l.

Féja Géza. A Szlovenszkoí magyar tudat. M. Írás. 10. sz.

Gogolák Lajos. Szlovenszkoí magyar irodalom problémái. Napk. 803—808. l.

Marek Antal. A felvidéki magyar irodalom tizenöt éve. Napk. 173—176. l.

U. az. Szlovenszko a magyar bibliográfia tükrében. M. Írás. 2. sz.

Szombathy Viktor. A szlovenszkoí magyar falu és irodalom. M. Írás. 9. sz.

(sz. v.) Szlovenszkoí és kárpátalji színészet. M. Írás. 1. sz.

A felvidéki magyarság könyvtermelése. Erd. Múz. 298. sz.

Háború és az írók. *Füst Milán.* Mit tegyen az író a háborúval szemben? Nyugat. I. 45—48. l. — *Gellért Oszkár.* U. o. I. 134—136. l. — *Kassák Lajos.* U. o. I. 48—50. l. — *Szenes Piroska.* U. o. I. 51—53. l. — **Horatius.** *Fejér Adorján.* Horatius a magyar irodalomban. IK. 257—272.; 354—367. l.

Gulyás József. Horatius hatásának legkorábbi nyoma. IK. 191. l.
Hegedűs Zoltán. Horatius szókincske és a magyar költészet. Győr. 18 l. — *Ism. ry.* Irodört. 227. l.

Kovalik Antal. Horatius a magyar irodalomban. Makói áll. reálgimn. Ért. 1934/35. 36—38. l.

Mály Ferenc. Horatius magyar hatásaihoz. Szegedi áll. reálgimn. Ért. — *Ism. N. S.* Irodört. 228. l.

Szegi Pál. A mi Horatiusunk. P. Hirl. Vas. 34. sz.

Jírka Alajos. Horatius és a magyar szellemi élet. — *Ism. t. P. Lloyd.* 209. esti sz.

Könyvnap. *Asztalos Miklós.* Könyvtári Szemle. 131—132. l. — *Balogh József.* M. Szemle. 24. k. 271—273. l. — *Innocent Ernő.* Bp. Hirl. 126. sz.

— *Szetyey Endre.* Délsziget. 29—31. l.

Nemzeti Színház. (g. j.) Változások a Nemzeti Színházban. Koszorú. 233. l.

G. S. Mérleg a Nemzeti Színház lefolyt évadjáról. Magyarság. 140. sz.

Hevesi András. A Nemzeti Színház évadnyitása. Országút. 23—24. l.

Kállay Miklós. A Nemzeti Színház fordulása. Képes Krón. 25—26. sz.

Kárpáti Aurél. A «rég» Nemzeti. P. Napló. 143. sz.

U. az. Az új Nemzeti Színház. U. o. 144. sz.

Németh Antal. A Nemzeti Színház hivatása. Tükör. 7. sz.

U. az. Beszéd a Nemzeti Színház évadnyitó társulati ülésén. Esztétikai Szemle. 3—9. l.

Pataki József. Százszentdős a Nemzeti Színház. Új Magyarság. 220. l.

Rédey Tivadar. Képek a Nemzeti Színház láthatárán. Napk. 483—486. l.

Schöpfung Aladár. A színházi évad és a Nemzeti Színház kérdőjele. Nyugat. II. 59—72. l.

Váro Andor. Meglepő változások az új Nemzeti Színháznál. Magyarság. 125. sz.

(bl.) A Nemzet Színháza. Bp. Hirl. 202. sz. — *EME.* M. Irás. 3. sz.

(—kay.) Új Nemzeti. Bp. Hirl. 45. sz. — *K. S. Öserő.* 1. sz.

Rákóczi Ferenc Császár Elemér. Rákóczi a magyar költészetben. Rákóczi Emlékkönyv. II. 123—148. l. Különnyomatban is: 18 l.

Galamb Sándor. Rákóczi a magyar költészetben. Napk. 219—223. l.

Gálos Magda. Rákóczi Ferenc és irodalmunk. Győri Szemle. 209—210. l.

Szabó M. Gotthárd. II. Rákóczi Ferenc a magyar irodalomban. Bpesti XI. ker. Margit leánygimn. Ért. 1934/35. 5—19. l.

Waldapfel József. Irodalomtörténeti adatok Rákóczi emlékének történetéhez. IK. 167—176. l.

Szegedi szabadtéri játékok. *Kállay Miklós.* Napk. 617—621. l. és Nemz. Ujs. 198. sz. — *Mohácsi Jenő.* Nyugat, II. 213—215. l. — *Staud Géza.* Élet. 709. l.

Új idők negyven éve. *Csűrös Zoltán.* Új Idők. I. 260. l. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 192. m. — Bp. Hirl. 192. sz.

Ágoston Julián. Irodalmi levél. Vasárnap. 192—193; 237—238; 256—257. l.
Alszegehy Zsolt. A tizenhetedik század. 292 l. — *Ism. Nyár László.* Vasárnap. 482—483. l.

U. az. A XVII század lírai költészete. IK. 1—19.; 128—145.; 241—256. l. Önállóan is: IF. 55. sz. — *Ism. Rubinyi Mózes.* P. Napló 262. sz.

U. az. Az élet kérdése a XIX. század magyar irodalmában. Vasárnap. 45—47.; 66—67. l. Kiny is: 16 l.

U. az. Das Katholische Schrifttum Ungarns. Kiny a Katholische Leistung in der Weltliteratur der Gegenwart.

- U. az. Életrajzi regények.* Kat. Szemle 709—711. l.
U. az. Ismeretlen magyar dráma a XVII. század elejéről. EPHK. 34—64. l. és Vasárnap 204—205.; 233—234. l.
U. az. Szépirodalmi szemle. Kat. Szemle 589—594. l.
U. az. Titkári jelentés. Irodört. 181—184. l.
Andreánszky István. Új népies költészet. Szocializmus. 190—191. l.
Antal István Bertalan. A magyar siratók költészete. Literatura. 224—326. l.
Aradi Zsolt. Az apák és fiak harca az irodalomban. Keresztmet-szet. 1. sz.
U. az. Cirkusz, irodalom, színpad. Nemz. Ujs. 36. sz.
Arató Endre. Író és olvasó. Kalangya. 521—524. l.
Asztalos Miklós. Néhány elveszett vagy lappangó régi magyar könyv emléke. Könyvtári Szemle. 101—103. l.
B. Deux nouvelles revues hongroises. Nouv. Revue de Hongrie I. 535—537. l.
Babits Mihály. Az európai irodalom története I. 355 l. — *Ism. r. r. Bp. Szemle.* 236. k. 113—119. l. — *K. B. Erd. Múz.* 302. l. — I—II. *Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd* 135. esti sz. — *Deák Zoltán.* Délsziget. 34—35. l. — *Szentmiklósi Péter.* Szabolcsi Szemle 237—240. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon 489—492. l. — II. k. 352 l. — *Ism. Rédey Tivadar.* Napk. 544—547. l. — *Schöpplin Aladár.* Nyugat, I. 443—447. l. — *Karinthy Frigyes.* U. o. II. 114—116. l. — *Halász Gábor.* U. o. II. 117—121. l. — *Babits válasza:* U. o. II. 190—196. l. — *Halász felelete.* U. o. II. 277—280. l. — *Babits viszontválasza.* U. o. II. 281—284. l. — *M. Szemle* 24. k. 4. sz. VII. l. — *Fejtő Ferenc:* Szocializmus. 324—326. l. — *Szász Zoltán.* Ujs. 140. sz. — *Juhász Géza.* Válasz. 611—613 l. — *Forgács Antal.* Páztortűz. 488. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló 152. sz.
U. az. A magyar stílus gatyában jár. Nyugat. I. 145—146. l.
U. az. Az én erdélyiségem. Nyugat. II. 71—74. l.
U. az. Könyvről könyvre. Nyugat. II. 71—75.; 190—196. l.
Bada Gyula. Uti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfig. 45 l. — *Ism. Szinyei Ferenc.* Irodört. 224. l.
Bakos József. Martialias a magyar irodalomban. Debrecen. 61 l. — *Ism. Jirka Alajos.* EPHK. 306—308. l.
Balassa Imre. Számadás a színház kapujában. M. Kultura. I. 566—569. l.
Bálint Sándor. Irodalomtörténeti tanulmányok. 40 l.
Bándti Oszkár. Népi, népies és népieskedő költészet. Munka. 40. sz.
Bánfi, Florio. Santa Elisabetta di Ungheria, langravia di Turingia. Assisi. 42 l. — *Ism. Erd. Múz.* 85. l.
Baránszky-Jób László. A stíluselmélet új útjai. 16 l. — *Ism. S. Djárium.* 8. l.
U. az. Irodalomtörténet és esztétika. Eszt. Füzetek. 13—28. l.
Barna János. Debreceni színházi almanachok. Debr. Szemle. 30—39. l.
Baróti Dezső. A középeurópai irodalomtörténet problémája. Magyar-ságtudomány. 35—42. l.
U. az. A szegedi ferencesek könyvtára. Könyvtári Szemle. II. 5. sz.
U. az. Színház történeti kérdések egyetemeink doktori értekezéseiben. Színpad. 104—107. l.
Bartha Dénes. A XVIII. század magyar dallamai. Enekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumából. (1770—1800) 303 l.
Belohorszky Ferenc. A Bessenyei-kör irodalmi szakosztálya. Szabolcsi Szemle. 27—28. l.
Benedek András. Magyar irodalom Franciaországban. A franciaországi magyarság. 65—72. l.
Berczeli A. Károly. Drámai magyarság és a magyar dráma. M. Ut. 6. sz.
U. az. Színháték és tömeg. P. Napló. 216. sz.
Berzeviczy Albert. Irodalmunk egysége. Páztortűz. 3. l.

- ✓ *Bikácsi László*. Egy korszak irodalmi élete. (1861—1867). A ketté-
szakadó magyar irodalom. 60 l. — *Ism. Literatura*. 365. l.
- Bisztray Gyula*. Színházi napló. *M. Szemle* 23. k. 255—261. l. és 25.
k. 65—74. l.
- Boldizsár Iván*. Magyar néző. Napk. 674—676. l.
- Boross Béla*. Szlovenszko magyar kultúrszemléje. *M. Írás*. 1. sz.
- Boross István*. Az iparosság és az irodalom. *Literatura*. 345—347. l.
- U. az.* Regényirodalmunk nőiről. 139 l. — *Ism. Zs. F. Irodört.* 225—
226. l. — (—m—) *M. Hirl.* 204. sz. — *Literatura*. 251. l.
- Brisits Frigyes*. A humanizmus végleges helye irodalmunkban. Napk.
497—500. l.
- Brüll Emánuel*. A (kolozsvári) református kollégium könyvtára. Ifjú
Erdély. 99—100. l.
- Büky György*. A hazajáró vers. *P. Hirl.* 170. sz.
- cent. Színházi reneszánsz. Bp. *Hirl.* 152. sz.
- Clauser Mihály*. A diadalmas magyar nyelv és az O-magyar Mária-
siralom. *M. Nyelv*. 326—328. l.
- U. az.* A Radnótfájai kézirat epitaphiumairól. *EPHK.* 396—397. l.
- Csipkay Sándor*. Magyar-holland irodalmi kapcsolatok. 31 l. — *Ism.*
Clauser Mihály. *Irodört.* 83. l.
- U. az.* «Péntek-esték.» Szabolcsi *Szemle*. 309—310. l.
- Cz. E.* Fejfa versek. Új Idők. I. 926. l.
- Deér József*. Újabb történeti regények. *M. Szemle*. 23. k. 41—49. l.
- Dénes Tibor*. Kollektív színjáték. *P. Napló*. 215. sz.
- Derecskay Imre*. Nevető sírfeliratok. *Magyarság*. 36. sz.
- Dóczy Jenő*. Az irodalom tanításának új szempontjai. *Uj Magyarság*.
164. sz.
- U. az.* Modern népszínmű. *Uj Magyarság*. 289. sz.
- U. az.* Pesti regények. *Uj Magyarság*. 146. sz.
- U. az.* Régi gazdasági irodalmunk. *Uj Magyarság*. 170. sz.
- Drescher Pál*. Régi magyar gyermekkönyvek. 1538—1875. 135 l.
+ 14 mell. — *Ism. Kozoca Sándor*. Könyvtári *Szemle*. 111—112. l. —
—e. Napk. 327—328. l. — *M. Kultúra*. I. 519. l. — —i. *P. Napló*. 108. sz.
- *Kállay Miklós*. *Képes Krón.* 27—28. sz.
- c. h. Irodalom a gyermek körül. *Literatura*. 124—127. l.
- Elekes Dezső*. Budapest irodalmi termelése. Városi *Szemle*. 18. évf.
- ✓ *Ember Ernő*. A magyar népszínmű története Tóth Ede fellépésétől
a XIX. század végéig. Debrecen. 54 l. — *Ism.* 6. *Irodört.* 32. l. + *Baróti*
Dezső. Színpad. 106. l.
- (*U. az.* A népszínmű útja. (A népiesség színműirodalmunkban.) Deb-
recen. 16 l.
- Erdei Ferenc*. Színpad és parasztság. Színpad. 92—93. l.
- Erdős Jenő*. Az Erdélyi Szépmíves Céh. *M. Út*. 2. sz.
- Eröss Alfréd*. Költészet és misztika. *Uj kor*. 8—9. sz.
- Fábry Zoltán*. Korparancs. (Irodalmi tanulmányok.) Pozsony. — *Ism.*
Méliusz N. József. *Korunk*. 227—228. l. — *Szegedi István*. *Nyugat*. I. 424—
425. l. — (k. i.) *M. Hirl.* 17. sz.
- Farkas Lujza*. A Nyugat és a századelejei irodalomforduló. 113 l.
- Farkas Zoltán*. Küzdelem a ponyva ellen. *M. Szemle*. 24. k. 246—
250. l.
- Féja Géza*. A magyar író feladatai. Magyarország. 98. sz.
- U. az.* Az új népiesség. *Erd. Helikon*. 46—51. l.
- U. az.* Színház és társadalom. Színpad. 4—5. l.
- Fejtő Ferenc*. Élet és irodalom. Szocializmus. 278—279. l.
- U. az.* Irodalomszemlélet és világszemlélet. Szocializmus. 280—284. l.
- Fodor István*. Marosvásárhely színi élete. Marosvásárhely. 1933. 130
l. — *Ism.* *M. Császár Edit*. Századok. 258. l.
- Forgács Antal*. Irodalomtörténet és orvostudomány. *Literatura*. 156. l.
- Földessy Gyula*. A költészet mint kinyilatkoztatás. *M. Írás*. 1. sz.

U. az. Tanulmányok és élmények az irodalomtörténet, esztétika és filozófia köréből. 272 l. — *Ism. b. f.* Irod. tört. 74—75. l. — Haraszthy Gyula. IK. 206—207. l. — Galamb Sándor. Napk. 58—60. l. — Dóczy Jenő. Uj Magyarság 5. sz. — Benedek Marcell. Századunk. 87—88. l. — Kozocsa Sándor. Diárium. 41. l.

Fülöp Ernő. A «Színpad.» Korunk. 325—326. l.

Gaal Gábor. Az Erdélyi Szépművés Céh tíz éve. Korunk. 216—218. l.

Gaal Gábor. Fiatal lírikusok. Korunk. 156—157. l.

Gál Gyula. A magyar színjátszásról. Színpad. 59. l.

Galamb Sándor. Az egri csillagok fényében. Magyarság 164. sz.

Gálos Magda. Insurrectiós dalok. IK. 71—73. l.

Gálos Rezső. Adatok testőröink pályafutásából. IK. 58—65. l.

U. az. Adatok XVIII. századi költészetünk német forrásaihoz. IK. 176—178. l.

U. az. Egykorú gúnyvers II. Józsefről és magyar munkatársairól. Győri Szemle 67—71. l.

Garaí János. Az első irodalmi reformtermék. Világirodalmi Szemle 3. sz.

Gésmey Pál. Színház és filozófia. Gondolat. 130—135. l.

Ghéon, Henry. A színpad, mint a misztika kifejezője. Vigilia. I. 35—49. l.

G. J. A Rádió irodalompolitikája. Koszoru. 167—168 l.

G. L. Szlovenszkoí magyar írók Budapesten. Magyarság 238. sz.

Greguss Ágost. Írói arcképek. 285 l. — *Ism.* Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 201. l. — Kunszery Gyula. Élet. 100. l. — K. D. EPhK. 317—318. l. — Joó Tibor. Prot. Szemle. 584. l.

Gulyás József. A keresztény Herkules népszerűségéhez. IK. 304. l.

U. az. Gúnyvers a préda vármegyei urakról és kisasszonyokról. IK. 425. l.

Gulyás Károly. A színjátszás problémái. Vasárnap. 414—415. l.

Gyáni Sándor. A franciaországi magyar sajtó jelen állása. A franciaországi magyarság. 53—64. l.

Gyömrei Sándor. Az utazási kedv története. 192 l. — *Ism.* — —i. —r. Napk. 256—257. l. — Tolnai Gábor. Erd. Helikon. 75. l. — Fenyő Iván. Toll. 35—39. l. — Jancsó Elemér. Pásztortűz. 16—17. l. — Kozocsa Sándor. Diárium. 12. l.

György Lajos. A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. 272 l. — *Ism.* Gálos Rezső. Bpesti Szemle. 236. k. 253—256. l. — Tolnai Vilmos. Irod. tört. 26—28. l. — Kerekes Emil. IK. 202—204. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 151—158. l. — Dömötör Sándor. Debr. Szemle 231—232. l. — B. G. Erd. Múz. 304. l. — Zolnai Béla. EPhK. 422—423. l. — Eckhardt Sándor. Kat. Szemle 110—111. l.

U. az. Vándoranekdoták. Bpesti Szemle. 236. k. 184—207. ; 320—333. l.

Győry János. Ifjú nemzedékünk írói modora. M. Szemle. 25. k. 342—348. l.

Halász Gábor. Uj verseskönyvekről. Nyugat. I. 317—326. l.

Harsányi Zsolt. Régi versek. P. Hirl. 31. sz.

Hegedűs Loránt. Könyvmérleg. Pásztortűz. 20. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Magyar Robinzonádok. Rádió Ujs. Jan. 25. sz.

Herepei János. A (kolozsvári) kollégium nyomdája. Ifjú Erdély. 106. l.

Hermann Egyed. Százéves katolikus magyar bibliafordítási kísérletek. Theologia. 2. sz.

Hevesi András. A szervezett irodalom. 8 órai Ujs. 88. sz.

Hevesi Sándor. A drámaírás iskolája. P. Napló. 69. sz.

U. az. Az olvasás művészete. Uj Idők. II. 415—417. l.

U. az. Tömeg és közönség. Uj Idők. I. 657—660. l.

(*Hg. F.*) Nyílttéri előadások. P. Hirl. 141. sz.

Hont Ferenc. Színház. Színpad. 65—83. l.

Honti János. A népmese világa. Magyarságtudomány. 19—25. l.

U. az. Magyar epikus hagyomány. Magyarságtudomány. 126—136. l.

- Horvát István* Magyar irodalomtörténete. Kiadta Pap Károly. 146 l. — *Ism.* Haitsh Ilona. Irodrt. 32–33. l. — *Zsigmond Ferenc.* IK. 95–96. l. — *Karácsony Sándor.* Prot. Szemle. 198–200. l. — *Kunszery Gyula.* Élet. 100. l. — *K. D.* EPhK. 317–318. l. — *Joó Tibor.* Prot. Szemle. 583–584. l.
- Horváth Árpád.* Színháztudomány. Szinpad. 56–57. l.
- Horváth János.* A magyar humanizmus első nyomai. Bp. Szemle. 236. k. 141–163. l.
- U. az.* Az irodalmi műveltség megoszlása. (Magyar humanizmus.) 307 l. — *Ism.* Kéky Lajos. Bpesti Szemle. 238. k. 243–250. l. — *Keményfy János.* Irodrt. 146–153. l. — *Karl Sebestyén.* P. Lloyd 108. reggeli sz. — *Huszt József.* IK. 427–430. l. — *Brisits Frigyes.* Napk. 497–500 l. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 204. sz. — *Barta János Kat.* Szemle 497–499. l. — *Debr.* Szemle 229. l. — *K. B. Erd. Múz.* 304–305. l. — *Eckhardt Sándor.* EPhK. 417–420. l. — *Brisits Frigyes.* M. Szemle 24 k. 327–336. l. — *Kocsis Lénárd.* Pannonh. Szemle. 242–244. l. — *Magyar Bálint.* P. Napló 114. sz. — *Kerecsényi Dezső.* Prot. Szemle. 465–469. l. — (d. a.) *Uj Magyarság* 240. sz.
- Huszt József.* Humanista kézirati tanulmányok. — *Ism.* Révész Mária. EPhK. 413–415. l.
- Ignotus.* Szabadság és irodalom. M. Hirl. 198. sz.
- Ijjas Antal.* Korszerűtlen irodalom. M. Kultura. I. 69–70. l.
- iksz.* Magyar írók sorsa. Népszava. 10. sz.
- Illés Endre.* A magyar könyv. Bp. Hirl. 125. sz.
- Ilyés Gyula.* A népdal jelképnnyelve. Erd. Helikon. 504–510. l.
- U. az.* Előadás az új nemzedékről. Nyugat. II. 385–386. l.
- U. az.* Írók a nép között. Nyugat. II. 222–225. l.
- U. az.* Nép és népiesség. Magyarország. 294. sz.
- U. az.* Reform és irodalom. Magyarország. 92. sz.
- Isányi Béla.* Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. M. Könyvszemle. 39. k. 13–88. l.
- Jacobi Lányi Ernő.* A regös ének ritmusának néhány tulajdonsága. Vasi Szemle. 4. sz.
- Jakubovich Emil.* A székely róvásírás legrégibb ábécéi. M. Nyelv. 1–17. l.
- Jancsó Béla.* A «Remény» osztálya. Ifjú Erdély. 104–105. l.
- Jancsó Elemér.* Az erdélyi magyar líra tizenöt éve. Kolozsvár. 128 l. — *Ism.* P. J. Irodrt. 158. l. — *Réty Andor.* Erd. Helikon. 210–211. l. — *Josef Turóczi-Trostler.* P. Lloyd. 163. esti sz.
- U. az.* Az irodalomtörténetírás legújabb irányai. Kolozsvár. — *Ism.* Lotz János. Prot. Szemle. 201–202. l.
- U. az.* Társadalmi kérdések az irodalomban. Hid. 2. sz.
- Jenei Ferenc.* Adalék Balassa–Rimay és Beniczki Péter költészetéhez. IK. 309–310. l.
- Joó Tibor.* A magyar protestáns időszakai sajtó. Prot. Szemle. 144–146. l.
- Juharos Ferenc.* A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged. (1933.) 142 l. — *Ism.* Kerekes Emil. IK. 95. l.
- Juhász Gergely.* Klopstock magyar utókora. 127 l. — *Ism.* ig. Pannonh. Szemle. 160. l. — *Kozocsa Sándor.* Irodrt. 224–225. l. — *Zlinszky Aladár.* EPhK. 423–425. l. — *Rónay György.* M. Kultura. 573. l. — *B. I. Kat.* Szemle. 712. l.
- Juhász Géza.* A szépség kora. Prot. Szemle. 501–596. l.
- U. az.* A teremő szabadság költészete. (Néhány vonás a magyar romantizmus rajzához.) Napk. 572–577. l.
- U. az.* Az új írói nemzedék feladatai. Szabolcsi Szemle. 145–152. l.
- U. az.* Tudomány vagy csillagjólás. (Egy készülő irodalomtörténet elé.) M. Irás. 3. sz.
- Just Béla.* Modern szellem és irodalom. Nemz. Ujs. 91. sz.
- k. a.* Filléres színház. Tükör. 5. sz.
- K. A.* Komédiázás vagy színjátszás? P. Napló. 222. sz.
- Kádár Lehel.* Szellemi gyáripár mögött. Magyarság. 1934. 288. sz.

- Kállay Miklós.* A modern társadalmi regény. Kat. Szemle. 461—469. l.
 — Ism. K. B. Erd. Múz. 305. l.
U. az. Metafizika az irodalomban és a magyar irodalom «metafizikátlansága.»
 Vigilia. I. 19—34. l.
U. az. Reform az irodalomban. Nemz. Ujs. 96. sz.
Kallós Zsigmond. Regös dalaink rejtélye. Vasi Szemle. 3—4. sz.
Kardos Albert. Stíluskritika. Nyugat. I. 340. l.
Kardos Tibor. A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia. 340—359. l.
U. az. A Nyírkállói-kódex széljegyzetei, avagy Itinerarium animae
 renescentis. Könyvtári Szemle. 85—86. l.
U. az. Magyar reneszánsz írók. 192 l. — Ism. Haitsch Ilona. Irodört.
 82. l. — Karácsony Sándor. Prot. Szemle. 200—201. l.
U. az. Utóirat Pierio Valerianoéhoz, avagy magyar literátorok öröksége.
 Könyvtári Szemle. 100—101. l.
Kározy Pál. A Kerepesi-úti temető költészete. 484 l. — Ism. Haraszthy
 Gyula. IK. 97. l. — (Rma.) P. Napló. 40. sz.
Kárpáti Aurél. A menekülő lélek. (Kritikák és tanulmányok.) 174 l.
 — Ism. (yi.) Irodört. 156—157. l. — P. Lloyd. 68. esti sz. — Thurzó Gábor.
 Keresztmetszet. 2. sz. — Rédey Tivadar. Nyugat. I. 507—509. l. — Rónai
 Mihály. András. Magyarország. 78. sz. — (k. i.) M. Hirl. 80. sz. — Kóbor
 Noémi. Ujs. 74. sz. — P. A. P. Napló. 69. sz.
Kastner Jenő. Az itáliai műveltség Magyarországon. Pannonia. 241—248. l.
U. az. Magyar humanizmus. Pannonia. 180—183. l.
Katona Jenő. Magyar író és politika 1935-ben. Magyarság. 91. sz.
Kázmér Ernő. Irodalmi szemle. Kalangya. 67—76. l.
Kelen László. Magyar folyóiratszemle. Szabolcsi Szemle. 312—315. l.
Kemény István. Felfedező úton magyar írók életkora körül. M. Hirl.
 228. sz.
U. az. Irodalmi beszámoló 1934-ről. Literatura. 17—20. l.
Kerecsényi Dezső. Arisztokrata és polgári írók. M. Szemle. 23. k. 283—286. l.
Keresztesi Győző. Irodalom és nevelés. M. Kultura. 413—415. l.
Kertész János. A megszállt területek magyar sajtója. Országút. 2. sz.
Kéthly Anna. «Könnýű» irodalom. Világirodalmi Szemle. 3. sz.
 (K. i.) A kuruc dalok «rejtélye» Riedl Frigyes előtt és Riedl után.
 M. Hirl. 87. sz.
U. az. Ez mind kimaradt a magyar irodalom történetéből. Magyarság.
 152. sz.
Kilián Zoltán. A hangjáték. M. Szemle. 23. k. 140—145. l.
Kincs Elek. Az író joga a politikához. Magyarország. 100. sz.
K. K. Az Új-Oroszország magyar írói. Literatura. 114—117. l.
Klimes Péter. Bécs és a magyar humanizmus. 111 l. — Ism. Kere-
 csényi Dezső. Irodört. 30—31. l.
Kóbor Tamás. Az író tegnap és ma. Ujs. 60. sz.
Komlós Aladár. A régi népiesség és az új. Erd. Helikon. 40—46. l.
U. az. Egy kallódó nemzedék. Toll. 62—65. l.
Kossuth Lajos levele a Pesti Hírlap alapításáról. P. Hirl. 49. sz.
Kosztolányi Dezső. A kuruc költészethez. P. Hirl. Vas. 14. sz.
U. az. A rímről. Páztortűz. 375—377. l.
U. az. Bolond Istók. P. Hirl. Vas. 36. sz.
Kovács Endre. Politika és irodalom. M. Írás. 9. sz.
Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 62 l. — Ism. Clauser Mihály.
 Napk. 756. l.
Kozocsa Sándor. Az 1933. év irodalomtörténeti munkássága. (I. F. 53.
 sz.) — Ism. N. S. Irodört. 33. l. — T. G. Napk. 262—263. l. — Jos. Turóczy-
 Trostler. P. Lloyd. 39. esti sz. — Halász Gábor. Nyugat. I. 70. l. — K. B.
 Erd. Múz. 305. l. — Szent-Iványi Béla. M. Könyvszemle. 39. k. 176—177. l.
U. az. Az 1934. év irodalomtörténeti munkássága. IK. 98—111.; 209—
 224.; 318—336.; 435—451. l. Önállóan is: IF. 56. sz. 65 l.
U. az. Hogy készül a bibliográfia? M. Könyvb. Diáriuma. 97—100. l.

- U. az. Irodalomtudományi repertorium. 1929—1934. Irodört. 135—137. l.*
U. az. Korunk társadalomszemlélete regényirodalmunkban. Napk. 88—92.
1. — *Ism. Irodört. 88. l.*
U. az. Mit olvas a könyvtárlátogató közönség? A Könyv. 11—12. sz.
Kristóf György. Dunántúli írók — Erdélyben. Győri Szemle. 1—15.; 111—119. l.
Kristóf, Gheorghe. Istoria limbii si literaturii maghiare. Kolozsvár.
- 239 l. — *Ism. (H. v. k.) Ung. Jahrb. 80. l.*
K. S. Egy letűnt érzelmiség költői. Korunk. 407—408. l.
U. az. Könyvek között. Óserő. 1. sz.
László István. A magyar színművészet utolsó órái. A Cél. 118—119. l.
(l. b.) A Baumgarten-díj sorsa. Koszoru. 169—171. l.
Lesznai Anna. Társaszerzőség a lírában. Nyugat. I. 142—143. l.
Ligeti Ernő. A tízéves Erdélyi Helikon. M. Hirl. 152. sz.
Lovag Sándor. Százhuros hegedű. (100 költő évkönyve.) 112 l. — Ism.
v. P. J. Függelenség. 5. sz. — Vándor Lajos. Keresztmetszet. 3. sz. — Rónay
György. Elet. 749. l. — (k. i.) M. Hirl. 17. sz.
Magyar Bálint. Az új magyar történeti regény. Vigilia. I. 145—152. l.
Makkai László. Újévi magyar lapszemle. Erd. Helikon. 148—151. l.; 219—223. l.
Makkai Sándor. Az élet kérdezett. (Tanulmányok.) 255 l. — Ism. Debr.
Szemle. 230. l. — Dékány András. Új Magyarság. 113. sz. — Sz. Ujs. 108.
sz. — Derrői Kocsis László. P. Napló. 114. sz.
Mályusz Elemér. A Toldi-monda. A Bécsi M. Történeti Int. Évk. IV.
k. 126—149. l. — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 62. esti sz. — Kere-
csényi Dezső. EPhK. 211. l. — Eckhardt Sándor. Kat. Szemle. 112—113. l.
Marek Antal. Az új írógeneráció és a kritika. M. Írás. 105—107. l. és
Hiradó. Márc. 3. sz.
U. az. Szlovenszkói magyar írók a pódiumon. Napk. 748—750. l.
Márkus László. A kritikáról. Napk. 657—659. l.
U. az. Az író szabadsága. P. Hirl. 91. sz.
U. az. Irodalom és művészet. P. Hirl. 80. sz.
Máté Károly. Könyvkiadás hajdan és most. M. Könyvb. Diáriuma. 1—4. l.
Mátray László. Humanizmus és romantika. Apolló. 107—128. l.
Méhely Lajos. Magyar írók — zsidó írók. A Cél. 129—136. l.
Melusz N. József. A magyar könyvkiadás új iránya. Korunk. 152—154. l.
Merényi Oszkár. Irodalomtanítás a középiskolákban és a felső keres-
kedelmi iskolákban. (A Tanítás problémái. 6. sz.) 30 l. — Ism. P. Lloyd. 124.
esti sz. — Hamvas Béla Prot. Szemle. 319—320. l. — Kozocsa Sándor.
Diárium. 211. l. — Hamvas József. Napk. 401—403. l. — Szilágyi Endre.
Nyugat. II. 207—208. l.
Mészöly Gedeon. Stílustörténeti módszerű szövegmagyarázat az Ó-
magyar Mária-siralomhoz. Szegedi Füzetek. 1—4. sz.
Mihály László. A húszéves «Pásztortűz.» Nemz. Ujs. 80. sz.
U. az. Szabadtéri passió-játékok Budaörsön. Napk. 560. l.
Mitrovics Gyula. Esztétika és kritika. Esztétikai Füzetek. 1—12. l.
Móricz Virág. Műkedvelők. M. Ut. 4. sz.
m. p. Tíz év a magyar irodalom őrtornán. M. Hirl. 23. sz.
Muhoray Elemér. A színpadról. M. Írás. 2. sz.
U. az. Budapesti színházi események. M. Írás. 10. sz.
U. az. Magyar forma a magyar színjátszásban. Kelet Népe. 2. sz.
Nagy Adorján. A gyerekszínház és a gyermekek színháza. M. Szemle.
23. k. 262—267. l.
U. az. A magyar művészet erkölcsi megújodása. Színpad. 53—55. l.
Nagy András, R. Színházi Napló. Erd. Helikon. 689—693. l.
Nagy György, A. Vidéki színészet 1935-ben. Magyarság. 157. sz.
Nagy Lajos. Az irodalom szabadsága. Magyarország. 97. sz.
Nagy László, S. Az Erdélyi Szemlétől a Pásztortűzig. Pásztortűz.
129—130. l.

- Nagymihály Sándor.* Honoráriumok a magyar irodalom őskorából. M. Hirl. 234. sz.
- Nagypál István.* A Választól a Tanuig. Gondolat. 348—351. l.
- U. az.* Író-kataszter — író-kaloda. Keresztmetszet. 1. sz.
- Németh Antal.* Színház és katolikus világnézet. Új Kor. 8—9. sz.
- Németh László.* A francia klasszikus tragédia Magyarországon. A Mátyásföldi reálginm. Ért. 1934/35. 8—15. l.
- Németh László.* A költő és faluja. Magyarország. 294. sz.
- U. az.* Író és hatalom. Magyarország. 101. sz.
- Nyisztor Zoltán.* Írók a tanyák között. Nemz. Ujs. 204. sz.
- U. az.* Szociális lelkiismeret az irodalomban. Élet. 609—611. l.
- o. i.* Telefon-irodalomtörténet. Bp. Hirl. 219. sz.
- Oravecz Eleonóra.* Az ötvenes évek kritikájának története folyóiratokban és napilapokban. Győr. (1932.) 83 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 94. l.
- Orbók Attila.* Miért nincs irredenta vagy revíziós irodalmunk? Nemzeti Élet. 1934. 50—52. sz.
- Ortutay Gyula.* Magyar népi szabadtéri-játék. Színpad. 48—53. l.
- U. az.* Népmese gyűjtés közben. M. Szemle. 23. k. 364—372. l.
- U. az.* Nyíri és rétközi parasztnépek. Bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel. 45 eredeti fametszettel illusztrálta Buday György. Gyoma. 263 l.
- U. az.* Stílus- és fejlődéskérdések népköltési kiadványainkban. Könyvtári Szemle. 115—116. l.
- U. az.* Székely népballadák. Összeválogatta és magyarázta —. Díszítette Buday György. 312 l. — Ism. The Times. 596. l. — Gálos Rezső IK. 432—434 l. — Boldizsár Iván. Napk. 538—540. l. — *U. az.* Kat Szemle. 765—766. l. — Szentimrei Jenő. Pásztorújs. 438—439. l. — Féja Géza. Válasz. 676—680. l. — (—m—) M. Hirl. 222. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 33—34. sz. — Vásárhelyi Z. Emil. Erd. Helikon. 696—698. l.
- (—ő.) A költő és a sorsharag. Koszoru. 105—106. l.
- Őszi Zoltán.* Fiatalok az új színházért. M. Ut. 2. sz.
- Pál István.* Budapest hatása a magyar költészetre. — Ism. K. S. Diárium. 180. l.
- Pánczél Lajos.* Gyorsfénykép öt szlovenszkoí magyar íróról. Ujs. 239. sz.
- Pásztor Mihály.* Az irodalmi stílus. M. Hirl. 234. sz.
- Patkós György.* Az olasz-magyar irodalmi kapcsolatok útja. Magyarország. 5. sz.
- U. az.* Fordulóponton a magyar színházkultúra. Szabadság. 20. sz.
- Péchy-Horváth Rezső.* Százéves jubileumát üli a Felvidék legrégibb könyvkereskedése. Literatura. 69—71. l.
- Péczezy László.* Régi, énekelt versesirodalmunk ritmusa. (Szemle a XVI. századi magyar énekköltés ritmuskincsén.) Irod. tört. 5—9; 49—57. l.
- Pintér Jenő.* Az irodalom fegyverével. Mult és Jövő. 236. l.
- Pitroff Pál.* Hány János Amerikában. Irod. tört. 41—42. l.
- Poszonyi László.* A «nemzeti» és az új irodalom. Nemz. Ujs. 91. sz.
- U. az.* Új pesti színházi év. M. Írás. 9. sz.
- Rába László.* Irodalom és politika. Szabolcsi Szemle. 88—94. l.
- U. az.* Új népiesség. Szabolcsi Szemle. 192—203. l.
- Rédey Tivadar.* Fülléres színész-kultusz. Nyugat. I. 130—133. l.
- Reményi László.* Írók és színészek miniatűr jellemzése. — Ism. Keresztmetszet. 4. sz.
- r. m.* A reformnemzedék irodalom-politikája. Literatura. 209—210. l.
- r. —n. Magyar Néző. Napk. 730—732. l.
- Rónay György.* Katolikus verses zsoltárfordítások a XIX. században. 24 l. — Ism. —n. Napk. 252. l. — Kunszery Gyula. Élet. 205. l. — Nagy Miklós. M. Kultura. I. 140. l. — Vasárnap. 15. l.
- (r. ő.) Irodalom és politika. Koszoru. 171—177. l.
- s. Magyar lírai antológia francia nyelven. Nemz. Ujs. 176. sz.

Sárkány Oszkár. A tájékszmény változásai a magyar költészetben
Petőfiig. 96 l. — Ism. Jossef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 62. esti sz. —
P. Hirl. 97. sz. — A. Zs. EPHK. 420—422. l. — Jóó Tibor. Prot. Szemle.
534—536. l.

Sik Sándor. A katolikus irodalom problémájához. Vigilia. II. 9—30. l.
U. az. A középkori magyar Szt. László-himnusz eredetiségének kér-
déséhez. Szegedi Füzetek. 1—4. sz.

U. az. A mai dráma kérdése. Színpad. 60—61. l.

U. az. Egyetemesség és forma. (A katolikus irodalom problémájához.)
— Ism. Rónay György. Vasárnap. 318. l.

Sipos Károly. Hitvallók. (Református költők anthológiája.) Kecskemét.
— Ism. Bp. Hirl. 198. sz.

Solt Andor. Történeti drámai irodalmunk a szabadságharc előtt. — Ism.
Kunszery. Élet. 164. l.

Somlyó Zoltán. A Mult és Jövő huszonöt éve. Mult és Jövő. 253. l.

—s—s. Hol az írók helye? Szocializmus. 227. l.

Staud Géza. A budapesti színházak játéksztílus. Élet. 149—151. l.

Szabédi László. Az erdélyi dráma felé. Pásztortűz. 160—161. l.

Szabó T. Attila. Az akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi
kéziratos verseskönyvről. IK. 388—402. l.

U. az. Kéziratos énekeskönyveink és verses kéziratunk a XVI—XIX.
században. Zilah. 223 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Irod. tört. 220—221. l. —
Szabolcsi Benze. IK. 313—315. l.

Szabó Dezső. A magyar irodalom sajátos arca. 64 l. — Ism. (y.) Ung.
Jahrb. 329—330. l.

Szabó Lőrinc. Intellektualizmus a költészetben. Keresztmetszet. 3. sz.

U. az. Könyv és színház. Magyarország. 126. sz.

Szabó Zoltán. A könyv és a falu. Kat. Szemle. 394—403. l.

U. az. Az irodalmi nemzedék. Válasz. 609—610. l.

Szélpál Árpád. A nagy álom: a Baumgartendij. Szociálizmus. 136—
139. l.

Szemere László. Ungarische Dichtungen. 399 l. — Ism. (S. V.) Esti
Kurir. 199. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 196. reggeli sz. —
D. K. E. Uj Magyarság. 240. sz.

Szenczei László. Magyar pályázatszemle. Erd. Helikon. 629—630. l.

Szentimrei Jenő. Az erdélyiség vitája. Nyugat. II. 183—186. l.

U. az. Jaj az irodalomnak. Pásztortűz. 327—328. l.

Szent-Iványi Béla. A pietizmus Magyarországon. Századok 1—38; 157—
180.; 321—333 l. Önállóan is: 91 l.

Szentmihályi Péter. A kritikáról. Szabolcsi Szemle. 40—46. l.

U. az. A «Válasz.» Szabolcsi Szemle. 351—354. l.

U. az. Koszoru. Szabolcsi Szemle. 281—283. l.

U. az. Ujságírói és tanári irodalom. Szabolcsi Szemle. 61—63. l.

Szerb Antal. A kuruckori költészet. Rákóczi Em'ekkönyv. II. 269—308. l.

U. az. Magyar irodalomtörténet. I—II. k. Kolozsvár. 342, 255 l. —
Ism. Kéky Lajos. Bpesti Szemle. 237. k. 234—252. l. — Bánhegyi Jób.
Pannonh. Szemle. 156—158. l. — Kállay Miklós. Napk. 47—50. l. — Tóth
Béla. Debr. Szemle. 138—139. l.

M. Szerviczky Margit. Szerzetesek a magyar regényirodalomban. Az
Angolkisasszonyok nyíregyházi leányliceumának Ért. 1934/35. 3—6. l.

Sziklay László. Nemzedékek problémája a felvidéki magyarság kultur-
életében. Szabolcsi Szemle. 18—25. l.

Szilágyi András. Népi irodalom Erdélyben. Korunk. 56—57. l.

Szitnyai Zoltán. Író és politika. P. Napló 108. sz.

Szombathy Viktor. Hetven év megcsontosodott emléke a falusi szin-
padokon. M. Írás. 5. sz.

Szomorj Emil. A harmincasok Nemzeti Színháza. Ujs. 131. sz.

Szőke Mihály. A szegedi Somogyi-könyvtár. Könyvtári Szemle. II. 5. sz.

Tábori Pál. Film- és könyv. Literatura. 118—119. l.

- Takács Zoltán.* Irodalom és világnézet. Hid. 2. sz.
Tamás Ernő. Az új dráma és a mai élet. P. Hirl. Vas. 30. sz.
U. az. Világsemlélet — versekben. P. Hirl. Vas. 22. sz.
Tavaszy Sándor. Gondolatok egy anthológia olvasása közben. Erd. Helikon. 455—457. l.
Thurzó Gábor. Regény vagy nem regény. Élet. 253—255. l.
Tímár Kálmán. Árpád-házi Boldog Margit legendája. Kalocsa. 48 l.
 Ism. Pannonh. Szemle. 85. l. — Clauser Mihály. Irodört. 222. l. — Brisits Frigyes Diárium. 219. l. — M. Szemle 24. k. 1. sz. VII. l. — M. Kultúra. I. 376. l.
U. az. A breviáriumi Margit-legendák. A legendák szövege. Kalocsa. 34 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 222. l. — Horváth Cyrill. IK. 92—93. l. — Brisits Frigyes. Diárium. 219. l. — B. L. Élet. 303. l. — M. Kultúra. I. 376. l.
U. az. A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. Szegedi Füzetek. 1934. 7—12. sz.
U. az. Dunántuli magyar kódexek sorsa. Pannonia. 260—279.; 291—401. l.
Tolnai Gábor. A Vasárnapi Ujság és a modern magyar irodalom. Könyvtári Szemle. 110—111. l.
Tóth Emőke. Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom. Szeged. (1933.) 62 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 95. l.
Tóth Béla. A magyar irodalom nagy alakjai a modern pszichológia tükrében. M. Hirl. 262. sz.
Török Sophie. Ifjúsági irodalom. Nyugat. II. 486—488. l.
Tranovszky György. Régi és új ezyházi énekek. Ford. Victorisz József. 944 l. — Ism. Danhauser László. Irodört. 221—222. l.
Trócsányi Zoltán. A «Boldog halál Szekeré»-nek sorsa a XVIII. században. Könyvtári Szemle. 123—124. l.
U. az. Lenézett könyvek. Könyvtári Szemle. 108—110. l.
U. az. Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 42 l. — Ism. M. Szemle 25. k. 4. sz. VII—VIII. l. — B. I. M. Nyör. 109—110. l.
Turóczi-Trostler József. A magyar nyelv felfedezése (Két tanulmány.) 92 l. — Ism. Clauser Mihály. Irodört. 158—159. l. — Balassa József. M. Nyör. 33. l.
U. az. Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa. — Ism. Révay József. Nyugat. I. 157. l.
U. az. Die Weltliteratur und — Ungarn. P. Lloyd. 221. esti sz.
U. az. Ge-chichten um Nikolaus Toldi. P. Lloyd. 62. esti sz.
U. az. Keresztény Herkules. (Ismeretlen fejezet az európai és magyar irodalom történetéből.) IK. 20—33. l.
U. az. Zur Geschichte der ungarischen Literatursprache. P. Lloyd. 191. esti sz.
U. az. A magyar lira. Diárium. 86—87. l.
Ugron Gábor. A magyar írók gazdasági helyzete. Literatura. 337—340. l.
Újváry Lajos, L. Ifjúsági irodalmunk múltja és jelene. Diárium. 193—198. l.
U. az. Mai gyermekirodalmunk. M. Szemle. 25. k. 383—392. l.
Újvári László. A Nyugat ujjászületé-e. Korunk. 145—149. l.
U. az. Narodnikiek a magyar irodalomban. Korunk. 45—49. l.
Vajthó László. Két költő nemzedék arca. 80 l. — Ism. K. I. Irodört. 226—227. l. — Fogel Sándor. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 68. k. 345—347. l. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 91. sz.
U. az. Tanulók szerepe az irodalom tanításában. — Ism. Hamvas József. Napk. 479. l.
Valjavec, Fritz. Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn. Neue Heimatblätter. 1. sz.
Vándor Gyula. Olaszország és a magyar romantika. — Ism. Révay József. Nyugat. I. 158. l.

- Várady, Emerio.* La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. I—II. köt. Roma. VI. 497, 407 l. — *Ism. Kozocsa Sándor.* M. Könyvszemle. 39. k. 173—175. l. — *Révay József.* Bp. Szemle. 237. k. 252—256. l. — *Tóth László.* Könyvtári Szemle. 95—96 l. — *Horváth József.* Prot. Szemle. 154—156. l. — *Révay József.* Nyugat. I. 158. l. — *Debr. Szemle.* 230. l. — *V. L. Erd. Múz.* 306—307. l. — *Kastner Jenő.* EphK. 92—94. l. — *Mester János.* M. Kultúra. I. 81—83. l. — *Eckhardt Sándor.* Kat. Szemle. 111—112. l. — (b. i.) P. Napló 6. sz.
- Varga Imre.* Adalékok a kuruc költészethez Kabóthy István jegyző-könyvéből. IK. 74—82. l.
- Varga Zsigmond.* A debreceni református főiskola Nagykönyvtára írásban és képen. Debrecen. I—II. köt. 228, 103 l. — *Ism. Kozocsa Sándor.* M. Könyvszemle. 39. k. 178—179. l. — *Asztalos Miklós.* Könyvtári Szemle. 61. l. — *Joó Tibor.* Napk. 547—548. l. — *Fitz József.* Századok. 363—370. l.
- Végh Sándor.* Magyar költők románul. Erd. Múz. 362—368. l.
- Veres Péter.* A parasztság és az irodalom. Gondolat. 275—280. l.
- U. az.* Irodalom és világnézet. Gondolat. 171—175. l. — *Fejtő Ferenc* hozzászólása. U. o. 250—255. l.
- U. az.* Két új folyóirat. Kelet népe. 3. sz.
- U. az.* Parasztrejények. Szocializmus. 379—381. l.
- Vérsi Mátyás.* A magyar író joga. Bp. Hirl. 1. sz.
- U. az.* A magyar író megsegítése — törvényhozási feladat. Literatura XIII—XV. l.
- Wagner Lilla.* Irodalmi álnevekről. Literatura. 241—243. l.
- Waldapfel József.* Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. (1780—1830.) 368 l.
- Wallentiny Samu.* Hegyvidéki bokréta. (A szlovenszkói és ruszinszkói magyar írók prózai antológiája.) Rimaszombat. — *Ism. Járosi Andor.* Pász-tortüz. 321—322. l. — *Erdőházi Hugó.* M. Írás. 7—8. sz.
- Weöres Sándor.* Hang a «legifjabb» nemzedékből. Nyugat. II. 384—385. l.
- Wertheimer Adolf.* A magyar zsidóirodalom kérdéséhez. Mult és Jövő. 322—323. l.
- Z.* A komáromi Jókai egyesület húsz éve. M. Írás. 1. sz.
- Zentay Dezső.* A könyv és a közönség. Literatura. XXVII—XXVIII. l.
- Zilahy Lajos.* Színházi levél. P. Napló. 46. sz.
- Zlinszky Aladár.* Elnöki megnyitóbeszéd. Irod. tört. 109—122. l.
- Zolnai Béla.* Biedermeier és az idealizmus. Vigília. IV.
- U. az.* Irodalom és biedermeier. Szeged. 135 l. — *Ism. Kozocsa Sándor.* Irod. tört. 161. l. — *Gálos Rezső.* IK. 311—313. l. — *Szerb Antal.* Nyugat. II. 383—484. l.
- Zoványi Jenő.* Elűnt vitairatok a 17. század közepe tájáról. M. Könyv-szemle. 39. k. 7—12. l.
- Zsoldos Benő.* Régi magyar rigmusok. Nemz. Ujs. 125. sz.
- Zsoldos Jenő.* A nyelvújítás történetéhez. M. Nyelvőr. 112—113; 143. l.
- U. az.* A romantikus zsidószemlélet irodalmunkban. Klny. az Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyvéből. 256—282. l.
- U. az.* Jóh könyve a XVIII—XIX. századforduló magyar irodalmában. Klny a Hevesi Emlékkönyvből. 16 l. — *Ism. Clauser Mihály.* Irod. tört. 227. l.
- U. az.* Majmonidesz és a magyar irodalom. Mult és Jövő. 112. l.
- Zsolt Béla.* A költő szobra. Ujs. 25. sz.
- U. az.* Költők a tanyán. Ujs. 198. sz.
- X. Y.* Az Akadémiai Almanach néhány tanulsága. Irod. tört. 92—93. l.
- Bibliographia Oeconomica Hungariae.* Összeállították: Dóczy Jenő, Wellmann Imre és Bakács István. 354 l. — *Ism. Gunda Béla.* Prot. Szemle. 159—160. l. — *Mérey Ferenc.* Napk. 60—61. l.
- Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. Tud. Akad. elnökének. (1934.) 295 l. — *Ism. Gálos Rezső.* IK. 88—89. l.
- Ezer év humora. Tóth Béla Magyar Anekdótakincsének új kiadása. — *Ism. P. Hirl.* 124. sz.

- A Gyöngyösi István Irodalmi Társaság Almanachja. 180 l. — Ism. Clauser Mihály, Napk. 829. l.
- Az IMIT Évkönyve 1934-ről. — Szerk. Szemere Samu. 360 l. — Ism. V. M. Irodört. 81. l.
- Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér hatvanadik születésnapjára. 292 l. — Ism. — s. Bp. Szemle. 237. k. 379—384. l. — Kocsis Lénárd. Pannonh. Szemle. 83—84. l. — (M. K.) Diárium. 9—10. l. — (rf.) Budapesti Napló 1194. sz. — Papp Ferenc. IK. 89—92. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 35—39. l. — Literatura 60—61. l. — Erd. Múz. 86. l. — Lányi Ernő. Pásztortűz. 71. l.
- Irodalomtörténeti tárgyú előadások a budapesti Rádióban. Irodört. 99.; 174.; 242—243. l.
- Kritikus a vádlottak partján. P. Napló. 249. sz.
- «Kincsös» Budapest az irodalomban. Literatura. 40—44. l.
- Magyar író — magyar könyv. Irodört. 42. l.
- Magyar költők németül. P. Hirl. 142. sz.
- Nyitrai Írók Könyve. Nyitra. 199 l. — Ism. Literatura. 120. l. — Zaf. László. M. Írás. 6. sz. — (k. i.) M. Hirl. 80. sz.
- Péntek estéék. (Hat előadás.) Sárospatak. 59 l. — Ism. K. G. Irodört. 227—228. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 175. esti sz. — Rónay György. M. Kultúra. I. 572. l.
- Soproni Katolikus Almanach. Szerk. Gábor Géza. Sopron. 195 l. — Ism. A. B. Irodört. 220. l. — S. L. Pannonh. Szemle. 354. l.
- Színház és stílus. 8 Órai Ujs. 126. sz.
- Világirodalmi Lexikon. Szerkesztette Dézsi Lajos. I—III. köt. (1930—34. 1760 kéthasábos lap. — Ism. A. Zs. Irodört. 78—79. l. — Elek Oszkár. IK. 199—202. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Bíró József, dr.: Magyar művészet és erdélyi művészet. Erdélyi Tud. Füzetek 80. szám. 28 l. Kolozsvár.
- Csűry Bálint: Szamosháti szótár. I. k. A—K. M. Nyelvtud. Társ. 572 l.
- Erdődi József: Magyar szampó. Különlenyomat a Szegedi Füzetek II. évf. 9—12. füzetéből. 16 l. Szeged.
- Házy Albert: A XVI. sz. társadalomszemlélete Selneccerus Miklósnál és Szegedi Lőrinenél. Adalékok az irodalomtörténet szociológiájához. A—2. K. 8-r. 30 l.
- Rubinyi Mózes: Költő élete a — halála után. (Mikszáth Kálmánról.) Egy. Nyomda, 1936. 8 l.
- Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: Dr. Waisbecker Antal élete és a magyarországi Waisbecker-család története. 40 képpel. Sopron, szerző kiadása. 51 l.
- Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év. Erdélyi Tud. Füzetek 79. sz. Kolozsvár. 20 l.

* A Budapesti megjelent munkáknál a hely, az 1935-ben kiadottnál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.